

Onvrede in overvloed

De Kaap de Goede Hoop tijdens de laatste jaren van het bewind
van de Verenigde Oost-Indische Compagnie

Douwe van der Galiën

s1955314

Universiteit Leiden

Masterscriptie Colonial and Global History

Begeleider: Prof. dr. J.B. Gewalt

Tweede lezer: Prof. dr. J.J.L. Gommans

Juni 2018

Inhoud

Lijst van kaarten	3
Inleiding	5
1 De Kaap omstreeks 1780	15
2 De Kaapse patriotten	27
3 Bloei en neergang	41
4 De commissarissen-generaal	51
5 De opstanden in Graaff-Reinet en Swellendam	59
6 De Britse verovering van de Kaap	67
Conclusie	87
Bibliografie	91

Lijst van kaarten

1	De Kaapkolonie aan het einde van de achttiende eeuw	18
2	Het Kaapse Schiereiland in 1795	71

Inleiding

Op 20 oktober 1772 verliet het schip de *Asia* de rede van Texel. Aan boord bevond zich Pieter van Reede van Oudtshoorn. Hij was benoemd tot gouverneur van de Kaap de Goede Hoop. Onderweg naar de zuidpunt van Afrika werd hij ziek en na negentien dagen aan zijn bed gekluisterd te zijn overleed hij op 23 januari 1773. Zijn lichaam werd in een loden doodskist geplaatst die hij – de dood was nooit ver weg voor de vroegmoderne mens – had meegenomen aan boord. Nadat de *Asia* was gearriveerd in de Tafelbaai voor Kaapstad werd de kist met het lichaam van de overleden gouverneur van boord gehaald en op 17 april volgde de begrafenis. Die dag hingen de schepen in de Tafelbaai na zonsopgang hun vlaggen halfstok en vanaf zeven uur 's morgens werden elk half uur afwisselend de klokken van Kasteel de Goede Hoop en de Groote Kerk geluid. Om twee uur 's middags trok de begrafenisstoet van het kasteel naar de kerk, onder het luiden van de klokken en het afvuren van minuutschoten vanaf de Batterij Imhoff en de schepen. Nadat de processie in de kerk was gearriveerd werd de loden doodskist in het graf neergelaten. De ceremonie kwam tot een einde toen de stoet zich na de dienst weer naar het kasteel begaf.¹

Niets symboliseerde de politieke verhoudingen aan de door de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) bestuurde Kaap duidelijker dan de begrafenisstoet van Van Reede van Oudtshoorn. De stoet bestond, zoals destijds gebruikelijk bij publieke rituelen aan de Kaap, volledig uit mannen.² Zij waren allemaal opgesteld naar hun

¹ Nationaal Archief, Den Haag (NA), Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1.04.02, inv. nr. 10800, Kopie-dagregister van de Kaap de Goede Hoop, 8 april 1773, 17 april 1773; Carl Peter Thunberg, *Travels at the Cape of Good Hope, 1772-1775* (Kaapstad: Van Riebeeck Society, 1986), 124. De grafzerk van Van Reede van Oudtshoorn werd tijdens de verbouwing van de Groote Kerk tussen 1836 en 1841 tegen de buitenmuur van de kerk geplaatst waar zij nog altijd aanwezig is.

² Robert Ross, *Status and Respectability in the Cape Colony, 1750-1870. A Tragedy of Manners* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 23.

positie in de kolonie. Het voorste gedeelte van de stoet bestond uit militairen die marcheerden onder het blazen van de trompetten en het slaan van de dodenmars. In het midden van de stoet werd de kist van Van Reede van Oudtshoorn gedragen door een twaalfstal lagere Compagniesdienaren. Daarachter liepen de zogeheten bloedvrienden van de overleden gouverneur, onder wie diens zoon William Ferdinand van Reede van Oudtshoorn die was vernoemd naar zijn Engelse overoudoom lord Hunsdon en later lid zou worden van de Politieke Raad. Vervolgens kwamen de hiërarchisch gerangschikte Compagniesdienaren, waarbij waarnemend gouverneur Joachim Ammema baron van Plettenberg voorop liep. Achter de Compagniesdienaren liepen enkele vooraanstaande burgers en de burgermilitie sloot de stoet af.³

De begrafenisstoet toonde onmiskenbaar dat de Compagniesdienaren het voor het zeggen hadden aan de Kaap en dat de burgers op de tweede plaats volgden – en misschien zei de stoet nog wel meer over de positie van degenen die niet meeliepen. Dit was echter vooral hoe de VOC het wenste te zien. In werkelijkheid begonnen de verhoudingen in het laatste kwart van de achttiende eeuw te verschuiven. Tegen de internationale achtergrond van verlichtingsideeën over burgerlijke vrijheden, de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog en het verval van de VOC begonnen de Kaapse burgers de positie van de Compagnie in twijfel te trekken. In deze scriptie onderzoek ik de toenemende verwijdering tussen het Compagniesbestuur en de burgers tijdens de laatste twintig jaren van het bewind van de VOC aan de Kaap en de gevolgen daarvan voor de verdediging van de kolonie tegen de Britten in 1795.

Er is reeds veel geschreven over de VOC aan de Kaap. Ten tijde van het Compagniesbewind verschenen vooral veel reisverslagen, maar van echte historische reflecties was destijds geen sprake. Dit veranderde met de breuk die de Britse verovering van de Kaap in 1795 veroorzaakte. De Afrikaner historicus C.F.J. Mulder stelde in 1960 dat:

Soos die Franse Revolusie die Europeaan in nouer kontak met sy verlede gebring het in 'n poging om die hede beter te kan begryp en vrae oor die toekoms beter te kan beantwoord – net so het die Eerste Britse Verowering van die Kaap, na byna anderhalf eeu van 'n betreklik rustige,

³ NA, VOC, 1.04.02, inv. nr. 10800, Kopie-dagregister van de Kaap de Goede Hoop, 17 april 1773.

deurlopende ontwikkelingsgang, deur 'n skokkende gebeurtenis die aandag op die verlede gevestig.⁴

Tijdens het overgangstijdperk tussen 1795 en 1806, waarbij de Kaap eerst werd veroverd door de Britten, in 1803 werd teruggegeven aan Nederland en tot slot in 1806 wederom werd veroverd door de Britten, zagen inderdaad enkele stukken het licht die getuigen van een toegenomen historisch bewustzijn over het Compagniestijdperk. De professionele geschiedschrijving over de VOC aan de Kaap ontstond pas diep in de tweede helft van de negentiende eeuw.⁵ Met name de in Canada geboren historicus George McCall Theal kan niet onvermeld blijven. Hij diende aanvankelijk als Keeper of the Archives of the Cape Colony en later als Colonial Historiographer in dienst van de Kaapse overheid. Vanaf 1887 werkte hij aan zijn meerdelige *History of South Africa*. Latere geschiedschrijvers hebben Theal bekritiseerd omdat hij te veel vanuit het standpunt van de kolonisten schreef, maar zijn werk, dat op gedegen archiefonderzoek is gebaseerd, kan bij kritische lezing nog steeds dienen als een waardevol overzicht van historische gebeurtenissen aan de Kaap.⁶

In de loop van de twintigste eeuw verschenen verscheidene werken over de laatste jaren van het Compagniesbewind aan de Kaap. Lange tijd domineerde het nationalistische Afrikaner perspectief waarbij nadrukkelijk partij werd gekozen voor de Kaapse burgers in hun strijd tegen de Compagnie. Het belangrijkste voorbeeld van een dergelijk werk is *Die Kaapse Patriotte gedurende die laaste kwart van die agtiende eeu en die voortlewing van hul denkbeelde* van Coenraad Beyers.⁷ De eerste editie van dit boek kwam reeds uit in 1929, maar in 1967 verscheen een uitgebreidere herziene uitgave. Het werk is, zoals het merendeel van de Afrikaner geschiedschrijving uit die tijd, gebaseerd op grondig archiefonderzoek, maar vanwege het nationalistische

⁴ C.F.J. Mulder, red., *Johannes Frederik Kirsten oor die toestand van die Kaapkolonie in 1795* (Pretoria: J.L. van Schaik, Beperk, 1960), 11, 93.

⁵ Voor een overzicht zie François Jacobus du Toit Spies, "Die Kompanjiestydperk (1652-1795) in die Suid-Afrikaanse geskiedskrywing van die 19e eeu," *Historia* 16, no. 2 (juni 1971).

⁶ Christopher Saunders stelt zelfs dat 'the influence of the *History* has on the whole been more for harm than good.' Christopher Saunders, "George McCall Theal and Lovedale," *History in Africa* 8 (1981): 162.

⁷ Coenraad Beyers, *Die Kaapse Patriotte gedurende die laaste kwart van die agtiende eeu en die voortlewing van hul denkbeelde*, 2e ed. (Pretoria: J.L. van Schaik, Beperk, 1967).

perspectief is het in de beoordeling van het gebeuren aan de Kaap bijzonder onevenwichtig.

Vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw verlegden revisionistische historici, die wilden afrekenen met het ‘parochiale’ karakter van de Zuid-Afrikaanse geschiedschrijving, de aandacht van de politieke naar de sociaaleconomische geschiedenis. Klasse en ras werden de overheersende thema’s. Met name de bundel *The Shaping of South African Society*, waarvan de eerste editie verscheen in 1979, leidde tot een aardverschuiving in de Kaapse historiografie.⁸ Revisionistische historici schreven over voorheen onderbelichte thema’s die buiten de klassieke koloniale politieke geschiedenis vielen en zij poogden af te rekenen met het tot dan toe overheersende eurocentrische geschiedbeeld.

De culturele wending in de geesteswetenschappen leidde in de jaren negentig tot een verschuiving van een sociaaleconomisch naar een cultureel perspectief in de Kaapse geschiedschrijving. Historici hebben sindsdien in toenemende mate aandacht besteed aan de sociale identiteit van de bewoners van de Kaap. Teun Baartmans artikel “Protest and Dutch burgher identity” in de bundel *Cape Town between East and West* is een goed voorbeeld van een dergelijke benadering.⁹ Baartman stelt dat de Kaapse burgeridentiteit grote overeenkomsten vertoonde met burgerschap in de Republiek der Verenigde Nederlanden en dat de protesten van de zogeheten Kaapse patriotten in het licht van een fractiestrijd binnen de burgergemeenschap moeten worden gezien.¹⁰ In dezelfde bundel is het artikel “The VOC official elite” van Robert Ross en Alicia Schrikker opgenomen. Hierin ontleden zij de bestuurscultuur aan de Kaap en tonen zij aan hoe de hogere Kaapse Compagniesdienaren gelieerd waren aan de elites in de Republiek en Indië.¹¹

⁸ Richard Elphick en Hermann Gilimee, reds. *The Shaping of South African Society, 1652-1840*, 2e ed. (Kaapstad: Maskew Miller Longman, 1989).

⁹ Teun Baartman, “Protest and Dutch burgher identity,” in *Cape Town between East and West. Social Identities in a Dutch colonial town*, red. Nigel Worden (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2012).

¹⁰ Hij heeft deze stelling verder uitgewerkt in “Dutch contexts of Cape burgher protests,” *New Contree*, no. 73 (november 2015).

¹¹ Robert Ross en Alicia Schrikker, “The VOC official elite,” in *Cape Town between East and West. Social Identities in a Dutch colonial town*, red. Nigel Worden (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2012).

Naast de werken die zijn voortgekomen uit een toegenomen belangstelling voor de culturele geschiedenis zijn er nog de recente artikelen van Thean Potgieter die buiten de overheersende stromingen in de Kaapse historiografie vallen. Als militair historicus heeft Potgieter meermalen geschreven over de Britse verovering van de Kaap in 1795. De artikelen “Die strategiese waarde van die Kaap en die VOC se verdedigingstelsel” en “Verdediging van die Kaap teen ’n buitelandse bedreiging, 1781 en 1795” in de bundel *Die VOC aan die Kaap, 1652-1795* bieden waardevolle inzichten in de laatste jaren van het Compagniesbewind vanuit een in de Kaapse geschiedschrijving onderbelicht militair perspectief.¹²

Nigel Worden heeft erop gewezen dat de nadruk in de Kaapse geschiedschrijving sinds de jaren zeventig op ‘slavery and the nature and destruction of Khoi and San societies’ ruimte heeft gelaten om onderzoek te doen naar ‘the dominant classes, hitherto treated as a cohesive unity, in order to unpick the ways in which they constructed their world and sought to control it.’¹³ Met deze scriptie wordt gepoogd om dat hiaat met betrekking tot het einde van de achttiende eeuw op te vullen. De nadruk in deze scriptie ligt op de Kaapse politieke cultuur, waarbinnen de Compagniesdienaren en de burgers, die zonder meer beschouwd kunnen worden als de dominante groepen aan de Kaap, zich bewogen en tot elkaar verhielden. De nadruk op de Compagniesdienaren en de burgers komt, zoals de Leidse historicus H.L. Wesseling in een vergelijkbare context schreef, ‘niet voort uit een speciale voorkeur voor hooggeplaatsten, maar uit het onderwerp van de studie zelf.’¹⁴ De slaven en de inheemse bevolking van de Kaap – de Khoikhoi, de Bosjesmannen en de Xhosa¹⁵ – werden, net als Europese vrouwen,

¹² Thean Potgieter, “Die strategiese waarde van die Kaap en die VOC se verdedigingstelsel,” in *Die VOC aan die Kaap, 1652-1795*, reds. Con de Wet, Leon Hattingh en Jan Visagie (Pretoria: Protea Boekhuis, 2017); *ibid.*, “Verdediging van die Kaap teen ’n buitelandse bedreiging, 1781 en 1795,” in *Die VOC aan die Kaap, 1652-1795*, reds. Con de Wet, Leon Hattingh en Jan Visagie (Pretoria: Protea Boekhuis, 2017).

¹³ Nigel Worden, “After Race and Class: Recent Trends in the Historiography of Early Colonial Cape Society,” *South African Historical Journal* 63, no. 3 (september 2010): 595.

¹⁴ H.L. Wesseling, *Verdeel en heers. De deling van Afrika, 1880-1914* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 1991), 18.

¹⁵ In deze scriptie gebruik ik de etnoniemen Khoikhoi en Xhosa in plaats van de in de Compagniestijd en nog lang daarna gebruikelijke racistische benamingen Hottentotten en Kaffers. Bij de Bosjesmannen ligt het ingewikkelder omdat zij geen overkoepelende term hebben om naar zichzelf te verwijzen. Ik heb er voor gekozen de aloude benaming Bosjesmannen te handhaven en niet het etnoniem San te gebruiken dat

onverbiddelijk uitgesloten van iedere vorm van deelname aan de koloniale politiek. Zij komen daarom slechts naar voren in deze scriptie voor zover zij de verhoudingen tussen de Compagnie en de burgers beïnvloedden.

Het begrip politieke cultuur verdient enige toelichting. ‘Politieke cultuur is een van die termen’, schreef Henk te Velde, ‘die zonder scherpe betekenis voortdurend gebruikt worden, een van de tien vogels in de lucht die men moeilijk in de hand krijgt.’ Hij stelde voor ‘politieke cultuur in de eerste plaats op te vatten als de gewoonten en codes *binnen* de politiek.’ Deze zienswijze wordt hier gevolgd. Belangrijk is dat deze gewoonten en codes veranderlijk zijn. ‘Politieke strijd en politiek debat’, schreef Te Velde, ‘geven een nieuwe werkelijkheid vorm; door erover te praten en te strijden verkrijgen groepen mensen en problemen identiteit, samenhang en scherpste.’ De Compagnie en de burgers aan de Kaap moeten dus niet zozeer gezien worden als twee machtsblokken die op elkaar botsten in een onveranderlijk politiek landschap. Het ging veeleer om een conflict dat zelf een nieuwe werkelijkheid schiep.¹⁶

De Compagnie en de burgers hebben meermalen onenigheid gehad gedurende de achttiende eeuw. De eerdere conflicten verschilden echter aanmerkelijk van de protesten van de Kaapse patriotten. De strijd van de burgers tegen gouverneur Wilhem Adriaan van der Stel (1705-1707) ging bovenal over de vraag wie de schepen in de Tafelbaai mocht bevoorraden en raakte niet aan grotere politieke vraagstukken omtrent het bestuur van de kolonie. De rebellie van Estienne Barbier (1738-1739) was weliswaar gericht tegen het beleid van de VOC ten aanzien van de Khoikhoi, maar beperkte zich tot Barbier en een tiental andere burgers in de Drakensteinvallei. Na de terechtstelling van Barbier was het dan ook gedaan met de rebellie. De Kaapse patriotten voerden daarentegen jarenlang strijd en eisten vergaande hervormingen aan de Kaap.

De opbouw van deze scriptie is chronologisch. Het eerste hoofdstuk geeft een overzicht van de staat van de Kaapkolonie omstreeks 1780. In het tweede hoofdstuk bespreek ik het optreden van de Kaapse patriotten vanaf 1779. Het derde hoofdstuk gaat over de jaren van bloei en neergang onder gouverneur Cornelis Jacob van de Graaff. Bij

opgang maakte in de twintigste eeuw. San betekent in de taal van de Khoikhoi namelijk zoiets als ‘struikrovers’ of ‘veedieven’ en werd door de veehoudende Khoikhoi gebruikt als denigrerende benaming voor de jagende Bosjesmannen.

¹⁶ Henk te Velde, “Politieke cultuur en politieke geschiedenis,” *Groniek* 30, no. 137 (juni 1997): 391-393.

zijn vertrek uit de kolonie in 1791 was de wanorde zo groot dat de VOC twee commissarissen-generaal naar de Kaap stuurde, over wier optreden het vierde hoofdstuk gaat. In het vijfde hoofdstuk verschuif ik de aandacht van Kaapstad naar het binnenland waar de burgers in de districten Graaff-Reinet en Swellendam in 1795 in opstand kwamen. Dit luidde het einde in van het Compagniesbewind in het binnenland van de Kaap. De Britse verovering van de Kaap in 1795 wordt besproken in het zesde hoofdstuk. Tot slot worden de bevindingen uit de zes hoofdstukken bijeengebracht en geanalyseerd in de conclusie.

Deze scriptie leunt, naast de bovengenoemde en andere literatuur, in de eerste plaats op primaire bronnen. De hoeveelheid primaire bronnen over het conflict tussen de Compagnie en de burgers is groot. De VOC was een bij uitstek bureaucratische organisatie en zij heeft een zeer omvangrijk archief nagelaten dat, tot vreugde van menig historicus, grotendeels bewaard is gebleven. De stukken in het archief van de VOC die over de Kaap gaan, bevinden zich zowel bij de Argief- en Rekorddiens van die Wes-Kaap in Kaapstad als in het Nationaal Archief in Den Haag. Voor deze scriptie waren met name de resoluties van de Politieke Raad, onder de VOC het hoogste bestuursorgaan aan de Kaap, van belang. De resoluties bevatten niet alleen alle besluiten van de Politieke Raad, maar vaak ook inkomende en uitgaande brieven. Een andere belangrijke archivale bron zijn de zogeheten *Kaapsche Stukken* of *Kaapsche Geschillen*.¹⁷ Dit vierdelige werk werd in 1785 op last van de Staten-Generaal van de Republiek der Verenigde Nederlanden gedrukt en bevat alle stukken die te maken hebben met de protesten van de Kaapse burgers vanaf 1778. Daarnaast heb ik in het Nationaal Archief gebruik gemaakt van verslagen en briefwisselingen die zich bevinden in het archief van raadpensionaris van Holland mr. Laurens Pieter van de Spiegel, het archief van de Stadhoudelijke Secretarie en in de uit Engeland overgezonden stukken (Nederburgh) betreffende Oost-Indië en de Kaap de Goede Hoop.

Over de Britse verovering van de Kaap in de winter van 1795 zijn eveneens veel bronnen bewaard gebleven. Een deel daarvan is te vinden in de resoluties van de Politieke Raad. Verder hebben Theal en W.G. Perrin een aantal belangrijke bronnen met

¹⁷ NA, VOC, 1.04.02, inv. nr. 4922A, Stukken door de Heren XVII aan de Staten-Generaal overgeleverd betreffende de toestand in Kaap de Goede Hoop, 1785 okt. 13 (hierna *Kaapsche Stukken*).

betrekking tot de Britse verovering van de Kaap gepubliceerd.¹⁸ Abraham Josias Sluysken, de commissaris van de Kaap de Goede Hoop van 1793 tot 1795, heeft in verdediging van zijn optreden een waardevol verslag geschreven over het verlies van de Kaap dat uitgebreid is bekritiseerd door de Kaapse Compagniesdienaar Christiaan Ludolph Neethling.¹⁹

Reeds begin negentiende eeuw schreef de Nederlandse staatsman Jacob Abraham de Mist over het grote aantal stukken in het archief van de VOC over de onrust aan de Kaap. Naar aanleiding van het feit dat Groot-Brittannië op 1 oktober 1801 de deur openzette voor de teruggave van de Kaap aan Nederland schreef hij in 1802 het *Rapport van het Departement tot de Indische zaken, nopens het eventueel bestuur van de Kaap de Goede Hoop*, waarvoor hij archief van VOC raadpleegde. Ontstemd schreef hij dat:

De, sedert de laatste vyf en twintig jaaren in die Volksplanting ontstaane, en, niettegenstaande der menigvuldige, daar tegen beproefde middelen, telkens weder vernieuwde oneenigheden, scheuringen, desordres, en woelingen van allerlei aart, hebben de papieren, tusschen het Gouvernement aldaar, en het voormalig Bestuur der O.I. Comp. hier te Lande, gewisseld, en de daar over hinc in de geformeerde Memoriën, Rapporten en Missiven, om van geene vroegere Registers te gewaagen, tot eene Collossale massa doen uitdijen.²⁰

¹⁸ George McCall Theal, red., *Records of the Cape Colony. From February 1793 to December 1796* (Londen: William Clowes and Sons, Limited, 1897); W.G. Perrin, red., *The Keith Papers. Selected from the Letters and Papers of Admiral Viscount Keith, vol. I* (Londen: Navy Records Society, 1927).

¹⁹ Abraham Josias Sluysken, *Verbaal gehouden bij den Commissaris van de Caap de Goede Hoop, A.J. Sluysken, Zedert het arrivement der Engelsche Vloot, onder den Admiraal S.G. Keit Elphinstone, den 10 Juny 1795, en de overgaave van die Kolonie aan de wapenen van Groot-Brittannien, den 16 September daar aanvolgende* (Den Haag: Isaac van Cleef, 1797); C.L. Neethling, *Onderzoek van 't verbaal van A.J. Sluysken, voormalige commissaris van Cabo de Goede Hoop en verdediging van 't gedrag der Caapsche burglary* (z.p., 1797).

²⁰ Jacob Abraham de Mist, *The Memorandum of Commissary J.A. de Mist containing recommendations for the form and administration of government at the Cape of Good Hope, 1802* (Kaapstad: Van Riebeeck Society, 1920), 3.

De Mist concludeerde naar aanleiding van zijn onderzoek naar deze grote hoeveelheid archivale bronnen dat hij met de ‘veelvuldige schadelijke gebreken en misbruiken, in het bestuur van die Volksplanting [...] een geheel boekdeel zou hebben kunnen vullen.’²¹

Naast de archivale bronnen is er voor deze scriptie veelvuldig gebruik gemaakt van persoonlijke indrukken van tijdgenoten die op schrift zijn gesteld. De Zuid-Afrikaanse Van Riebeeck-Vereniging heeft enkele zeer waardevolle bronnen over de oude Kaapkolonie uitgegeven. De *Aanmerkingen over de Verbetering van het Vee aan de Kaap de Goede Hoop* van Willem Stephanus van Rynveld en de *Briefwisseling van Hendrik Swellengrebel Jr oor Kaapse sake, 1778-1792* kunnen hier niet onvermeld blijven.²² Een andere belangrijke bron van een tijdgenoot is het reisverslag van de Nederlandse kapitein-ter-zee Cornelius de Jong die tweemaal aan de Kaap verbleef tussen 1792 en 1795.²³ In dit werk betoonde de erudiete De Jong zich een buitengewoon scherpe observant. Zijn reisverslag verdient het dan ook om als bronnenpublicatie herdrukt te worden.

Centraal in deze scriptie staat het geschiedverhaal. Ik leg daarom de nadruk meer op het concrete dan op het abstracte en de tekst is meer op een beschrijvende dan op een analytische wijze geschreven. Dit komt tevens voort uit de belangrijke rol die individuen en hun handelingen innemen in deze scriptie. In hun handelen werden zij natuurlijk begrensd door de mogelijkheden die de omstandigheden boden. Als er echter iets is wat uit het hiernavolgende blijkt, is het wel dat de besproken personen op allerlei momenten de ruimte hadden om andere keuzes te maken, waardoor de geschiedenis anders zou zijn verlopen.

²¹ Ibid., 5.

²² H.B. Thom, red., *Willem Stephanus van Ryneveld se Aanmerkingen over de Verbetering van het Vee aan de Kaap de Goede Hoop, 1804* (Kaapstad: Van Riebeeck-Vereniging, 1942); Gerrit Schutte, red. *Briefwisseling van Hendrik Swellengrebel Jr oor Kaapse sake, 1778-1792* (Kaapstad: Van Riebeeck-Vereniging, 1982).

²³ Cornelius de Jong, *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop, Ierland en Noorwegen in de jaren 1791 tot 1797*. Delen 2 en 3 (Haarlem: François Bohn, 1802-1803).

De Kaap omstreeks 1780

If, therefore, the Dutch at home occupy one of the most populous countries in Europe, they possess abroad the most desert colony to be met with upon the face of the globe. But as this is less owing to the natural defects of the country, than to the regulations under which it has been governed, the comparative population with the extent of surface ought not to be taken as the test of the intrinsic value of the settlement.²⁴

– John Barrow

Ruim honderd jaar na de stichting van Kaapkolonie was aan de zuidpunt van Afrika een samenleving ontstaan die opvallend verschilde van wat haar grondleggers hadden beoogd. In 1652 had Jan van Riebeeck in opdracht van de Heren XVII, de hoogste bestuurders van de Verenigde Oost-Indische Compagnie, een verversingspost gesticht aan de Kaap de Goede Hoop. De post moest een rustplaats bieden voor de Compagnieschepen op de lange zeereizen naar Azië en terug naar Nederland. Kort na aankomst in de Tafelbaai bouwden Van Riebeeck en de zijnen een fort en zij legden een tuin aan voor de teelt van groente en fruit. Vee moest verkregen worden door ruilhandel met de inheemse Khoikhoi, maar dit leverde zelden genoeg op om alle schepen in de Tafelbaai te bevoorraden. Zodoende besloot de Compagnie vanaf 1657 land uit te geven aan voormalige werknemers om de voedselproductie te verhogen. Deze boeren waren niet langer in dienst van de VOC en stonden daarom bekend als vrijburgers. Met hen veranderde de verversingspost langzaam maar zeker in een nederzettingskolonie.²⁵ Zij ontwikkelden in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw ook een eigen

²⁴ John Barrow, *Travels into the Interior of Southern Africa, vol. II* (Londen: T. Cadell and W. Davies, 1806), 2.

²⁵ Ad Biewenga. *De Kaap de Goede Hoop. Een Nederlandse vestigingskolonie, 1680-1730* (Amsterdam: Prometheus/Bakker, 1999), 20-21.

Afrikaanse identiteit, los van hun Noordwest-Europese achtergrond. ‘Op den naam van Africaan is hij trotsch,’ schreef kapitein-ter-zee De Jong over de burgers, ‘Kaapsch Burger schijnt hem een grootsche titel.’²⁶

Aan de voet van de Tafelberg, in de nabijheid van het fort, ontstond ondertussen een nederzetting die bekendstond als de Kaapse Vlek, maar vanaf het einde van de achttiende eeuw Kaapstad werd genoemd. Tegen die tijd was de plaats uitgegroeid tot een stad met ongeveer vijftienduizend inwoners van wie twee derde slaaf was. De stad bestond uit lange rechte straten die werden doorsneden door gekanaliseerde bergstroompjes en beplant waren met eiken. De bebouwing bestond uit fraaie, doorgaans witbepleisterde huizen die, op enkele oude na, twee of drie verdiepingen telden. Ze hadden veelal platte daken, ‘waarop men wandelende een aangenaam gezicht over het land of de baai heeft,’ aldus De Jong.²⁷ Verder had de stad drie pleinen, een gereformeerde kerk en vanaf 1780 ook een lutherse kerk.

Kaapstad vormde als enige havenplaats in de kolonie de verbinding met de rest van de wereld. Voor veel zeevaarders moet een kort verblijf aan de Kaap een aangename onderbreking van de lange en gevaarlijke zeereis zijn geweest. De bijnaam ‘taveerne van twee oceanen’ was dan ook al snel geboren.²⁸ De Zweedse botanist Anders Sparrman was echter kritisch over de stad. Hij ergerde zich aan de bekrompenheid van de bevolking en met afschuw schreef hij over de galgen en andere martelwerktuigen die opgesteld stonden rond Kaapstad. Dit onaangename schouwspel weet hij aan de welbekende hardheid van de Nederlanders in Indië.²⁹ De Compagnie zag in barbaarse straffen een manier om de slaven, die door hun grote aantallen voortdurend een bedreiging vormden voor de sociale orde, in het gareel te houden.³⁰

²⁶ De Jong, *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop. Deel 1*, 134.

²⁷ *Ibid.*, 117.

²⁸ C.R. Boxer, *Zeevarend Nederland en zijn wereldrijk, 1600-1800* (Leiden: A.W. Sijthoff, 1967), 337.

²⁹ Anders Sparrman, *A Voyage to the Cape of Good Hope towards the Antarctic Polar Circle round the World and to the Country of the Hottentots and the Caffres from the Year 1772-1776, volume I* (Kaapstad: Van Riebeeck Society, 1975), 44-49.

³⁰ Robert Ross, “Khoesan and Immigrants: The Emergence of Colonial Society in the Cape, 1500-1800,” in *The Cambridge History of South Africa. Volume I: From Early Times to 1885*, reds. Carolyn Hamilton, Bernard K. Mbenga en Robert Ross (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 185.

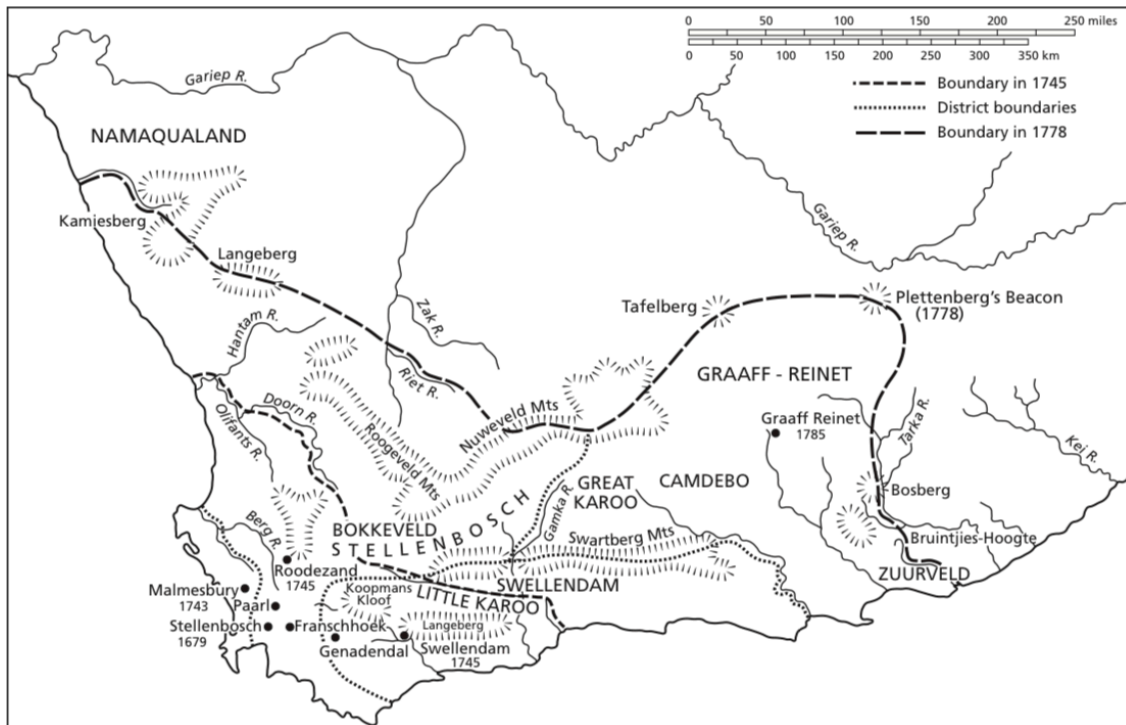
Het bestuur van de kolonie zetelde in het aan de noordoostzijde van de stad gelegen Kasteel de Goede Hoop, dat al vroeg het bouwvallige fort van Van Riebeeck had vervangen. De Kaapse regering was georganiseerd naar het voorbeeld van het Compagniesbestuur in Batavia en bestond uit de Politieke Raad of Raad van Politie die werd voorgezeten door de gouverneur. Verder hadden de secunde, de twee hoogste officieren van het garnizoen, de independent fiscaal, de boekhouder, de oudste onderkoopman en de garnizoensboekhouder zitting in de raad.³¹ Alle leden van de Politieke Raad waren Compagniesdienaren en doorgaans Nederlanders van geboorte. Tegen het einde van de achttiende eeuw wisten weliswaar steeds meer geboren Kapenaren door te dringen tot dit bestuursorgaan, maar dit waren allemaal zonen van Compagniesdienaren. De Raad van Justitie, waarvan de samenstelling grotendeels overeenkwam met die van de Politieke Raad, was het rechtscollege van de kolonie en werd voorgezeten door de secunde. De independent fiscaal diende als aanklager en hoogste opsporingsambtenaar. Daarnaast was hij belast met het financiële toezicht op de Kaapse regering en de bestrijding van corruptie. Hij was ‘independent’ van de Politieke Raad en slechts verantwoording schuldig aan de Heren XVII in Nederland. Bij rechtszaken waarbij burgers terechtstonden dienden naast negen Compagniesdienaren ook drie vrijburgers, zogeheten burgerraden, in de Raad van Justitie. Deze burgerraden kregen na verloop van tijd tevens het recht om te vergaderen over kleine bestuurlijke zaken in Kaapstad en zij traden uit dien hoofde geregeld op als onofficiële vertegenwoordigers van de vrijburgerbevolking.³²

Vanaf de jaren zeventig van de zeventiende eeuw vestigden burgers zich als wijn- en graanbouwers aan de overzijde van de Kaapse Vlakte waarmee de kolonie van het Kaapse Schiereiland werd uitgebreid naar het binnenland. Met deze gebiedsuitbreiding ontstond de behoefte aan een lokaal bestuur in de verder van Kaapstad gelegen plattelandsgebieden. Op initiatief van de bezoekende commissaris-generaal Hendrik Adriaan van Reede tot Drakenstein, die in opdracht van de Heren

³¹ Ross en Schrikker, “The VOC official elite,” 28; George McCall Theal. *History of South Africa under the Administration of the Dutch East India Company (1652-1795)*, vol. 1 (Londen: Swan Sonnenschein & Co., Limited, 1897), 266.

³² Biewenga, *De Kaap de Goede Hoop*, 33; Con de Wet, “Bestuursinstellingen, 1652-1795,” in *Die VOC aan die Kaap, 1652-1795*, reds. Con de Wet, Leon Hattingh en Jan Visagie (Pretoria: Protea Boekhuis, 2017), 121.

Kaart 1 De Kaapkolonie aan het einde van de achttiende eeuw.

Bron: Robert Ross, “Khoesan and Immigrants: The Emergence of Colonial Society in the Cape, 1500-1800,” in *The Cambridge History of South Africa. Volume I: From Early Times to 1885*, eds. Carolyn Hamilton, Bernard K. Mbenga en Robert Ross (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 204.

XVII orde op zaken kwam stellen in de overzeese gebiedsdelen van de VOC, kreeg het district Stellenbosch in 1685 daarom een landdrost. De landdrost was in dienst van de Compagnie en vormde met vier vrijburgers het College van Landdrost en Heemraden. Dit college diende als een lokaal bestuur en fungeerde daarnaast als rechtscollege in kleinere zaken. De landdrost en heemraden bleven te allen tijde ondergeschikt aan de Politieke Raad.³³

Veehoudende vrijburgers, bekend als trekboeren, overschreden vanaf het einde van de zeventiende eeuw steeds vaker de grenzen van de kolonie op zoek naar graasgrond voor hun kuddes. In de landbouwgebieden van de kolonie vonden zij geen bestaansmogelijkheden meer. De Khoikhoi waren tegen die tijd gedecimeerd door Europese ziektes en geweld en vormden zodoende nauwelijks een belemmering voor de trekboeren die in de loop van de achttiende eeuw honderden kilometers naar het noorden en met name het oosten trokken. De trekboeren in de meest oostelijke gebieden

³³ Biewenga, *De Kaap de Goede Hoop*, 38.

waren rond 1780 een wekenlange reis verwijderd van Kaapstad en leefden buitengewoon geïsoleerd. Voor het koloniale bestuur werd het nagenoeg onmogelijk om enige invloed uit te oefenen op het verafgelegen en dunbevolkte binnenland. Om toch nog enige controle te kunnen behouden op de trekboeren, en met name om belastingen te kunnen innen, richtte gouverneur Hendrik Swellengrebel in 1745 het nieuwe district Swellendam op. De landdrost en heemraden van Swellendam hadden vanwege de enorme afstanden en de ongebaande wegen in hun district ook slechts zeer beperkte mogelijkheden om alle trekboeren te bereiken. In december 1785 stichtte gouverneur Cornelis Jacob van de Graaff daarom nog verder naar het oosten het district Graaff-Reinet, maar ook dit mocht nauwelijks baten.³⁴

In 1798, drie jaar na de Britse overname van de Kaap, werd voor het eerst een volkstelling gehouden waarbij ook de Khoikhoi werden geteld. Hieruit kwamen de volgende gegevens naar voren:

Tabel 1 Oppervlakte en bevolking van de Kaapkolonie in 1798.

District	Oppervlakte	Christenen	Slaven	Khoikhoi
Kaapse district	5.000 km ²	6.261	11.891	
Stellenbosch	142.000 km ²	7.256	10.703	5.000
Swellendam	50.000 km ²	3.967	2.196	500
Graaff-Reinet	104.000 km ²	4.262	964	8.947
Totaal	301.000 km²	21.746	25.754	14.447

Bron: John Barrow, *Travels into the Interior of Southern Africa, vol. II* (Londen: T. Cadell and W. Davies, 1806), 25, 52, 67, 74, 83.

Onder de christenen in het Kaapse district waren er 718 zogeheten vrijzwarten, oftewel vrijgelaten slaven of hun nakomelingen. In Stellenbosch waren dit er 424, in Swellendam 300 en in Graaff-Reinet waren er 136 vrijzwarten. De bevolking van de Kaap bedroeg dus ongeveer tweeënzestigduizend, hoewel er in de noordelijke en oostelijke grensgebieden van de kolonie ook nog onbekende aantallen Khoikhoi,

³⁴ Theal, *History of South Africa, vol. II*, 52, 216.

Bosjesmannen en Xhosa leefden.³⁵ Al met al had de Kaap de onvoorstelbaar lage bevolkingsdichtheid van 0,2 inwoners per vierkante kilometer. ‘Geene de minste evenredigheid’, concludeerde Willem Stephanus van Ryneveld in 1804, ‘is ’er tusschen de grootheid van het bewoond, of in bezit genomen Land, met het getal der Kolonisten; en er is zekerlyk geen voorbeeld, dat zig eene Kolonie met zo weinig Ingezetenen, zo onregelmatig heeft uitgebreid.’³⁶

In de loop van de tweede helft van de achttiende eeuw ontstonden er steeds meer problemen aan de Kaap. De situatie in de kolonie rond 1780 is niet ten onrechte ook wel aangeduid als de ‘koloniale crisis’.³⁷ Een belangrijke oorzaak van deze crisis lag in de Kaapse economie. Handel, wijn- en graanbouw en veeteelt vormden de voornaamste bronnen van bestaan voor de burgers. Officieel had de Compagnie het alleenrecht om te handelen, maar in de praktijk handhaafde zij dit monopolie niet volledig. De kolonisten werd namelijk toegestaan goederen te verkopen aan buitenlandse schepen. Tot ontsteltenis van de burgers inde de independent fiscaal vijf procent van de opbrengsten van deze handel.³⁸ De prijzen die de burgers voor hun producten konden vragen schommelden hevig, naargelang het aantal bezoekende schepen en de omvang van het garnizoen. Met name in tijden van oorlog, wanneer grote Franse en Engelse vloten de Kaap aandeden en de Compagnie haar garnizoen uitbreidde, schoten de prijzen omhoog om in vreedstijd weer net zo hard te dalen.³⁹ ‘Naar mate dat dus het Guarnizoen groot of klein is,’ schreef Van Ryneveld, ‘naar die mate fluctueert ook de staat en de belangen van de Kolonie.’⁴⁰ De Compagnie streefde er wel naar de bevoorrading van haar eigen schepen grotendeels te monopoliseren. Tegen lage, voor langere tijd vastgestelde prijzen kocht zij de producten van de burgers op die vervolgens werden geleverd aan de

³⁵ Hermann Giliomee, *Die Kaap tydens die Eerste Britse Bewind, 1795-1803* (Kaapstad en Pretoria: Hollandsch Afrikaansche Uitgevers Maatschappij, 1975), 15-16.

³⁶ Thom, red., *Van Ryneveld se Aanmerkingen*, 40.

³⁷ André du Toit en Hermann Giliomee, *Afrikaner Political Thought: Analysis and Documents, Volume One: 1780-1850* (Berkeley, Los Angeles, Londen: University of California Press, 1983), 2.

³⁸ Beyers, *Kaapse Patriotte*, 136.

³⁹ Du Toit en Giliomee, *Afrikaner Political Thought*, 2.

⁴⁰ Thom, red., *Van Ryneveld se Aanmerkingen*, 40.

Compagnieeschepen.⁴¹ Door middel van oogluikend toegestane smokkelhandel wisten burgers het monopolie van de VOC regelmatig te omzeilen. Ook op de smokkelhandel hief de fiscaal een tarief van vijf procent.⁴²

Hoewel de Compagnie de burgers dus tot op zekere hoogte toestond handel te drijven en zij zelfs sommige jaren Kaapse wijn en graan naar Europa en haar Aziatische bezittingen exporteerde, bleef de afzet voor Kaapse producten beperkt. De toelevering van schepen en de export hielden geen gelijke tred met de productietoename van de Kaapse boeren. Er was weliswaar geen permanente overproductie, maar de mogelijkheden tot groei van de productie konden door de kleine markt, de grote afstanden en de ongebaande wegen niet uitgebuit worden.⁴³ Met name de verder in het binnenland woonachtige veehoudende trekboeren konden hun producten nauwelijks kwijt op de Kaapse markt. ‘Van daar,’ concludeerde Van Ryneveld, ‘dat men in overvloed arm is, te midden in weelde gebrek lydt.’⁴⁴ De trekboeren probeerden onder deze omstandigheden zo goed als mogelijk zelfverzorgend te worden. Zij raakten daardoor alsmaar verder verwijderd van de Kaapse regering. In het binnenland ontstond een sterke onafhankelijkheidszin onder de burgers. De burger Adriaan van Jaarsveld verwees dan ook naar het district Graaff-Reinet als een plek waar ‘ijder Dwaas den Meester speelt.’⁴⁵

De trekboeren deden aan bijzonder extensieve veeteelt. Zij verkregen zogeheten leenplaatsen van de regering van minimaal 2420 hectare waarvoor zij jaarlijks het zogeheten recognitiegeld dienden te betalen aan de Compagnie.⁴⁶ Door de komst van nieuwe kolonisten en de natuurlijke bevolkingsgroei werden in korte tijd grote stukken

⁴¹ Robert Ross, “The Cape of Good Hope and the world economy, 1652-1835,” in *The Shaping of South African Society, 1652-1840*, 2e ed., reds. Richard Elphick en Hermann Giliomee, (Kaapstad: Maskew Miller Longman, 1989), 247.

⁴² P.A.C. Wieringa, *De oudste Boeren-republieken. Graaff-Reinet en Zwellendam van 1775 tot 1806* (’s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1921), 6.

⁴³ Ross, “The Cape of Good Hope and the world economy,” 254.

⁴⁴ Thom, red., *Van Ryneveld se Aanmerkingen*, 34.

⁴⁵ Geciteerd in Giliomee, *Die Kaap tydens die Eerste Britse Bewind*, 28.

⁴⁶ Leonard Guelke, “Freehold farmers and frontier settlers, 1657-1780,” in *The Shaping of South African Society, 1652-1840*, 2e ed., reds. Richard Elphick en Hermann Giliomee, (Kaapstad: Maskew Miller Longman, 1989), 85.

grond in bezit genomen. Reeds in 1699 waarschuwde gouverneur Simon van der Stel zijn opvolger en zoon Wilhem Adriaan van der Stel dat de veehouders binnen de grenzen van de kolonie gehouden moesten worden, want anders 'soude geheel africa niet genoeg sijn, omdat slag menschen te kunnen gerieven en voldoen.'⁴⁷ Rond 1780 bereikten de trekboeren voorlopig de uiterste grenzen van hun expansie. In het noorden hadden zij de droge Karoo bereikt en kregen zij steeds vaker te maken met aanvallen van de Bosjesmannen. In het oosten botsten zij met de Xhosa. Nieuwe veehouders moesten dus genoegen nemen met minder gunstige stukken land die nog niet eerder waren gepacht. Veel boeren vervielen hierdoor in armoede. Desondanks traden verarmde boeren doorgaans niet in dienst van rijkere vrijburgers. Hun trots en het idee dat zware lichamelijke arbeid iets voor slaven en Khoikhoi was, maakten hen, zo schreef kapitein-ter-zee De Jong met enige overdrijving, 'wars van alles, wat den naam van werken heeft.'⁴⁸ De verarmde trekboeren hoopten dat de Xhosa op den duur naar het oosten verdreven zouden worden zodat zij hun kuddes in gebieden als het Zuurveld zouden kunnen laten grazen. De Kaapse regering had hiertoe echter noch de intenties, noch de middelen.⁴⁹

De vrijburgers voelden zich niet alleen benadeeld door het restrictieve handelsbeleid van de VOC, maar ook door de corruptie onder de Compagniesdienaren. De corruptie werd gestimuleerd door de veel te lage bezoldiging van de Compagniesdienaren. De gevolgen hiervan waren groot voor de Kaapse vrijburgers. Zo hadden de door Compagniesdienaren en oud-burgerraden opgerichte firma's Cruijwagen & Co. en La Fèbre & Co. de handel met buitenlandse schepen grotendeels in handen. De eerstgenoemde firma bestond uit kassier Gerrit Hendrik Cruijwagen, de posthouder van Valsbaai Christoffel Brand, de boekhouders Hendrik Justinus de Wet en Abraham Chiron en de oud-burgerraden Petrus Johannes de Wit en Adam Gabriël Muller. De andere firma bestond uit equipagemeester Damiaan Hugo Staring, zijn boekhouder Hendrik Moller en oud-burgerraad Alexander la Fèbre. De vennoten hadden onder meer het recht gekregen om als eersten de schepen te bezoeken die de

⁴⁷ *Collectanea, vol. I* (Kaapstad: Van Riebeeck Society, 1924), Instructie Simon van der Stel aan Wilhem Adriaan van der Stel, 30 maart 1699, 13.

⁴⁸ De Jong, *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop. Deel I*, 135.

⁴⁹ Du Toit en Giliomee, *Afrikaner Political Thought*, 3.

Tafelbaai of Valsbaai binnenvoeren. Door hun connecties en bevoorrechte positie hadden zij een groot voordeel ten opzichte van de burgers die nauwelijks konden concurreren met deze firma's.⁵⁰

De corruptste onder de Kaapse Compagniesdienaren was Willem Cornelis Boers, de independent fiscaal. Hij werkte als advocaat in Den Haag voordat hij in 1773 werd benoemd tot fiscaal. Met het schip de *Herstelder* vertrok Boers het volgende jaar naar de Kaap waar hij op 10 december 1774 voet aan wal zette.⁵¹ Zijn studievriend Jan Willem Roscam schreef voor het afscheid van Boers een gedicht waarin hij hem omschreef als

Een wakker, braaf en eerlyk man,
Wien elk met reden roemen kan,
Die vry van schenddaên is en onbeklad van leven
En aan de Deugd zyn hulde biedt,
Heeft voor geen' scherpen schigt eens Mauritaans te beeven,
Noch is verschrokken, schoon 't gevaar zyn pylen schiet.⁵²

Om geen van deze eigenschappen stond de fiscaal bekend bij de burgers tijdens zijn achtjarige verblijf aan de Kaap. De burgers klaagden over Boers' onderdrukkende handelswijze. In plaats van een bestrijder van corruptie bleek Boers zich er zelf veelvuldig schuldig aan te maken, waartoe zijn ambt overigens talloze mogelijkheden bood. Zo hief Boers buitensporig hoge boetes en bij kleine overtredingen ging hij reeds over tot confiscatie van de goederen van burgers. Dit alles ging buiten de Raad van Justitie om en Boers vergaarde op deze wijze grote sommen gelds ten koste van de burgers. Het door hem in 1777 in Kaapstad gebouwde landhuis Rust en Vreugd getuigt nog steeds van deze rijkdom.⁵³ Boers was een overtuigd mercantilist en een typische

⁵⁰ Ross en Schrikker. "The VOC official elite," 42.

⁵¹ S.D. Naudé, "Willem Cornelis Boers," *Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis* 13, no. 2 (1950): 361.

⁵² Jan Willem Roscam, *Vaarwel, den Weledelen Gestrengen Heere Mr. Willem Cornelis Boers, op zyne afreize naar Kaap de Goede Hoop, als Fiscaal Independent, toegezongen* (z.p., 1774).

⁵³ C. Pama, *Vintage Cape Town. Historic houses and families in and around the Cape* (Kaapstad en Johannesburg: Tafelberg, 1973), 116.

Hollandse regent. Zijn minachting voor de Kaapse burgers was alom bekend en hij verhulde haar niet. In een brief aan stadhouder Willem V stelde hij onomwonden dat ‘de bewoners van dit land bijna als rude zijn als het land zelve.’⁵⁴

Het optreden van de gouverneur van de Kaap de Goede Hoop gaf de burgers evenmin veel reden tot hoop. Sinds 1771 was de in Leeuwarden geboren Joachim Ammema baron van Plettenberg waarnemend gouverneur en vanaf 1774 gouverneur. In tegenstelling tot zijn voorganger Rijk Tulbagh trad hij nauwelijks op tegen de corruptie van zijn ondergeschikten. ‘He was cold-hearted and selfish,’ aldus de negentiende-eeuwse historicus Alexander Wilmot. ‘Many of his acts, however, show evidences of ability, and the system under which he ruled, and for which he cannot be held responsible was quite sufficient to render any Governor unpopular.’⁵⁵ Van Plettenberg hield weliswaar de belangen van de burgers in het oog, maar voor de plichtsgetrouwe Friese aristocraat wogen de belangen van de Compagnie en haar dienaren uiteindelijk altijd zwaarder.

De onvrede onder de burgers over de handelsbelemmeringen, de belastingen en de corruptie kwam eind jaren zeventig van de achttiende eeuw steeds meer naar buiten. In Kaapstad hoorden de burgers verhalen over de Amerikaanse kolonisten die het Britse gezag hadden afgeworpen en verlichtingsideeën over vrijheid en een rechtvaardige overheid werden openlijk bediscussieerd. In mei 1778 vonden verscheidene burgers in Kaapstad een pakje op de stoep van hun huis met het anonieme geschrift *De magt en vrijheden eener Burgerlijke Maatschappij verdedigt door de gevoelens der voornaamste Regstgeleerden, opgedragen aan het oordeel der Caabsche Burgerij*.⁵⁶ Waarschijnlijk waren de burgers Johannes Henricus Redelinghuys en Barend Hendrik Taute de

⁵⁴ NA, Stadhoudelijke Secretarie, 1.01.50, inv. nr. 1186, Bij de stadhouder ingekomen brieven van – en van de stadhouder uitgaande brieven aan bestuurders en dienaren van de VOC, deels met bijlagen, W.C. Boers, fiscaal, 1775. Boers aan Willem V, 1775.

⁵⁵ Alexander Wilmot en John Centlivres Chase. *History of the Colony of the Cape of Good Hope. From its Discovery to the year 1819 by A. Wilmot, Esq. From 1820 to 1868 by The Hon. John Centlivres Chase, M.L.C.* (Kaapstad: J. C. Juta, 1869), 174-175.

⁵⁶ *Kaapsche Stukken*, I, 18-27. Het geschrift was een bijna letterlijke kopie van het stuk *Het gedrag der Stadhoudersgezinden, verdedigt door Mr. A.V.K. Rechtsgeleerden* dat in 1754 was geschreven door de Leidse advocaat Elie Luzac.

verspreiders van het geschrift.⁵⁷ In het geschrift werd gesteld dat ‘het volk door den kwaaden uitslag siende, dat ’er met de Regeeringswyse of Regeerders, eene verkeerde weg is ingeslagen niet alleen, vermag, maar ook gehouden en volstrekt verplicht is, deselve te veranderen.’⁵⁸ Het geschrift was echter niet opgesteld om de burgers tegen de regering op te zetten, maar om ‘een versoekschrift aan den Ed. Heer Gouverneur over te leveren’ waarin de rechten van de burgers duidelijk zouden worden gemaakt.⁵⁹ In de loop van 1778 kwamen burgers op verscheidene plaatsen in en rond Kaapstad op geheime vergaderingen bijeen om het geschrift te bespreken, maar zij stelden vooralsnog geen verzoekschrift op.⁶⁰ De eerste zetten tot politieke organisatie waren echter gezet en het was duidelijk geworden dat de burgers bij een volgende gelegenheid veranderingen zouden eisen.

⁵⁷ Beyers, *Kaapse Patriotte*, 215.

⁵⁸ *Kaapsche Stukken*, I, 21.

⁵⁹ *Ibid.*, 27.

⁶⁰ Gerrit Schutte, *De Nederlandse Patriotten en de koloniën. Een onderzoek naar hun denkbeelden en optreden, 1770-1800* (Groningen: H.D. Tjeenk Willink, 1974), 62.

De Kaapse patriotten

Dan lieve Burgers, wij hebben nog veel te edel bloed, om ons onmiddelijk te buijgen onder 't Jok der Slavernije, na niet alvorens alle eerlijke en braave middelen ter onser redding gebezigd te hebben.⁶¹

– Anonieme Kaapse burger

Op 20 januari 1779 werd Carel Hendrik Buijtendag gearresteerd en daarmee was de kogel door de kerk. Buijtendag was een burger die bekendstond om zijn gewelddadigheid en de slechte behandeling van zijn vrouw, kinderen en Khoikhoibedienden. In 1777 was hij daarom reeds verbannen uit het Land van Waveren in het district Stellenbosch. Daarna had hij zich moeten vestigen in Kaapstad. Het lijkt erop dat zijn gedrag nauwelijks verbeterde in zijn nieuwe woonplaats. Zijn vrouw, Maria Johanna Theron, beklaagde zich begin januari 1779 dan ook bij independent fiscaal Boers over haar man. Aanvankelijk gebeurde er niets met de klacht maar twee weken later, toen de rust tussen man en vrouw was wedergekeerd, besloot de Politieke Raad op aandringen van Boers dat Buijtendag ‘tot voorkoming van alle onheijlen, van hier mogte werden verzonden’ en als soldaat de Compagnie moest dienen voor negen gulden per maand.⁶² Diezelfde dag, 20 januari, begaf een ondergeschikte van Boers, de geweldiger Hendrik Matthijsen, zich naar het huis van Buijtendag om hem te arresteren. Matthijsen werd geassisteerd door vijf of zes zogenaamde kaffers, dat waren

⁶¹ Uit het op 28 augustus 1784 uitgebrachte geschrift *Seer nadrukkelijke Propositie, voorgesteld aan alle Waardige Patriotten, Voorstanders van Recht en Gerechtigheid, en Vrijheid minnende Burgeren aan de Cabo de Goede Hoop*. Opgenomen als bijlage in Beyers, *Kaapse Patriotte*, 313-315.

⁶² Argief- en Rekorddiens van die Wes-Kaap, Kaapstad (ARWK), C157 Resolutiën, 20 januari 1779, 75-76.

bannelingen uit Azië die hun straf hadden uitgezeten en dienden als gerechtsdienaren.⁶³ Onder de inwoners van Kaapstad hadden zij een buitengewoon slechte reputatie die zij volledig waarmaakten tijdens de arrestatie van Buijtendag.⁶⁴ De kaffers bonden Buijtendag vast en sleepten hem ruw door de straten richting de haven. Huilend zagen zijn vrouw en kinderen hoe hij aan boord werd gebracht van het schip de *Honcoop* dat nog dezelfde dag vertrok naar Batavia.⁶⁵

De ruwe arrestatie door de kaffers en de verbanning van Buijtendag uit de Kaap zonder proces schokten de burgers. Burgers werden wel vaker uit de kolonie verbannen, maar altijd pas na een veroordeling door de Raad van Justitie. De drie burgerraden Cornelis van der Poel, Christiaan George Maasdorp en Gerrit Hendrik Meijer en de vier heemraden van het district Stellenbosch en Drakenstein, Philippus Albertus Meijburgh, Jan de Villiers Jan Pietersz, Joost Rijnhard van As en Hendrik Louw beklagden zich dan ook bij gouverneur Van Plettenberg over de slechte behandeling van Buijtendag. In een brief vroegen zij toestemming om namens ‘3 à 400 Burgers en Ingezeetenen zo hier aan Cabo, als die der voorsz buijten Districten’ een delegatie te zenden naar de Heren XVII in Nederland. Zij wilden zich met hun klachten direct richten tot de bewindhebbers van de Compagnie. In de strikt hiërarchische organisatie die de VOC was, voelde de Politieke Raad zich gepasseerd. De raad willigde het verzoek van de burger- en heemraden niet in, maar gaf wel te kennen bereid te zijn naar de klachten van de burgers te luisteren.⁶⁶

Op andere momenten was de reactie van de Politieke Raad misschien afdoende geweest, maar dat was dit keer niet het geval. De plotselinge verbanning van een

⁶³ Kerry Ward, *Networks of Empire. Forced Migration in the Dutch East Indies* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 264-265. Het woord ‘kaffer’ (van het Arabische ‘kafir’ dat ‘ongelovige’ betekent) verwijst hier naar de niet-Europese, niet-christelijke achtergrond van de gerechtsdienaren. Het woord werd ook gebruikt om specifiek de ten oosten van de Kaapkolonie levende Xhosa mee aan te duiden.

⁶⁴ Boers liet zich evenmin gunstig uit over de onder hem vallende Kaffers. Hij schreef: ‘de Kaffers, waar van men sig heeft moeten bedienen, is slegt ja seer slegt en gemeen uitvaagsel van het Menschdom — Zy zyn by na alle selve geschavotteerd, en dus is de minste familiariteit of gemeensamenheit met deselve niet seer honorabel.’ *Kaapsche Stukken*, III, 143.

⁶⁵ Baartman, “Protest and Dutch burgher identity,” 67-68.

⁶⁶ ARWK, C157 Resolutiën, 30 maart 1779, 132-164.

medeburger toonde aan hoe kwetsbaar de positie van de burgers was ten opzichte Compagnie. Alle ontevredenheid over het Compagniesbestuur kwam nu naar buiten en de burgers drongen aan op verandering. De ontevreden burgers zagen in dat er weinig viel te verwachten van de Kaapse regering en zij besloten zich zonder tussenkomst van de Politieke Raad te wenden tot de Heren XVII. Vier burgers, namelijk oud-burgerraad Jacobus van Reenen, Barend Jacob Artois, Tieleman Roos en Nicolaas Godfried Heyns, traden naar voren als vertegenwoordigers van de burgergemeenschap. Zij stelden in het geheim een petitie op, de zogenaamde *Memorie*.⁶⁷ Deze werd ondertekend door 404 burgers die voornamelijk afkomstig waren uit Kaapstad.⁶⁸ Onder allerlei voorwendselen kregen de vier afgevaardigden verlof van de Politieke Raad om naar Nederland te gaan.⁶⁹ De Kaapse regering was weliswaar op de hoogte van de eigenlijke redenen waarom de vier burgers naar Nederland wilden, maar kon formeel niets inbrengen tegen hun verzoeken. Per brief bracht de Politieke Raad wel alvast de Heren XVII op de hoogte van wat er speelde onder de kolonisten.⁷⁰

In september 1779 arriveerden de afgevaardigden in Amsterdam waar zij, na een bijeenkomst met het stadsbestuur, op 16 oktober verschenen voor de Heren XVII aan wie zij de *Memorie* overhandigden. De *Memorie* bestond uit drie delen. Het eerste gedeelte bevatte een schets van de beklagenswaardige toestand van de burgers ‘die in een vollen overvloed van Vee, Koorn en Wyn, geseeten, door het missen van eene genoegsaame vertier [afzet] van deese hunne Producten een bekrompen levenswyse of volslage armoede moeten lyden.’⁷¹ In het tweede deel van de *Memorie* gingen de burgers in op de onbetamelijke handelswijze van de Compagniesdienaren aan de Kaap die voortdurend zouden optreden in het nadeel van de burgers. Vooral fiscaal Boers kreeg ervan langs:

⁶⁷ *Kaapsche Stukken*, I, 29-72.

⁶⁸ Theal, *History of South Africa*, vol. II, 161.

⁶⁹ ARWK, C157 Resolutiën, 6 april 1779, 165-173; C157 Resolutiën, 13 april 1779, 174-197; Artois had in 1778 al toestemming gekregen om naar Nederland te gaan om in Leiden te studeren. C156 Resolutiën, 1 december 1778, 379-412.

⁷⁰ Beyers, *Kaapse Patriotte*, 28-30; Schutte, *Nederlandse Patriotten*, 63-64.

⁷¹ *Kaapsche Stukken*, I, 35.

Deese gedraagd sig in de administratie van zyn Ampt, omtrent de Burgers en Colonisten van de Caap, zo willekeurig overheerschend, onderdrukkend en onverantwoordlyk, dat al wie slegts eenig het minste gevoel van Vryheid in sig selven overig heeft, daar aan niet zonder ontroering kan denken.⁷²

Ook gingen de burgers in op de verbanning van Buijtendag en zijn gedwongen indiensttreding bij de Compagnie als soldaat. Uitgebreid beklagden de burgers zich over de zware straffen die Boers hun oplegde. Tegelijkertijd hekelden zij de fiscaal die ‘nogtans zo streng niet [is], maar veel zagter in het corrigeeren of straffen van Slaaven.’⁷³ Naast Boers werden nog verscheidene andere Compagniesdienaren bekritiseerd onder wie de vennoten van Cruijwagen & Co. en La Fèbre & Co.⁷⁴ Ten slotte gaven de burgers in het derde deel van de *Memorie* in 37 artikelen aan hoe het bestuur van de kolonie verbeterd kon worden. Zij eisten onder andere dat het verbod op landbezit en handeldrijven door Compagniesdienaren streng zou worden gehandhaafd; dat burgers vrij handel zouden mogen drijven met buitenlandse schepen; dat burgers niet gedwongen zouden mogen worden in dienst te treden van de Compagnie; dat bannelingen naar Nederland in plaats van Batavia zouden worden gestuurd; dat burgers zelf hun slaven zouden mogen straffen zonder hen overigens te tiranniseren; dat zeven burgerraden toegelaten moesten worden in de Politieke Raad en dat zij jaarlijks aan de Heren XVII zouden mogen rapporteren; dat de Raad van Justitie uit een gelijk aantal burgers en Compagniesdienaren zou moeten bestaan; dat de burgers handelsschepen uit zouden mogen rusten voor de vaart op Europa en Indië; en dat er meer kerken in de uitgestrekte kolonie zouden worden gebouwd.⁷⁵

Welwillend luisterden de bewindhebbers van de VOC naar de vier Kaapse burgers, maar zij wilden pas een beslissing nemen nadat zij de andere kant van het

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid., 41.

⁷⁴ De firma's Cruijwagen & Co. en La Fèbre & Co. werden rond 1780 daadwerkelijk ontbonden, al dan niet onder druk van de protesterende vrijburgers. Enkele individuele vennoten bleven echter een belangrijke rol spelen in het Kaapse handelswezen. Ross, “The Cape of Good Hope and the world economy,” 263.

⁷⁵ *Kaapsche Stukken*, I, 63-72.

verhaal hadden gehoord. Een week na de bijeenkomst met de burgers vergaderden de Heren XVII weer. Zij besloten de Kaapse regering een kopie van de *Memorie* te sturen en zij vroegen de ambtenaren die door de burgers werden beschuldigd zich schriftelijk te verantwoorden. Ook gaven de Heren XVII aan commissarissen van de kamers van Amsterdam en Zeeland de opdracht de klachten te onderzoeken. De commissarissen konden pas hun bevindingen presenteren nadat zij alle verweerschriften uit de Kaap hadden ontvangen. Daar zou nog heel wat tijd overheen gaan.⁷⁶

Terwijl de afgevaardigden zich tot de Heren XVII richtten, beklagde de verbannen Buijtendag zich bij de autoriteiten in Batavia over zijn lot. Hoewel de Kaapse regering gouverneur-generaal van Nederlands-Indië Reinier de Klerk had verzocht de verbanning te handhaven, kreeg Buijtendag in oktober 1779 het recht om als Kaapse burger terug te keren naar zijn vaderland. De gouverneur-generaal meende dat Buijtendag een eerlijk proces verdiende voor de Kaapse Raad van Justitie. In Batavia had Buijtendag echter koorts opgelopen en onderweg naar de Kaap overleed hij op 13 november aan boord van de *Stavenisse*.⁷⁷

De onrust aan de Kaap werd er ondertussen niet minder op. In oktober 1779 kwam de onvrede onder de patriotten, zoals de protesterende burgers zichzelf inmiddels noemden, opnieuw naar buiten. Na de jaarlijkse wapenschouwing van de burgermilitie in Kaapstad weigerden de gewapende burgers naar huis te gaan. Zij eisten van de gouverneur dat de burgerraden Van der Poel, Maasdorp en Meijer hun zetel mochten behouden totdat de Heren XVII een besluit zouden hebben genomen over de klachten en dat de burgerraden dus niet, zoals gebruikelijk, afgewisseld zouden worden door nieuwe burgerraden. Om de onrust in de kolonie niet verder te vergroten besloot Van Plettenberg dat de huidige burgerraden nog een jaar aan mochten blijven. Dit was tegen het zere been van fiscaal Boers die meende dat de burgerraden ‘geheel buiten het bereik van hunne magt en het oogmerk van derzelver Commissie’ gingen.⁷⁸ Toen de burgers een jaar later opnieuw verzochten dat de burgerraden langer aan mochten blijven wees

⁷⁶ Theal, *History of South Africa, vol. II*, 161-162; Beyers, *Kaapse Patriotte*, 62, 70.

⁷⁷ Beyers, *Kaapse Patriotte*, 52, 167; Gerrit Schutte, red. *Briefwisseling van Hendrik Swellengrebel Jr oor Kaapse sake, 1778-1792* (Kaapstad: Van Riebeeck-vereniging, 1982), Swellengrebel aan Le Sueur, 17 september 1780, 131-132.

⁷⁸ ARWK, C157 Resolutiën, 7 december 1779, 457-502; Schutte, red. *Briefwisseling van Hendrik Swellengrebel Jr*, Boers aan Swellengrebel, 31 januari 1780, 104.

Van Plettenberg hun verzoek alsnog van de hand. De burgers hielden ondertussen per brief de afgevaardigden in Nederland op de hoogte van de gang van zaken aan de Kaap. De drie afgevaardigden – Roos was inmiddels overleden – schreven daarop de *Nadere Memorie* met nieuwe klachten over de Compagniesdienaren. In april 1782 dienden zij deze in bij de inmiddels hevig geïrriteerde Heren XVII.⁷⁹

Uiteindelijk arriveerden de verweerschriften van de beschuldigde ambtenaren in augustus 1782 bij de commissarissen van de kamers van Amsterdam en Zeeland. De verzending was vertraagd door het uitbreken van de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog (1780-1784). Gouverneur Van Plettenberg, die overigens zelf nergens van beschuldigd was, schreef in zijn *Consideratiën wegens den präsenten toestand der Colonie* dat de protesterende burgers ten onrechte beweerden de gehele ‘Burgerstaat’ te vertegenwoordigen.⁸⁰ Van de bijna drieduizend mannelijke burgers die in 1779 in de kolonie woonden hadden slechts 404 de *Memorie* ondertekend en van de ondertekenaars kwam er zelfs niemand uit het district Swellendam.⁸¹ Hoewel Van Plettenberg er natuurlijk belang bij had om de patriotten in diskrediet te brengen, had hij gelijk toen hij schreef dat de onvrede in de kolonie minder wijdverbreid was dan de opstellers van de *Memorie* deden vermoeden. De trekboeren, die andere problemen hadden dan de burgers in en rond Kaapstad hielden zich bijvoorbeeld afzijdig van de patriotten, net als de burgers die goede handelscontacten hadden met de Compagnie. De protesterende burgers vormden in feite slechts een overwegend in Kaapstad gevestigde factie binnen de burgergemeenschap.⁸²

Van Plettenberg stelde verder in zijn *Consideratiën* dat de kolonie, in weerwil van wat de burgers beweerden, welvarend was. Dit staaft hij onder meer door erop te wijzen dat veel Compagniesdienaren zich na hun diensttijd vestigden aan de Kaap als vrijburgers. De gouverneur sprak schande van de ‘onverantwoordelyke ondankbaarheid’

⁷⁹ Beyers, *Kaapse Patriotte*, 77-80.

⁸⁰ *Kaapsche Stukken*, III, 6.

⁸¹ *Ibid.*, 6-8. Het district Graaff-Reinet bestond toen nog niet, want het werd pas in 1785 opgericht.

⁸² Baartman, “Protest and Dutch burgher identity,” 81-82. Veertien vrijburgers die op goede voet stonden met de Compagnie dienden op 17 februari 1784 weliswaar eveneens een petitie in bij de Kaapse regering, maar daarin spraken zij niet over het politieke bestel van de kolonie. Zij riepen slechts op tot economische hervormingen die zouden leiden tot een grotere afzet voor Kaapse producten. *Kaapsche Stukken*, IV, 90-94.

van de patriotten.⁸³ Voor zover er armoede was in de kolonie kwam dat door de luiheid van de kolonisten, want volgens Van Plettenberg was er geen land waar ‘men door naarstigheit soo schielijk tot den staat van een gezeeten en gegoed burger kon geraken als in deese Gewesten.’⁸⁴ Overigens sprak hij ook de hoop uit dat er meer harmonie zou ontstaan tussen de Compagniesdienaren en de burgers aan de Kaap en hij was bereid sommige punten van de burgerpetitie over te nemen.⁸⁵ Hij meende echter dat hij niet de aangewezen persoon was om de onrust weg te nemen aan de Kaap omdat de burgers hem niet als onpartijdig zouden beschouwen. Hij diende dan ook zijn ontslag in, maar vanwege de oorlog met de Engelsen vroeg hij de Heren XVII om uitstel van ontslag tot na het herstel van de vrede.⁸⁶

Van heel andere toon dan de bedaarde *Consideratiën* van Van Plettenberg was de zeer uitgebreide *Verantwoording* van de gewraakte fiscaal Boers. Boers ging frontaal in de aanval tegen de ‘notoire onwaaragtigheid, ongefundeerdheid, en quaadaartigheid’ van de klachten.⁸⁷ Uitvoerig verantwoordde Boers zich voor de verbanning van Buijtendag en hij verweet de patriotten onwetendheid met betrekking tot het recht. Hij benadrukte dat er een belangrijk juridisch verschil bestond ‘tusschen Ingesetenen van een Colonie als deese, en tusschen gepriviligeerde Burgers van onse groote Steden in de Republicq.’⁸⁸ Boers had een duidelijke zienswijze op de bestaansredenen van de kolonie die het verdient wat uitgebreider geciteerd te worden. Hij schreef

dat de genuine intentie van de Maatschappy by het oprigten deser Colonie geene andere geweest sy, dan alleenlyk om hier aan de Caab selve (dat is op de Hoofdplaatse) te hebben eene behoorlyke Ververschplaatse voor de Indische Zeevaart, en om op deselve te establiseeren so veele van hunne Dienaren als tot vyligheyd van die

⁸³ *Kaapsche Stukken*, III, 12. Van Plettenberg had hierin slechts gedeeltelijk gelijk, aangezien de welvaart voornamelijk was ontstaan door de tijdelijke aanwezigheid van grote aantallen buitenlandse troepen tijdens de Vierde Engels-Nederlandse oorlog. Zie ook het volgende hoofdstuk.

⁸⁴ *Ibid.*, 11.

⁸⁵ *Ibid.*, 4-85.

⁸⁶ *Ibid.*, 87-88, 93.

⁸⁷ *Ibid.*, 95.

⁸⁸ *Ibid.*, 136.

Ververschplaatse en tot administratie der saaken van de Maatschappye souden worden gerequireerd; en om voorts deselve hunne eens geëtablisseeerde possessie binnen in het Land te extendeeren door den Landbouw, om dus doende door den yver en vlyt van hunne Colonisten in den beginnen aan hunne Dienaren en aan de passerende Scheepen de nodige Provisien en Ververschingen te kunnen doen besorgen [...] Maar nimmer is geweest de intentie van de Maatschappye omme onse Hoofdplaatse alhier so enorm te vergroten en met so veele onnutte en onbequaame ingesetenen te vermeerderen.⁸⁹

De Compagniesdienaren waren volgens Boers dus de belangrijkste ingezetenen van de kolonie. De independent fiscaal benadrukte bovendien dat de Compagnie het alleenrecht op handeldrijven had. Verbaasd vroeg hij zich af:

Hoe is het mogelyk dat een Corps Burgeren, die naar de genuine intentie der Maatschappye hier aan de Hoofdplaatse niet behoorden te zyn een exclusief regt van Negotie kan prætendeeren in een Land, waar in alle Negotie is verboden en impracticabel gemaakt? Een exclusief regt te willen prætenderen van eene ongepermitteerde saak, is wesendlyk iets so ongerymd, dat men zig van iets nog ongerymder geen ideé sou kunnen maken.⁹⁰

Boers vond daarnaast dat de burgers onterecht klaagden over de lichte straffen die hij slaven zou opleggen. Volgens Boers leidde ‘de heerssugt en cruelliteit’ van de burgers ertoe dat zij ‘op eene aller barbaarste wyze met hunne Slaaven omspringen en dat men deselve seldsaam of nooyt *naar hun genoegen* kan doen straffen.’ Als voorbeeld van een kwaadaardige burger noemde hij Nicolaas Godfried Heyns, een van de vier afgevaardigden. Heyns was niet alleen afgezet als organist door de Kaapse kerkenraad vanwege zijn slechte gedrag, maar hij was ook door Jan Willem Cloppenburg, Boers’

⁸⁹ Ibid., 151.

⁹⁰ Ibid., 152.

voorganger als independent fiscaal, gedagvaard voor de mishandeling van zijn slaven.⁹¹ Boers weidde verder uit over de ‘onbegrypelyke Luyheit en Hoogmoed’ van de burgers en hij sprak de hoop uit dat het ‘geschonden gezag en auctoriteit der Regeringe [...] wederom moge worden hersteld.’⁹²

Hoewel Boers zich dus fel verweerde tegen alle klachten, diende hij ‘uit hoofde van particuliere omstandigheden’ zijn ontslag in bij de Heren XVII.⁹³ In werkelijkheid was hij zich bewust geworden van de onhoudbaarheid van zijn positie. Op 31 januari 1780 had hij al geschreven: ‘Ik verlang ondertusschen niets meer, als van alle die brouilleries op eene convenable en honette wijze ontslagen te kunnen worden.’⁹⁴ De Heren XVII waren door de toon van de *Verantwoording* inmiddels ook overtuigd van de onbekwaamheid van Boers. Zij gingen zonder meer akkoord met zijn ontslag. Op 9 april nam Boers afscheid van de gouverneur en de Politieke Raad, waarna hij op 12 april met het schip de *Kroonprins van Pruisen* als zeer vermogend man terugkeerde naar Nederland.⁹⁵

Op 3 december 1783, dus ruim vier jaar na ontvangst van de burgerpetitie, overhandigden de commissarissen die de klachten van de burgers onderzochten hun rapport aan de Heren XVII die ermee instemden en het omzetten in een resolutie. Dit was een voorlopig besluit, want pas na afloop van de oorlog met de Britten wilden de bewindhebbers een definitief besluit nemen. De commissarissen waren het grotendeels eens met Van Plettenberg en Boers en raadden af ‘om de Caab de Goede Hoop tot eene Handelplaats te maaken, daar deselve in haare Origine niet anders als eene Ververschingplaats der Nederlandsche Oostindische Compagnie is beschouwd.’⁹⁶ De commissarissen wezen nagenoeg alle klachten van de patriotten van de hand. Slechts enkele onbeduidende veranderingen werden doorgevoerd in het bestuur van de Kaap en enkel met betrekking tot de Raad van Justitie gaven de commissarissen toe aan de

⁹¹ Ibid., 148.

⁹² Ibid., 149, 167.

⁹³ *Kaapsche Stukken*, IV, 114.

⁹⁴ Schutte, red. *Briefwisseling van Hendrik Swellengrebel Jr*, Boers aan Swellengrebel, 31 januari 1780, 105.

⁹⁵ ARWK, C164 Resolutiën, 9 april 1783, 364-368; Naudé, “Willem Cornelis Boers,” 433.

⁹⁶ *Kaapsche Stukken*, IV, 121.

burgers. In dit orgaan werd zitting verleend aan zes burgerraden naast zes Compagniesdienaren, met de secunde als dertiende lid en voorzitter.⁹⁷

Deze uitkomst was niet bevredigend voor de patriotten. Op 28 augustus 1784 bracht een anonieme Kaapse burger een geschrift uit met de titel *Seer nadrukkelijke Propositie, voorgesteld aan alle Waardige Patriotten, Voorstanders van Recht en Gerechtigheid, en Vrijheid minnende Burgeren aan Cabo de Goede Hoop*. Hierin riep hij zijn ‘Dierbare Landgenooten en Meede Burgeren’ op zich niet neer te leggen bij de besluiten van de Heren XVII.⁹⁸ De auteur stelde voor een nieuwe delegatie samen te stellen ‘ten einde onse regtvaardige zaak te pousseeren voor onse Hooge en Wettige Souvereinen, de Hoog Mogende Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden.’⁹⁹ In de Staten-Generaal hoopten de Kaapse burgers steun te krijgen van de Nederlandse patriotten die in een felle machtsstrijd verwickeld waren met de Prins van Oranje, Willem V, die naast stadhouder ook opperbewindhebber was van de VOC.¹⁰⁰

Zesenzeventig burgers ondertekenden het geschrift, maar alvorens zij een nieuwe delegatie naar Nederland stuurden, wachtten zij de komst van de nieuwe gouverneur, luitenant-kolonel Cornelis Jacob van de Graaff, af. Van de Graaff was in mei 1784 benoemd tot opvolger van Van Plettenberg. Hij arriveerde op 22 januari 1785 aan de Kaap en op 14 februari nam hij officieel het bewind over Van Plettenberg.¹⁰¹ Dit duurde de opstandige burgers uiteindelijk toch te lang. Eind 1784 waren zij namelijk al in aanvaring gekomen met Jan Jacob Serrurier. Serrurier was Boers’ opvolger als independent fiscaal en hij bleek uit hetzelfde hout gesneden te zijn als zijn voorganger. In december 1784 stuurden de burgers daarom drie adressen naar de Staten-Generaal vol klachten over de nieuwe independent fiscaal. Onomwonden beschreven zij Serrurier in het eerste adres als ‘veel haatelijker, kwaataartiger, en den klaagenden Burgerstaat

⁹⁷ Ibid., 119-120.

⁹⁸ Het geschrift is als bijlage opgenomen in Beyers, *Kaapse Patriotte*, 313-315.

⁹⁹ Beyers, *Kaapse Patriotte*, 313-314.

¹⁰⁰ Gerrit Schutte, “Company and colonists at the Cape, 1652-1795,” in *The Shaping of South African Society, 1652-1840*, 2e ed., reds. Richard Elphick en Hermann Giliomee, (Kaapstad: Maskew Miller Longman, 1989), 311.

¹⁰¹ ARWK, C168 Resolutiën, 14 februari 1785, 166-173.

ongenee gener, als ooit zijn Prædecesseur den Fiscaal Boers was, tegens welken echter alle doleanties hadden oorsprong genomen.’¹⁰²

De patriotten beseften ook al gauw dat er niet veel viel te verwachten van de nieuwe gouverneur Van de Graaff. Op 8 maart verkozen zij daarom oud-landdrost van Stellenbosch en Drakenstein Marthinus Adrianus Bergh, Johannes Roos, Johannes Henricus Redelinghuys en Johannes Augustus Bresler tot afgevaardigden naar de Staten-Generaal in Nederland. Vierennegentig burgers beloofden de delegatie financieel te ondersteunen.¹⁰³ Net als hun voorgangers in 1779 kregen de afgevaardigden allen afzonderlijk toestemming van de Politieke Raad om naar Nederland te gaan.¹⁰⁴ Met de retourvloot van april, waarover Van Plettenberg als aftredend gouverneur het bevel voerde, vertrokken zij naar Nederland.¹⁰⁵

De afgevaardigden waren nog niet goed en wel in Nederland aangekomen of zij begonnen onderling al te ruziën. Roos, Redelinghuys en Bresler meenden dat Bergh de goede zaak verraadde door de gematigde standpunten die hij innam en zijn steun voor de ‘Engelsche Factie, hier te lande en bij de welgemeende Burgerije van de Caap, zo rechtmatig gehaat en veracht.’¹⁰⁶ De maat was helemaal vol toen Bergh op 26 december 1785 een advertentie plaatste in de *Leydse Courant* waarin hij het in Nederland bestaande vermoeden weerlegde dat hij de auteur zou zijn van het radicale patriotse boek *Nederlandsch Afrika* waarin met name Boers’ *Verantwoording* werd bekritiseerd.¹⁰⁷ In de advertentie hekelde Bergh de felle toon van dat boek en hij sprak

¹⁰² Het adres is als bijlage opgenomen in Beyers, *Kaapse Patriotte*, 316-322.

¹⁰³ Redelinghuys, Johannes Henricus, *De eerloosheid ontmaskerd in de openbare verdediginge van de eere en het gehouden gedrag van Johannes Henricus Redelinghuys: tegen de mishandelinge zyner gewezen lastgeeevers en derzelve medestanders en inzonderheid, de zich noemende repræsentanten der klaagende en redresverzoekende burgerye van de Kaap de Goede Hoop* (Amsterdam: J.A. Crajenschot, 1792), 13, 113-117.

¹⁰⁴ ARWK, C168 Resolutiën, 22 februari 1785, 174-237; *ibid*, 15 maart 1785, 238-291.

¹⁰⁵ Theal, *History of South Africa*, vol. II, 192.

¹⁰⁶ Geciteerd in Beyers, *Kaapse Patriotte*, 92.

¹⁰⁷ François Bernard, *Nederlandsch Afrika; of historisch en staatkundig tafereel van den oorspronkelyken staat der volkplantinge aan de Kaap de Goede Hoop, vergeleeken met den tegenwoordigen staat dier volkplantinge. In 't licht gegeeven naar het Handschrift van een wel onderricht Opmerker* (Leiden, 1783). De eigenlijke auteur van het oorspronkelijk in het Frans uitgebrachte boek was de patriot François Bernard. Barend Jacob Artois, lid van de eerste delegatie en inmiddels advocaat in Leiden, was de

zelfs waardering uit voor de Compagniesdienaren.¹⁰⁸ De drie andere afgevaardigden zagen dit als verraad en in een tegenadvertentie in de *Zuid-Hollandsche Courant* van 2 januari 1786 keerden zij zich openlijk tegen hun voormalige compagnon.¹⁰⁹ Het publiekelijke geharrewar tussen de afgevaardigden kwam hun aanzien natuurlijk niet ten goede.

De Staten-Generaal hadden ondertussen de drie adressen van december 1784 ontvangen. Zij stuurden kopieën van de adressen naar de Heren XVII die klaagden dat de Kaapse burgers meer onrust veroorzaakten dan de inwoners van alle Indische eilanden tezamen.¹¹⁰ Desalniettemin namen de bewindhebbers nu een definitief besluit over de klachten. Zij hielden weliswaar grotendeels vast aan de resolutie van 1783, maar voerden daarnaast enkele aanvullende veranderingen door. Zo besloten zij de burgers toe te staan hun producten vrijelijk aan buitenlandse schepen te verkopen. Wat overbleef, nadat ook de Compagnie voorzien was, zou worden opgekocht door de Kaapse regering voor verschepping naar Europa. De prijs van deze producten zou worden vastgesteld door een commissie bestaande uit zes leden uit de Raad van Justitie: drie Compagniesdienaren en drie burgerraden. Om de boeren in het binnenland van de kolonie tegemoet te komen besloten de Heren XVII ook tot de oprichting van kerken in Swellendam en in de Camdeboo.¹¹¹ Daarnaast gaven zij toestemming voor de bouw van een graanschuur in Mosselbaai vanaf waar het graan van de boeren in het binnenland per schip naar Kaapstad vervoerd zou worden. Hierdoor hoefden de boeren niet de lange weg over land af te leggen om hun afzetmarkt te bereiken.¹¹²

Op 4 april 1786 overhandigden Roos, Redelinghuys en Bresler eindelijk hun petitie aan de Staten-Generaal die was opgesteld met steun van de jurist Matthijs Hendrik van Son Hendriksz. De petitie werd net als enkele andere geschriften van de patriotten gepubliceerd om de publieke opinie in Nederland te beïnvloeden. Inhoudelijk

vertaler naar het Nederlands. Het boek bezat blijkbaar een zekere populariteit want naast de Nederlandse verscheen tevens een Duitse vertaling. Schutte, *Nederlandse Patriotten*, 78-79.

¹⁰⁸ Marthinus Adrianus Bergh, *Leydse Courant*, 26 december 1785.

¹⁰⁹ Zie voor de ‘contra-advertentie’ Redelinghuys, *De eerloosheid ontmaskerd*, 125-131.

¹¹⁰ Theal, *History of South Africa*, vol. II, 210.

¹¹¹ *Kaapsche Stukken*, IV, 150-176. De Camdeboo zou later deel uitmaken van het district Graaff-Reinet.

¹¹² Dan Sleigh, *Die Buiteposte. VOC-Buiteposte onder Kaapse bestuur, 1652-1795* (Pretoria: Protea Boekhuis, 2004), 603.

week zij niet veel af van de *Memorie* van 1779. De burgers weidden wederom uit over de erbarmelijke toestand van de ingezetenen van de kolonie en zonder te bevroeden hoe profetisch hun woorden zouden zijn, waarschuwend zij dat de onvrede in de kolonie ‘aan buitenlandschen invloed gelegenheid zoude kunnen geven, om zig die omstandigheden ten nutte te doen strekken.’¹¹³ Ook gaven zij aan dat de hervormingen die de Heren XVII hadden doorgevoerd onvoldoende waren en dat zij zich daarom genoodzaakt voelden zich tot de Staten-Generaal, ‘hunne wettige Souvereinen,’ te richten.¹¹⁴ Net als bij de eerdere adressen van de burgers overhandigden de Staten-Generaal een kopie van de petitie aan de Heren XVII van wie zij uitleg verlangden. Namens de Heren XVII reageerde Frederik Willem Boers, de eerste advocaat van de VOC en neef van de voormalige Kaapse independent fiscaal, per brief op de petitie. Boers pareerde alle punten van kritiek van de burgers en hij vond het daarnaast een ongezonde gang van zaken dat de Kaapse afgevaardigden zich direct tot de Staten-Generaal hadden gewend en aan de Compagniesautoriteiten voorbij waren gegaan. Het enige wat de burgers uiteindelijk gedaan kregen, was dat de Staten-Generaal besloten dat de benoeming van de opvolger van independent fiscaal Serrurier, die in mei 1785 was overleden, voorlopig uitgesteld moest worden. Dit was voor de Kaapse patriotten een schamel resultaat na zeven jaar van protesten.¹¹⁵

De pogingen van de burgers om het bestuur van de kolonie te hervormen waren stukgelopen op de onverzettelijkheid van de Heren XVII. De bewindhebbers meenden vanwege hun mercantilistische denkbeelden dat politiek-economische hervormingen aan de Kaap ten koste zouden gaan van de Compagnie en de Republiek. Zij waren het ongetwijfeld eens met de voormalige fiscaal Boers toen hij in zijn *Verantwoording* schreef ‘dat altoos in de eerste Plaats in het Oog behoort te worden gehouden de bloey en welvaart van dien principaalen staat [Nederland], waar van deselve Colonie niet dan een gesubordineerd gedeelte is, en waar aan sy hunne existentie alleen te danken heeft.’¹¹⁶ De Heren XVII beschermden daarnaast de belangen van de Kaapse

¹¹³ *Gewigtige aanmerkingen over de klagten en bezwaaren der Kaapsche burgery. By H.H. Mogenden, de Heeren Staaten Generaal, ingeleverd* (Delft: G. Verbeek, 1786), 43.

¹¹⁴ *Ibid.*, 31-50.

¹¹⁵ Theal, *History of South Africa, vol. II*, 229; Beyers, *Kaapse Patriotte*, 106-107.

¹¹⁶ *Kaapsche Stukken*, III, 165.

bestuurders aan wie zij nauw gelieerd waren, al dan niet door familiebanden. Dat de Kaapse patriotten hun tegenstanders bij naam en toenaam noemden in openbaar gemaakte petities keerde de Heren XVII alleen maar tegen hen. Bovendien waren de hoogste Compagniesbestuurders allen prinsgezinden die niets moesten hebben van de Nederlandse patriotten tot wie de Kaapse burgers toenadering zochten. Verscheidene hoge Compagniesdienaren, zoals fiscaal Boers en gouverneur Van de Graaff, hadden zelfs hun benoeming te danken aan bemiddeling van de Prins van Oranje.¹¹⁷ Toen Pruisische troepen en Britse diplomaten de macht van stadhouder Willem V en de prinsgezinden in september 1787 volledig herstelden en de Nederlandse patriotten verdreven, was het dan ook snel gedaan met het laatste restje invloed dat de Kaapse patriotten hadden bij de Staten-Generaal.¹¹⁸

Er was inmiddels ook ruzie ontstaan tussen de drie overgebleven afgevaardigden en de Kaapse burgers die hen financieel ondersteunden. De laatstgenoemden waren ontevreden met de geringe resultaten van de afvaardiging. Er volgde een verbitterde briefwisseling die ook nog eens werd gepubliceerd waardoor het aanzien van de patriotten verdere schade opliep. De Kaapse patriottenbeweging viel door alle onderlinge strijd uiteindelijk op een treurige wijze uit elkaar.¹¹⁹ Gouverneur Van de Graaff concludeerde dan ook dat wanneer ‘deeze dingen in ’t Vergeet Boek werden geplaatst [...] zulks voor de continuatie der Rust en Eenigheid zeer wenschelijk was.’¹²⁰

¹¹⁷ Ross en Schrikker., “The VOC official elite,” 34.

¹¹⁸ Schutte, “Company and colonists at the Cape,” 312.

¹¹⁹ Theal, *History of South Africa, vol. II*, 212; zie ook Redelinghuys, *De eerloosheid ontmaskerd* waarin de auteur fel tekeer gaat tegen zijn medeburgers.

¹²⁰ NA, Stadhoudelijke Secretarie, 1.01.50, inv. nr. 1189. Bij de stadhouder ingekomen brieven van – en van de stadhouder uitgaande brieven aan bestuurders en dienaren van de VOC, deels met bijlagen, C.J. van de Graaff, gouverneur, 1785-1786, 1790-1792. Van de Graaff aan Willem V, 4 maart 1786.

Bloei en neergang

Den gewigtigen post van gouverneur moest dus niet werden toevertrouwd aan eenig perzoon, wiens bekrompene omstandigheden, verzoeken konden te weeg brengen, welke aan het heilzaam oogmerk niet souden beantwoorden; – Een inhalig, verwaand, trots character, ongewoon aan eenig bestier, of onkundig in 't politicq, zou voor dit gouvernement een zeer ongeschikt voorwerp weezen.¹²¹

– Andreas Everhard van Braam Houckgeest

De Kaapse regering had in de eerste helft van de jaren tachtig van de achttiende eeuw niet slechts te maken met binnenlandse onvrede, maar ook met een serieuze dreiging van buitenaf. Van 1780 tot 1784 was Nederland namelijk in oorlog met Groot-Brittannië. De oorlog, bekend als de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog of de Vierde Engelse Zeeoorlog, was uitgebroken vanwege Nederlandse steun voor de Amerikaanse kolonisten die zich in de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog probeerden te onttrekken van het Britse koloniale gezag. Nederland was niet voorbereid op een grootschalige oorlog en bleek, nadat de vijandelijkheden waren uitgebroken, grotendeels afhankelijk te zijn van bondgenoot Frankrijk. Groot-Brittannië zag ondertussen in de overzeese bezittingen van het zwakke Nederland een gemakkelijke prooi voor zijn oppermachtige zeestrijdkrachten. Reeds enkele maanden voor het uitbreken van de oorlog op 20 december 1780 hadden de bewindhebbers van de East India Company (EIC) te kennen gegeven dat met name de Kaap voor hen van grote waarde was. ‘That the power of possessing the Cape of Good Hope has the Key to and

¹²¹ NA, Raadpensionaris van Holland mr. Laurens Pieter van de Spiegel, 3.01.26, inv. nr. 117, Andreas Everard van Braam Houckgeest van 25 Mei 1789, met "Bedenkingen omtrent de Caap de Goede Hoop", en van 20 Januari 1790, met aanhangsel en nader supplement daarop. *Bedenking omtrent de Caab de Goede Hoop* (april 1789), 20.

from the East Indies, appears to us self-evident and unquestionable,' schreven zij aan Lord Hillsborough, de Britse minister van het Zuidelijke Departement. 'Indeed we must consider the Cape of Good Hope as the Gibraltar of India.'¹²²

De Britse regering gaf na het uitbreken van de oorlog gehoor aan de bewindhebbers van de EIC en op 13 maart 1781 verliet een omvangrijke expeditiemacht onder bevel van commodore George Johnstone Groot-Brittannië met als doel de Kaap te veroveren. De Britse veroveringsplannen waren niet onopgemerkt gebleven en de Fransen stuurden op 22 maart eveneens een vloot naar de Kaap om hun Nederlandse bondgenoten bij te staan. De Franse vloot onder bevel van commodore Pierre André de Suffren en met aan boord het Regiment Pondicherry was overhaast uit Frankrijk vertrokken en onderweg naar de Kaap moest zij verversingen inslaan op de Kaapverdische Eilanden. Tot verbazing van De Suffren lag daar de Britse expeditiemacht voor anker. Hij besloot tot de aanval over te gaan en tijdens de schermutselingen die volgden, wisten de Fransen verscheidene voor anker liggende Britse schepen ernstig te beschadigen. De Suffren maakte van de verwarde situatie gebruik door zo snel mogelijk door te zeilen naar de Kaap om de Britten voor te zijn.¹²³

Op 20 juni 1781 werd vanaf de naast Kaapstad gelegen berg Leeuwenkop geseind dat een vloot de Kaap naderde. Het was niet duidelijk of het de Britten of de Fransen waren en dus 'raakte in deeze plaats alles in rep en roer,' zoals in het Kaapse dagregister staat geschreven.¹²⁴ Op het bastion Leerdam van het Kasteel de Goede Hoop werd de rode oorlogsvlag gehesen en het garnizoen werd in staat van paraatheid gebracht. Seinkanonnen werden afgevuurd om de burgers in het binnenland te mobiliseren en de burgermilitie van Kaapstad trad aan voor het Burgerwachthuis op het Groentemarktplein. Enkele uren later werd tot opluchting van de Kapenaren duidelijk dat het de Franse vloot was. Ondanks de onvrede over het Compagniesbewind arriveerden in de loop van de nacht en de volgende dag nog talloze burgers uit de Tijger- en Koebergen, het Zwartland, Stellenbosch, Drakenstein en Hottentots-Holland die na het horen van de seinkanonnen 'met de meeste Spoed, in volle Wapenen alhier

¹²² Geciteerd in Hendrik Frederik Nel, "Die Britse verowering van die Kaap in 1795," *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis* 35, no. 2 (1972): 190.

¹²³ Thean Potgieter, "Verdediging van die Kaap," 184-185.

¹²⁴ NA, VOC, 1.04.02, inv. nr. 10800, Kopie-dagregister van de Kaap de Goede Hoop, 20 juni 1781.

zijn verscheenen, en dus met 'er daad hebben betoond haare bereijdwillingheid, om als Eer en Eed Lievende Burgers, het Land tegens den Vijand te beschermen.¹²⁵

De Fransen gingen voor anker in Valsbaai en vanaf daar begaven zij zich over land naar Kaapstad om het Kaapse garnizoen, dat sinds 1780 onder het bevel van Robert Jacob Gordon stond, te ondersteunen. Enkele weken later arriveerde Johnston bij de Kaap en hij beseftte al snel dat de Fransen hem te snel af waren geweest en dat een invasie geen kans van slagen zou hebben. Tot zijn vreugde trof hij in Saldanhabaai wel de vijf rijkbeladen Compagniesschepen *Honcoop*, *Hoogcarspel*, *Middelburg*, *Paarl* en *Dankbaarheid* aan. De Britten wisten vier van deze schepen buit te maken, terwijl het vijfde schip, de *Middelburg*, door zijn eigen bemanning in brand werd gestoken.¹²⁶ Dit was een enorme tegenslag voor de VOC die het door de oorlog toch al financieel zwaar had. De Kaap was echter door het optreden van De Suffren ternauwernood ontsnapt aan een Britse bezetting.

Gedurende de rest van de oorlog bleef het Franse Regiment Pondicherry aan de Kaap. Ter versterking stuurde de VOC ook de huursoldaten van het Regiment Luxemburg en het Legioen van Waldener, die in Frankrijk waren geworven, naar de Kaap. In 1783 werden zij vervangen door het Regiment de Meuron dat bestond uit 1120 Zwitserse huurlingen. In 1788 stuurde de Compagnie het Regiment de Meuron naar Ceylon en nam het tweeduizend man tellende Regiment Württemberg zijn plaats in aan de Kaap.¹²⁷ De aanwezigheid van grote aantallen soldaten leidde tot een buitengewone economische bloei in de kolonie. De burgers kregen eindelijk hun langgewenste afzetmarkt. Daarnaast verlevendigden de officieren van de huurregimenten het sociale leven in Kaapstad. Zij organiseerden theatervoorstellingen en talloze festiviteiten. Welvarende Kaapse burgers begonnen de Parijse mode te volgen en zij verfraaiden Kaapstad met prachtige huizen.¹²⁸ ‘De weelde kwam met de welvaart,’ concludeerde De Jong. ‘De Franschen bedorven de eenvoudige zeden, en de menschen raakten in het

¹²⁵ Ibid.; ARWK, C159 Resolutiën, 3 juli 1781, 395-404.

¹²⁶ Sleigh, *Die Buitepost*, 462-464.

¹²⁷ Potgieter, “Verdediging van die Kaap,” 188.

¹²⁸ Nigel Worden, Elizabeth van Heyningen en Vivian Bickford-Smith, *Cape Town. The Making of a City* (Hilversum: Verloren Publishers, 1998), 81. Helaas heeft het overgrote merendeel van deze huizen de sloopwoede van de negentiende en twintigste eeuw niet doorstaan.

ongelukkig denkbeeld dat deze winsten altoos duren zouden. Men bouwde; men kocht slaven; men kleepte zich prachtiger en leefde rijkelijker.’¹²⁹

Wellicht heeft de toegenomen rijkdom die tijdens de oorlog ontstond een rol gespeeld bij het uit elkaar vallen van de Kaapse patriottenbeweging. De noodzaak tot economische hervormingen leek tijdelijk verdwenen en de ontevredenheid over de Kaapse regering verdween naar de achtergrond. De welvaart was echter eenzijdig afhankelijk van de aanwezigheid van de buitenlandse huurregimenten. Hendrik Swellengrebel, zoon van de gelijknamige voormalige gouverneur van de Kaap, waarschuwde in 1782 reeds ‘dat men daaruit een quaad gevolg soude trekken met desen tegenwoordigen toestand der colonie voor hare natuurlijke gewone gesteldheid te willen nemen.’¹³⁰

De oorlog leidde niet alleen tot economische bloei aan de Kaap, maar ook tot een late erkenning van het strategische belang van de kolonie door de bewindhebbers van de VOC. Het feit dat de Kaap slechts behouden was gebleven door het optreden van De Suffren had de Heren XVII niet onberoerd gelaten. De nieuwe gouverneur Van de Graaff, die had gediend als controleur-generaal der fortificatiën van Holland, kreeg de opdracht ‘de Caab in beter postuur van defensie te brengen.’¹³¹ Hiertoe ontvouwde Van de Graaff omvangrijke plannen om de vestingwerken op het Kaapse Schiereiland uit te breiden. Aan deze plannen waren aanzienlijke kosten verbonden. Dit deed de gouverneur besluiten grote sommen gestempeld papiergeld uit te vaardigen. In 1782 had gouverneur Van Plettenberg ook reeds papiergeld ter waarde van negenhonderdduizend rijksdaalders uitgevaardigd omdat de oorlog de toevoer van munten vanuit Nederland ernstig had belemmerd.¹³² Na de oorlog, toen er weer genoeg munten in de kolonie waren, nam de Kaapse regering het papiergeld weer grotendeels in waardoor de totale waarde van het papiergeld dat in omloop was in 1785 was teruggebracht tot honderdduizend rijksdaalders. Onder gouverneur Van de Graaff liep dit bedrag weer

¹²⁹ De Jong, *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop. Deel 1*, 152-153.

¹³⁰ Schutte, red., *Briefwisseling van Hendrik Swellengrebel Jr*, Swellengrebel aan Van der Oudermeulen, 1782, 148.

¹³¹ NA, Stadhoudelijke Secretarie, 1.01.50, inv. nr. 1189. Van de Graaff aan Willem V, 19 februari 1791.

¹³² S.D. Naudé en P.J. Venter, reds., *Kaapse argiefstukke: Kaapse plakkaatboek. Deel III (1754-1786)* (Kaapstad: Cape Times, 1949), 30 april-6 mei 1782, 134-136; Ross, “The Cape of Good Hope and the world economy,” 259-260.

spoedig op. Met dit geld financierde hij evenwel niet alleen de bouw van verdedigingswerken, maar ook de verdere verfraaiing van Kaapstad. Hij liet in Kasteel de Goede Hoop het katbalkon bouwen en de Compagniestuin voorzag hij van sierlijke toegangspoorten, wachthuizen en een menagerie. Ook liet hij het Tuynhuys, zijn buitenverblijf in de Compagniestuin, verbouwen tot een waardige gouverneursresidentie.¹³³

De exorbitante uitgaven beperkten zich niet tot de bouwlust van de gouverneur. Hij was namelijk tevens een groot liefhebber van paarden, net als zijn zoon Sebastiaan Willem van de Graaff die in het kielzog van zijn vader was benoemd tot kapitein-ingenieur van de Kaap. Het aantal paarden in de Compagniestallen, zesenzestig in de tijd van Van Plettenberg, verdubbelde tijdens het gouverneurschap van Van de Graaff. De paarden waren bedoeld voor algemeen gebruik door de Compagnie, maar in de praktijk eigende de kleine kring rond de gouverneur ze toe. Daarnaast betoonde Van de Graaff zich een zeer genereuze gastheer. Hij organiseerde talloze festiviteiten voor de officieren van de buitenlandse huurregimenten.¹³⁴ Enkele burgers profiteerden weliswaar van de geldverslindende gouverneur, maar de ontstane welvaart had geen gezonde basis. Alsmear werd er meer papiergeld in omloop gebracht en in 1791 was de totale waarde van het papiergeld opgelopen tot 546.000 rijksdaalders.¹³⁵ Uiteindelijk leidde dit tot een ongebreidelde inflatie en de verdwijning van waardevastere edelmetalen munten uit de kolonie.¹³⁶

Van de Graaff had weliswaar de naam een kundig militair te zijn, maar dit maakte hem nog niet een kundig bestuurder. Al snel bleek dat zijn kwaliteiten op dat vlak behoorlijk te kort schoten. Hij was koppig, opvliegend en buitengewoon corrupt. Ook moest hij als getrouw aanhanger van de Prins van Oranje niets hebben van de

¹³³ Hans Fransen en Mary Alexander Cook, *Old Buildings of the Cape* (Kaapstad: A.A. Balkema, 1980), 39, 44; Hans Fransen, *Old Towns and Villages of the Cape* (Johannesburg en Kaapstad: Jonathan Ball Publishers, 2006), 42.

¹³⁴ Theal, *History of South Africa, vol. II*, 216, 226.

¹³⁵ Anna J. Böeseken, “Die Nederlandse kommissaris en die 18de eeuse samelewing aan die Kaap,” *Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis* 7 (1945): 185.

¹³⁶ Nigel Worden e.a., *Cape Town*, 83. Robert Ross noemt dit een klassiek voorbeeld van de wet van Gresham die luidt dat slecht geld altijd goed geld verdringt. Ross, “The Cape of Good Hope and the world economy,” 260.

ideeën van de patriotten.¹³⁷ Tot overmaat van ramp werd na het herstel van de macht van stadhouder Willem V in 1787 Johan Nicolaas Steven baron van Lynden van Blitterswijk benoemd tot independent fiscaal. Hij was een vertrouweling van de stadhouder en had een niet al te succesvolle carrière als president van het Hof van Over-Gelderland te Venlo achter de rug. Hij maakte zich net als zijn voorgangers in het ambt van independent fiscaal aan allerlei wanpraktijken schuldig. Zo verkocht hij goederen van de Compagnie voor eigen gewin en hij liet zich door veroordeelde misdadigers omkopen voor strafverlagingen. Daarnaast confisqueerde hij goederen van burgers, verrichte hij ongeautoriseerde huiszoekingen en eenmaal liet hij zelfs de ten onrechte beschuldigde burger Caspar Hengel martelen om een schuldbekentenis los te krijgen.¹³⁸ Het bedenkelijke optreden van de independent fiscaal leidde tot hevige opschudding aan de Kaap. Op 10 mei 1791 dienden eenentwintig leden van de Burgerkrijgsraad een verzoekschrift in bij gouverneur Van de Graaff en de Politieke Raad waarin zij hen smeekten ‘dit quijnend Landt en Volk van zoo een pernicious en schadelijk Voorwerp te verlossen.’¹³⁹ De gouverneur hield de fiscaal echter de hand boven het hoofd, niet in de laatste plaats omdat, zoals de leden van de Burgerkrijgsraad in hun verzoekschrift opmerkten, zijn zoon Sebastiaan Willem van de Graaff was getrouwd met Adriana Cornelia van Lynden van Blitterswijk, de dochter van de independent fiscaal.¹⁴⁰

Slechts met betrekking tot de verbetering van de verdedigingswerken aan de Kaap betoonde gouverneur Van de Graaff zich doeltreffend. Hij was doordrongen van het strategische belang van de Kaap en in een brief aan stadhouder Willem V stelde hij onomwonden ‘dat deze Colonie van alle andere Natiën, die eenig belang in de groote Oost hebben, onmogelijk anders dan met een oog van begeerte kan worden aangezien.’¹⁴¹ De gouverneur kweet zich dan ook van zijn taak. Hij voltooide in 1787 de Batterij Amsterdam. Deze fortificatie bestreek de gehele rede van Kaapstad en was volgens kapitein-ter-zee De Jong ‘de voornaamste aan de Kaap, te meer sedert dat men

¹³⁷ Theal, *History of South Africa*, vol. II, 210.

¹³⁸ Böeseken, “Nederlandse kommissarisse,” 126-128, 225; Schutte, red. *Briefwisseling van Hendrik Swellengrebel Jr*, Swellengrebel aan Gilquin, 29 december 1787, 239-240.

¹³⁹ NA, VOC, 1.04.02, inv. nr. 4346, Overgekomen brieven en papieren uit Kaap de Goede Hoop en Mauritius aan de Heren XVII en de kamer Amsterdam, Tweede deel 1790-1791, 731-760.

¹⁴⁰ *Ibid.*, 733.

¹⁴¹ NA, Stadhouderslijke Secretarie, 1.01.50, inv. nr. 1189. Van de Graaff aan Willem V, 10 april 1785.

uitgevonden heeft om met gloeiende kogels te schieten.¹⁴² Bij de eerste demonstratie van de vuurkracht van de batterij ontplofte niettemin een van de kanonnen waardoor twee soldaten overleden en de gouverneur gewond raakte.¹⁴³ Na de voltooiing van de Batterij Amsterdam liet Van de Graaff de oude Batterij Chavonnes, de Zeelinie en de Franse Linie versterken. Verder werden nog enkele kleine verdedigingswerken aan de Tafelbaai opgeworpen.¹⁴⁴

Het corrupte optreden van Van de Graaff was de Heren XVII ondertussen steeds meer een doorn in het oog geworden. In 1786 hadden zij zich al over hem beklagd omdat hij hun brieven niet beantwoordde. Daarnaast ergerden de bewindhebbers zich aan de uitvoerige, maar inhoudsloze rapporten van de gouverneur. Bovenal waren de bewindhebbers ontstemd over de drukkende lasten van de Kaapse regering. De VOC was eind jaren tachtig de verliezen van de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog nog niet te boven gekomen en de schuldenlast van de Compagnie nam elk jaar toe. Dit noodzaakte de Compagnie te bezuinigen. De bewindhebbers vroegen Van de Graaff inlichtingen te verschaffen over mogelijke kostenbesparingen aan de Kaap. De gouverneur was geenszins van plan zijn uitgaven te beperken en hij stelde alles in het werk om de bezuinigingen uit te stellen. Dit leidde meermalen tot geschillen in de Politieke Raad tussen hem en de raadsleden Johannes Isaac Rhenius, Olof Godlieb de Wet, Jacobus Johannes le Sueur en William Ferdinand van Reede van Oudtshoorn, de zoon van de in 1773 overleden gouverneur. ‘Alhier is alles uitwendig stil en in rust, doch ik ontmoet steeds veele onaangenaamheden van eenige Leeden des Raads,’ klaagde Van de Graaff op 14 juli 1790 in een brief aan stadhouder Willem V. ‘Den Heer Baron Van Lijnden is mijn eenigste hulpe en soutien.’¹⁴⁵ De sfeer tijdens vergaderingen van de Politieke Raad werd alsmaar onaangener. Meermalen kwam het tot ongeregelheden. Een keer trok Van de Graaff zelfs in woede zijn zwaard om keldermeester Le Sueur aan te vallen die de slag nog op tijd kon afweren met zijn wandelstok.¹⁴⁶

¹⁴² De Jong, *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop. Deel I*, 111.

¹⁴³ Theal, *History of South Africa, vol. II*, 215.

¹⁴⁴ Potgieter, “Die strategiese waarde van die Kaap en die VOC se verdedigingstelsel,” 178-179.

¹⁴⁵ NA, Stadhoudelijke Secretarie, 1.01.50, inv. nr. 1189. Van de Graaff aan Willem V, 14 juli 1790.

¹⁴⁶ Theal, *History of South Africa, vol. II*, 229.

Onder deze broeierige omstandigheden geraakte de gouverneur ook in conflict met predikant Johannes Petrus Serrurier die tijdens de zondagse dienst in de Groote Kerk in Kaapstad Hester Cornelia van de Graaff, de vrouw van de gouverneur, beledigd zou hebben. Hierop gaf de gouverneur een commissie bestaande uit independent fiscaal Van Lynden van Blitterswijk en twee burgerraden de opdracht om de straten, stegen en pleinen van Kaapstad namen te geven. Serrurier woonde in een hoekhuis in Bergstraat, tegenwoordig St George's Mall, die door de commissie werd omgedoopt tot Venusstraat, naar de Romeinse godin van de liefde met wier naam destijds ook wel prostituees werden aangeduid. Een houten bordje met de nieuwe straatnaam werd op bevel van de fiscaal door een slaaf aangebracht op het huis van Serrurier. De bewoners van Bergstraat vonden de naamswijziging 'vreemd en buijten noodzakelykheid' en in de Politieke Raad werd gesteld dat niemand van de nieuwe straatnaam

meer onaangenaamheden heeft moeten ondergaan, als gemelde Eerwaarde Prædikant Serrurier, die menigwerf met vrouw en Dochters op zynen stoep wandelende, van de ruuwe gemeene zeevarende die het bordje aan zijn huijs gespijkert, en waarop Venusstraat Staat geschildert Leesden, veele indecente expressien heeft moeten hooren.¹⁴⁷

De predikant protesteerde, maar pas na het vertrek van Van de Graaff uit de Kaap werd de oude naam Bergstraat hersteld.¹⁴⁸

De toestand aan de Kaap werd ondertussen volledig onhoudbaar. Het aanzien van de Kaapse regering daalde steeds verder en de financiële situatie werd alsmaar benarder. Drie bewindhebbers van de kamer van Amsterdam, die in mei 1790 een rapport hadden geschreven voor de Heren XVII over de buitensporige overheidsuitgaven aan de Kaap, concludeerden dat 'de jaar op jaar vermeerderende onkosten aan de Kaap de Goede Hoop [...] de Compagnie binnen kort geheel te gronde

¹⁴⁷ ARWK, C194 Resolutiën, 8 juli 1791, 122-296.

¹⁴⁸ Ibid.

zoude doen gaan, indien niet daartegen onmiddelyk wierden voorzien.¹⁴⁹ De Heren XVII beseften dat er geen enkele verbetering in de Kaapse staatshuishouding viel te verwachten zolang Van de Graaff er het bewind voerde. Zij wilden hem dan ook ontslaan, maar diens beschermheer stadhouder Willem V, die als opperbewindhebber grote invloed had op het beleid van de Compagnie, verhinderde dit. Als compromis werd bereikt dat de gouverneur met behoud van titel en salaris zou worden teruggeroepen naar Nederland om inlichten over de situatie aan de Kaap te geven.¹⁵⁰ Zodoende stuurden de Heren XVII in oktober 1790 een brief naar de Kaap waarin zij Van de Graaff sommeerden om binnen drie maanden na ontvangst van de brief de kolonie te verlaten en tegen die tijd het gezag over te dragen aan secunde Rhenius. Volgens een verbitterde Van de Graaff was Rhenius ‘een man, die nooyt tot iets anders geemployeerd of opgeleid was dan tot den théehandel in China, en zelfs daarin nog niet anders dan in eenen inferieuren rang.’¹⁵¹ De Heren XVII gaven Van de Graaff ook de opdracht het Regiment Württemberg naar Batavia te sturen en ‘om terstond allen militairen arbeid aan de fortificatiewerken en batteryen te staken, niet permitteerende om een steen daar meer aan te doen leggen.’¹⁵²

Drie maanden na ontvangst van de brief van de Heren XVII was de gouverneur nog niet vertrokken. Tijdens een onstuimige vergadering van de Politieke Raad op 10 mei 1791 vroegen Rhenius en zijn medestanders Van Reede van Oudtshoorn, De Wet en Le Sueur de gouverneur hierover om opheldering, waarop hij antwoordde dat hij ‘zich over deeze handelwijs zelven aan de Hoog Edele Heeren Zeeventhienen zoude verantwoorden.’¹⁵³ Van de Graaff nam de tijd en pas op 24 juni droeg hij het gezag over aan Rhenius, zoals hem was opgedragen. Vervolgens scheepte hij zich in op het schip

¹⁴⁹ O.W. Falck, E. Craeyvanger en J.P. Scholten, “Memorie van Consideratiën over het hoog beloop der lasten van het Gouvernement van de Kaap de Goede Hoop, en aanwyzingen van Middelen tot derzelver vermindering,” *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken* 25, no. 5 (mei 1790), 1013.

¹⁵⁰ ARWK, C191 Resolutiën, 10 februari 1791, 243-259.

¹⁵¹ H.C.V. Leibbrandt en J.E. Heeres, reds., “Memorien van den gouverneur Van de Graaff over de gebeurtenissen aan de Kaap de Goede Hoop in 1780-1806,” in *Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap (gevestigd te Utrecht). Vijftiende deel* ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1894), 208.

¹⁵² *Ibid.*, 206.

¹⁵³ ARWK, C192 Resolutiën, 10 mei 1791, 72-256.

de *Beverwijk*. Na aankomst in Nederland op 10 oktober 1791 bleef hij officieel gouverneur van de Kaap de Goede Hoop totdat hij in 1794 als generaal-majoor van de genie de verantwoordelijkheid kreeg over de verdedigingswerken tussen de Waal en de Zuiderzee.¹⁵⁴ De buitengewoon impopulaire fiscaal Van Lynden van Blitterswijk vertrok met hetzelfde schip als Van de Graaff naar Nederland. Hij had hiertoe niet de opdracht gekregen van de Heren XVII of de Politieke Raad, maar hij meende dat hij zijn leven aan de Kaap niet zeker zou zijn na het vertrek van Van de Graaff. Zodoende begaf hij zich 's avonds op 25 juni in het geheim naar de *Beverwijk*, zijn vrouw en een verbouwereerde Politieke Raad achterlatend in Kaapstad.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Ibid., 24 juni 1791, 209-325; Leibbrandt en Heeres, reds., "Memorien van den gouverneur Van de Graaff, 219

¹⁵⁵ Theal, *History of South Africa, vol. II*, 231.

De commissarissen-generaal

Dit etablissement wel eer op eene eenvoudige Voet aangelegt tot eene verversching plaats voor de passeerende Scheepen eener' gestadig in bloeij en welvaard toeneemende Maatschappij is geworden eene ondraaglyke lastpost van dat zelfde lichaam, door herhaalde rampen buiten Staat gebragt om dien last langer te dragen, door vermeerdering van omslag, afwijking van die regels van Zuinigheid en goede huushouding, welke het bestier onzer voorvaderen kenmerkten.¹⁵⁶

– Sebastiaan Cornelis Nederburgh en Simon Hendrik Frijkenius

Daags nadat de *Beverwijk* de Tafelbaai uitgezeild was, riep Rhenius op 29 juni de Politieke Raad bijeen. Verbaasd vernamen de raadsleden dat Van Lynden van Blitterswijk afwezig was en dat hij de kolonie 'op eene Clandestine wijze' had verlaten. Rhenius gaf verder 'den Rade te kennen, dat het dezelve niet onbewust konde zijn, in welke confusie bij deezzen zijne aanvaardiging van 't gezagh de zaken van dit Gouvernement zig bevonden.'¹⁵⁷ Rhenius wees erop dat Van de Graaff allerlei bevelen uit Nederland en Batavia had achtergehouden voor de Politieke Raad. Ook wees hij op de wanorde die was ontstaan bij de verschillende comptoiren, oftewel departementen, van de Kaapse regering. Met name bij de Secretarie van de Politieke Raad hadden de klerken of pennisten aanzienlijke vertraging opgelopen in hun werkzaamheden omdat zij voor gouverneur Van de Graaff 'eene menigte van volumineuse stukken' hadden moeten schrijven.¹⁵⁸ De Politieke Raad besloot na het relaas van Rhenius om met het eerstvolgende schip dat naar Nederland zou vertrekken de bewindhebbers op de hoogte

¹⁵⁶ ARWK, C204 Resolutiën, 23 juni 1792, 294-310.

¹⁵⁷ ARWK, C194 Resolutiën, 29 juni 1791, 2-88.

¹⁵⁸ Ibid.

te brengen van de ordeloosheid die Van de Graaff had achtergelaten aan de Kaap. Ook werd Jacob Pieter de Neys, die was geboren aan de Kaap en had gediend als opperhoofd van Sadras aan de oostkust van India, benoemd tot waarnemend independent fiscaal in afwachting van een beslissing hieromtrent van de Heren XVII.¹⁵⁹

De VOC verkeerde ondertussen in een rampzalige toestand. In al haar overzeese bezittingen liepen de kosten uit de hand en slechts door grote leningen van de Staten van Holland en Zeeland kon de Compagnie overeind worden gehouden.¹⁶⁰ De Heren XVII besloten daarom rigoureuze orde op zaken te stellen. Zij benoemden een commissie van vier commissarissen-generaal die met bijna onbeperkte macht werden bekleed om de corruptie aan te pakken en bezuinigingen door te voeren in de overzeese bezittingen van de Compagnie. De eerste twee commissarissen-generaal, Sebastiaan Cornelis Nederburgh, eerste advocaat van de Compagnie, en kapitein-ter-zee Simon Hendrik Frijkenius kregen de taak om aan de Kaap 'het goed bestuur en de orde te doen herleeven, den omslag en uitgaaven merklijk te doen besnoeijen [...] tot eene voor de Maatschappij draaglijke hoogte.'¹⁶¹ Ook moesten zij gegronde klachten van de burgers wegnemen, aangezien 'daar wel eens heeft moeten worden getwijfeld, of de Caabsche Ingezeeten in allen opzichte vergenoegd zijn over de Regeering door 's Compagnies Dienaren aldaar.'¹⁶² Na een zo kort mogelijk verblijf aan de Kaap moesten Nederburgh en Frijkenius zich in Batavia voegen bij de andere commissarissen-generaal Willem Arnold Alting, gouverneur-generaal, en Hendrik van Stokkum, directeur-generaal van Nederlands-Indië, om daar hervormingen door te voeren.¹⁶³

Nederburgh en Frijkenius arriveerden na een onstuimige reis op 18 juni 1792 te Simonsbaai met 's lands fregat de *Amazoon*. 'Hunne inhaling was statig,' schreef kapitein-ter-zee De Jong, die het bevel voerde over de *Scipio* die de *Amazoon* naar de Kaap had begeleid, maar eerder was gearriveerd. Het schip van de commissarissen-

¹⁵⁹ ARWK, C194 Resolutiën, 29 juni 1791, 2-88.

¹⁶⁰ Falck e.a., "Memorie van Consideratiën," 1012; Theal, *History of South Africa, vol. II*, 226.

¹⁶¹ Sebastiaan Cornelis Nederburgh, *Echte Stukken betreffende het volbragt onderzoek der verrichtingen van de Generale Commissie in den jare 1791 benoemd geweest over de O.I. Bezittingen van den Staat en de Kaap de Goede Hoop, benevens den finalen uitslag van hetzelfde* (Den Haag: Vosmaer en Zoonen, 1803), 139.

¹⁶² Ibid., 142-143.

¹⁶³ Ibid., 147.

generaal ‘wierd bij deszelfs binnenkomen door mij met dertien, door de batterij met eenentwintig en door de onderscheidene Kompagnies-schepen met meerdere of mindere schoten begroet.’¹⁶⁴ De volgende dag begaven vier leden van de Politieke Raad zich per sloep naar de *Amazoon* om Nederburgh en Frijkenius te verwelkomen. Op 23 juni reden de heren onder het gebulder van saluutschoten met een rijtuig naar Kaapstad. ‘De ruitery, die enkel uit buitenlieden bestaat,’ schreef De Jong in zijn beschrijving van het gebeuren, ‘heeft hen een uur van de stad af opgewacht en hen vandaar in statie verder verzeld.’¹⁶⁵ Diezelfde middag werd een buitengewone vergadering van de Politieke Raad belegd waarin de commissarissen-generaal hun bedoelingen kenbaar maakten.¹⁶⁶ Op 3 juli namen Nederburgh en Frijkenius ten slotte met al het mogelijke ceremonieel het bewind over aan de Kaap. Nadat zij de eed van trouw hadden afgenomen van de Compagniesdienaren en de meest vooraanstaande burgers volgden saluutschoten van de kanonnen van de batterijen aan de Tafelbaai. ’s Avonds werden de feestelijkheden voortgezet en de statigste huizen van Kaapstad werden op sierlijke wijze verlicht. Ten slotte werden de Compagniesdienaren en de ‘voornaamsten uijt den burgerstand’ onthaald op een feestmaal en een bal, waarmede dan deeze voor alle in ’t algemeen en een ijder in ’t bijzonder zo heuglyke en gedenkwaardige plegtigheden Zyn ten einde gebragt en besloten geworden.’¹⁶⁷

Al voordat de commissarissen-generaal waren aangemeerd in Simonsbaai waren zij tot de ontdekking gekomen dat hun niet een gemakkelijke taak stond te wachten aan de Kaap. Tijdens de lange zeereis naar de Kaap hadden zij de *Memorie* van Van Reenen, Artois, Roos en Heyns uit 1779 gelezen. Ook hadden zij de *Consideratiën* van Van Plettenberg, de *Verantwoording* van Boers en andere documenten die betrekking hadden op de Kaapse patriotten doorgenomen.¹⁶⁸ Zij waren daardoor goed op de hoogte van het heersende ongenoegen onder de burgers.

Tijdens hun verblijf aan de Kaap ontvingen Nederburgh en Frijkenius talloze petitie van burgers die ontevreden waren over het Compagniesbewind. Zij besloten

¹⁶⁴ De Jong, *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop. Deel 1*, 64.

¹⁶⁵ *Ibid.*, 65.

¹⁶⁶ ARWK, C204 Resolutiën, 23 juni 1792, 294-310.

¹⁶⁷ ARWK, C205 Resolutiën, 3 juli 1792, 44-59.

¹⁶⁸ Böeseken, “Nederlandse kommissarisse,” 123, 212.

daarom twee ochtenden per week te reserveren om audiëntie te verlenen aan eenieder die klachten had. Ook willigden zij na lang tegenstribbelen het verzoek van de zes burgerraden in om de Burgerraad erkend te krijgen als een onafhankelijk bestuurlijk lichaam. De commissarissen-generaal botsten echter ook al snel met de burgers. Om het overheidstekort terug te dringen zagen zij zich genoodzaakt om nieuwe belastingen in te voeren. Vanzelfsprekend verzetten de burgers zich hier tegen. Zij stelden dat zij geen schuld hadden aan de schrijnende financiële toestand van de Compagnie. Met name de invoering van de zegelbelasting op de verkoop van roerende goederen op veilingen was impopulair. Deze veilingen speelden een grote rol in het economische leven aan de Kaap. De belasting raakte dan ook de gehele burgergemeenschap. De burgerraden en de heemraden van Stellenbosch dienden verscheidene petitie's in bij de commissarissen-generaal waarin zij hen opriepen af te zien van de invoering van de belasting, maar zonder enig effect. De burgers besloten daarom de veilingen te boycotten. De commissarissen-generaal wisten echter dat de burgers op den duur aan het kortste eind zouden trekken vanwege het belang van de veilingen. Na enkele weken gingen de eerste burgers inderdaad overstag waardoor de belasting kon worden geïnd.¹⁶⁹

De commissarissen-generaal deden ook een verwoede poging om de corruptie onder Compagniesdienaren aan te pakken. Zij verhoogden de salarissen van de voornaamste Compagniesdienaren omdat zij terdege beseften dat de lage bezoldiging corruptie uitlokte. Ook verminderden zij de speelruimte van Compagniesdienaren door hun duidelijker afgebakende verantwoordelijkheden te geven. Nederburgh en Frijkenius gingen daarnaast over tot wijziging van het ambt van independent fiscaal dat in het verleden zo vaak reden tot ongenoegen was geweest. Na het overlijden van waarnemend independent fiscaal De Neys in 1793 werd Willem Stephanus van Ryneveld in zijn plaats aangesteld zonder de titel independent. De fiscaal zou in het vervolg verantwoording schuldig zijn aan de Politieke Raad en niet slechts aan de Heren XVII. Ook werden de inkomstenbronnen van de fiscaal duidelijker vastgesteld. De commissarissen-generaal pakten tevens de corruptie onder lagere Compagniesdienaren aan. De opzichters van verscheidene comptoiren namen geregeld kinderen van vrienden in dienst als pennisten, waardoor er niet minder dan zestig schrijvers werkzaam waren

¹⁶⁹ Ibid., 43-44, 206-207, 217.

voor de Kaapse regering. Nederburgh en Frijkenius stelden paal en perk aan dit gebruik en zij ontsloegen veel van deze jonge en onbekwame lieden.¹⁷⁰

Nederburgh en Frijkenius probeerden niet alleen de staatshuishouding op orde te brengen en de corruptie aan te pakken, zij zetten ook enkele voorzichtige stappen naar meer economische vrijheid voor de burgers. Tot hun leedwezen hadden de commissarissen-generaal ondervonden dat de welvaart in de kolonie grotendeels afhankelijk was van de grote overheidsuitgaven.¹⁷¹ Er moesten dus andere bronnen van inkomsten voor de burgers gevonden worden. Sinds de jaren tachtig van de achttiende eeuw bezochten grote aantallen walvisvaarders uit Engeland en Amerika de kusten van zuidelijk Afrika. Regelmatig meerden ze aan in Sint-Helenabaai. Andreas Everard van Braam Houckgeest schreef in 1789 dat eenmaal de bemanning van een Engels schip zelfs in de Tafelbaai, op schootsafstand van het Kasteel de Goede Hoop, een walvis ving.¹⁷² Desondanks was het Kaapse burgers tot dan toe verboden aan de walvisvangst deel te nemen. De commissarissen-generaal zagen het absurde van deze situatie in en zij besloten de walvisvaart langs de kusten van de Kaap de Goede Hoop open te stellen voor de burgers. De commissarissen-generaal stonden de burgers ook toe om met eigen schepen de producten van het land te exporteren naar Indië en van daar enkele vastgestelde goederen mee terug te nemen naar de Kaap. De slavenhandel op de oostkust van Afrika en op Madagaskar werd eveneens opengesteld. Nederburgh en Frijkenius verloren echter nooit de doelstellingen van hun commissie uit het oog. Zij stelden hoge belastingen in op de door hen toegestane handel.¹⁷³

De openstelling van de handel op Indië ging gepaard met een streng verbod op particuliere handel met buitenlandse schepen die de Kaap aandeden.¹⁷⁴ Deze oogluikend toegestane handel was voor veel burgers en Compagniesdienaren een belangrijke bron van inkomsten geweest en het verbod van de commissarissen-generaal bracht verdere schade toe aan de Kaapse economie die zich toch al in een betreurenswaardige toestand

¹⁷⁰ Ibid., 130-135.

¹⁷¹ Ibid., 214.

¹⁷² Nationaal Archief, Den Haag, Laurens Pieter van de Spiegel, 3.01.26, inv. nr. 117, Andreas Everard van Braam Houckgeest, *Nader Supplement tot de Bedenking omtrend de Caab de Goede Hoop* (juni 1789), 15.

¹⁷³ Naudé en Venter, reds., *Kaapse plakkaatboek. Deel IV*, 21 september 1792, 121-155.

¹⁷⁴ Böeseken, "Nederlandse kommissarisse," 177-178.

bevond. De economie had in 1791 een flinke klap opgelopen door het vertrek van het Regiment Württemberg en de stillegging van de werkzaamheden aan de verdedigingswerken. Daarnaast belemmerde de verdwijning van muntgeld uit de kolonie de handel. De Jong schreef hierover:

Dit had de grootste ongeregelheden ten gevolge. Verbeeld u eene Maatschappij van menschen, die alle dagen koopen en verkoopen, en door gebrek aan geld niet van elkander kunnen komen. Menschen, die honderd duizend guldens rijk waren, liepen gevaar van om een schuld van tien duizend guldens geëxecuteerd te worden.¹⁷⁵

Om de nood enigszins te verminderen, richtten de commissarissen-generaal in maart 1793 een bank van lening op. Tegen vijf procent rente schoot de bank papiergeld voor. In Kaapstad was dit tot een bedrag van de helft en op het platteland tot twee derde van de waarde van hetgeen in onderpand werd gesteld.¹⁷⁶ Tegen september 1795 had de bank reeds 677.366 rijksdaalders aan de burgers uitgeleend.¹⁷⁷ Nederburgh en Frijkenius vergaten ook met de oprichting van de bank de belangen van de VOC niet, want de bank verstevigde de positie van Compagnie op de lucratieve markt voor leningen aanzienlijk.¹⁷⁸

De benarde toestand aan de Kaap dwong de commissarissen-generaal om veel langer aan de Kaap te blijven dan zij aanvankelijk hadden voorzien. Geregeld schreven zij hun medecommissarissen-generaal Alting en Van Stokkum dat zij binnenkort hun reis naar Batavia zouden voortzetten, maar iedere keer kwam er iets tussen. Op 30 april 1793, terwijl Nederburgh en Frijkenius in Stellenbosch waren om de gemoederen tot bedaren te brengen na de invoering van de stempelbelasting, ontvingen zij het schokkende bericht 'dat den Koning van Vrankrijk op den 21sten januarij jongstl. was onthoofd, mitsgaders dat op den 7^{en} februarij daarna de Franschen aan de Kroon van Engeland en aan de Republiek der Verenigde Nederlanden den oorlog hadden

¹⁷⁵ De Jong, *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop. Deel 1*, 166.

¹⁷⁶ Theal, *History of South Africa, vol. II*, 250.

¹⁷⁷ Giliomee, *Die Kaap tydens die Eerste Britse Bewind*, 30.

¹⁷⁸ Ross, "The Cape of Good Hope and the world economy," 261.

verklaard.¹⁷⁹ De commissarissen-generaal poogden de Kaap vervolgens in een betere staat van verdediging te brengen, maar hun middelen waren beperkt. Ter aanvulling op het garnizoen en de burgermilities vormden zij wel het Corps Pennisten onder bevel van raadslid Van Reede van Oudtshoorn en het Corps Pandouren dat bestond uit Khoikhoi, maar het werd geleid door een burger.¹⁸⁰ Nederburgh en Frijkenius beseften evenwel dat de Kaap nauwelijks te verdedigen zou zijn bij een invasie.

De commissarissen-generaal maakten zich ondertussen gereed voor vertrek naar Batavia, maar allereerst moesten zij nog iemand vinden aan wie zij het bestuur over de Kaap over konden dragen. Het was duidelijk dat Van de Graaff, die officieel nog steeds gouverneur was, niet terug zou keren en waarnemend gezaghebber Rhenius achtten zij niet bekwaam genoeg. Tot opluchting van de commissarissen-generaal arriveerde Abraham Josias Sluysken in april 1793 aan de Kaap. De zesenvijftigjarige Sluysken had gediend als directeur van Suratte aan de westkust van India en onderweg naar Nederland, waar hij wilde genieten van zijn oude dag, deed hij met het schip de *Gerechtigheid* de Kaap aan. Nederburgh en Frijkenius waren overtuigd van de bekwaamheid van Sluysken en na enige tijd wisten zij hem te overtuigen het bewind over de Kaap over te nemen.¹⁸¹ Zij gaven hem grotere bevoegdheden dan een gouverneur en op 2 september 1793 benoemden zij hem tot commissaris van de Kaap de Goede Hoop, waarna zij, veel later dan voorzien, hun reis naar Batavia voortzetten.¹⁸² Sluysken kon toen niet bevroeden onder welke omstandigheden hij ruim twee jaar later de Kaap zou verlaten.

¹⁷⁹ NA, Uit Engeland overgezonden stukken (Nederburgh) betreffende Oost-Indië en Kaap de Goede Hoop, 2.01.27.04, inv. nr. 3. Minuut verbaal van het gebesoinerde bij Mr. S.C. Nederburgh en S.H. Frijkenius als commissarissen-generaal van Ned.-Indie aan de Kaap de Goede Hoop, 1793 april 15 – 1793 juli 24.

¹⁸⁰ Johannes de Villiers, “Hottentot-regimente aan die Kaap, 1781-1806. ’n Uiteensetting van die ontstaan en ontwikkeling van die eerste Hottentot-regimente en hulle aandeel in die verdediging van die Kaapkolonie,” *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis* 33, no. 2 (1970): 127-131. Tijdens de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog was er ook kortstondig een Khoikhoi-eenheid geweest, namelijk het Corps Bastaard Hottentotten.

¹⁸¹ Johan de Villiers, “Gesaghebber teen wil en dank. Abraham Josias Sluysken, die laaste kommissaris-generaal van die V.O.C. aan die Kaap, 1793-1795,” *Historia* 48 (2003): 375; De Jong, *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop. Deel 2*, 53.

¹⁸² ARWK, C218 Resolutiën, 2 september 1793, 28-31.

De opstanden in Graaff-Reinet en Swellendam

Zo beweeg ons niet anders als 't laatste droppel bloed te presentereen voor onze Vrijheid, want wij de Compagnie bedankt hebben, en onder onze vrije Republiecq willen sorteeren.¹⁸³

– Marthinus Prinsloo en Barend Lindeque

Commissaris Sluysken stond welhaast voor een onmogelijke taak toen hij het gezag over de Kaap de Goede Hoop overnam. Hij had als commissaris weliswaar grotere bevoegdheden dan een gouverneur, maar het ontbrak hem aan de financiële middelen om op enig vlak daadkrachtig op te treden. Ondertussen was het ongenoegen onder de burgers na het vertrek van Nederburgh en Frijkenius tot nieuwe hoogten gestegen. Zij waren ontevreden over de geringe hervormingen en de al te drastische bezuinigingen van de commissarissen-generaal. Daar kwam nog eens bij dat de oorlog in Europa de handel in Kaapstad nagenoeg had stilgelegd. Dit dompelde de kolonie in een zware economische crisis. De boeren konden de producten van hun land niet kwijt en aan allerlei goederen als koffie, thee, kledingstoffen, en ijzer- en koperwaren ontstond een tekort.¹⁸⁴ ‘De Kaap’, schreef De Jong eind 1794 tijdens zijn tweede bezoek aan de kolonie, ‘is gedurende den korten tijd van agtien maanden zoodanig verarmd en veranderd dat het dezelfde plaats niet meer schijnt.’¹⁸⁵

Sluysken had niet alleen met ontevreden burgers te maken. In een brief van 15 oktober 1793, waarin de wanhoop van de commissaris over de omstandigheden aan de Kaap doorklinkt, schreef hij dat de kolonie van vele kanten werd bedreigd

¹⁸³ ARWK, C217 Resolutiën, 3 juli 1795, Prinsloo en Lindeque aan burgerraad Meyer, juni 1795, 382-388.

¹⁸⁴ Giliomee, *Die Kaap tydens die Eerste Britse Bewind*, 29-30.

¹⁸⁵ De Jong, *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop. Deel 2*, 55.

daar men ieder Oogenblik door de franschen van de Mauritius kan worden g'attaqueerd, daar de Ingezeetenen op de limiten deser Colonie door de Caffers seedert eenige Maanden worden aangevallen, daar men door de Bosjesmans hottentotten word ontrust en de Landlieden voor eene ingebeeldde voorgeevende Vrees voor eenen Opstand van de Naturelle hottentotten bevangen zijn en dit alles geeft mij thans veele bezigheeden en zorgen die ik soude hebben vermijdt had ik mij met dit Gouvernement niet gechargeert.¹⁸⁶

Sluysken had zich in Suratte altijd beziggehouden met de handel en volgens Van de Graaff had hij net als gezaghebber Rhenius 'van het militaire ook al weder geen de minste kennis.'¹⁸⁷ Toch probeerde de commissaris de Kaap, met de geringe middelen die hem ter beschikking stonden, in een betere staat van verdediging te brengen tegen een mogelijke Franse aanval. Daartoe liet hij kapitein-ingenieur Louis Michel Thibault, een geboren Fransman die naar de Kaap was gekomen als ingenieur in het Regiment de Meuron, een vijftal vestingwerken bouwen op het Kaapse schiereiland.¹⁸⁸ In Simonsbaai, de winterankerplaats voor Compagniesschepen, bouwde Thibault de batterijen Boetzelaar en Zoutman die volgens kapitein-ter-zee De Jong weliswaar de baai konden beveiligen tegen kapers, maar te zwak waren om een 'aanval van agt of tien Oorlogs-schepen' te weerstaan. In Houtbaai richtte Thibault de drie batterijen Sluysken, Gordon en Klein Gibraltar op. Net als de reeds bestaande fortificaties rond Kaapstad waren de nieuwe batterijen elk voorzien van 'een zeer goeden oven tot het doen gloeijen der kogels.'¹⁸⁹

Terwijl Sluysken probeerde de Kaap weerbaarder te maken tegen een Franse invasie, heerste er grote onrust onder de trekboeren in de districten Graaff-Reinet en Swellendam. De bijzonder extensieve manier van veehouderij van de trekboeren begon

¹⁸⁶ NA, Stadhoudelijke Secretarie, 1.01.50, inv. nr. 1191. Bij de stadhouder ingekomen brieven van – en van de stadhouder uitgaande brieven aan bestuurders en dienaren van de VOC, deels met bijlagen, A.J. Sluysken, commissaris, 1793-1794. Sluysken aan 'Neeff', 15 oktober, 1793.

¹⁸⁷ Leibbrandt en Heeres, reds., "Memorien van den gouverneur Van de Graaff, 209.

¹⁸⁸ Hans Franssen, *Cape Baroque and the contribution of Anton Anreith* (Stellenbosch: Rapid Acces Publishers, 2014), 132.

¹⁸⁹ De Jong, *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop. Deel 2*, 73-74.

zich tegen hen te keren. De landhonger van de trekboeren leidde er in de woorden van Van Ryneveld toe dat men ondanks de ‘onmeetelyke hoeveelheid gronds, welke men reeds bewoond, evenwel nog haakt naar meerder Landeryen, nog klaagt dat men geen Land genoeg heeft, dat men zig nog andere streken moet toeëigenen, meer Lands inneemen, meer Plaatsen uitgeeven en aanvaarden moet!’¹⁹⁰ De expansiedrift van de trekboeren leidde onvermijdelijk tot botsingen met de Bosjesmannen en de Xhosa op wier grondgebied de kolonisten zich vestigden. Het voert te ver om al te diep op deze conflicten in te gaan, maar een korte schets is op haar plaats.

Vanaf het begin van de achttiende eeuw kregen de trekboeren aan de noordgrens van de kolonie te maken met aanvallen van mensen die zij Hottentotten, Bosjesmannen of Bosjesmans-Hottentotten noemden. De verwarring in terminologie weerspiegelde, zoals Richard Elphick en V.C. Malherbe hebben opgemerkt, de verwarring die destijds heerste over de aard van de aanvallers. Soms waren de aanvallers Bosjesmannen die afstamden van de jagers die reeds voor de komst van de Khoikhoi in zuidelijk Afrika leefden. Soms waren het verarmde Khoikhoi en soms bestonden de aanvallende groepen uit een mengeling van beide. Hoe dan ook, zij beroofden geregeld de trekboeren van hun vee. Niet zelden doodden zij daarbij de Khoikhoi-veewachters en in enkele gevallen de boer en diens familie. De Kaapse regering beantwoordde de aanvallen van de Bosjesmannen met de oprichting van commando’s bestaande uit burgers en Khoikhoi. De slachtpartijen die deze commando’s aanrichtten waren immens. Tussen 1786 en 1795 doodden zij 2.480 Bosjesmannen volgens gegevens die waarschijnlijk onvolledig zijn.¹⁹¹ Bovendien namen de burgers nog grote aantallen vrouwen en kinderen gevangen die zij dwongen op hun leenplaatsen te werken. Tegen 1795 waren er ongeveer duizend gevangengenomen Bosjesmannen in het district Graaff-Reinet.¹⁹²

¹⁹⁰ Thom, red., *Van Ryneveld se Aanmerkingen*, 34-36.

¹⁹¹ Elphick, Richard en V.C. Malherbe, “The Khoisain to 1828,” in *The Shaping of South African Society, 1652-1840*, 2e ed., reds. Richard Elphick en Hermann Giliomee (Kaapstad: Maskew Miller Longman, 1989), 25-27.

¹⁹² Deon Visser, “Beveiliging van die Kaap teen binnelandse bedreigings,” in *Die VOC aan die Kaap, 1652-1795*, reds. Con de Wet, Leon Hattingh en Jan Visagie (Pretoria: Protea Boekhuis, 2017), 222.

Veel achttiende-eeuwse Europese beschouwers spraken hun afkeer uit over de Bosjesmannen waarbij zij de door hen begane wreedheden hekelden.¹⁹³ Kapitein-ter-zee De Jong bekeek het van de andere kant. Het loont zijn ingrijpende relaas over de oorsprong van de rooftochten van de Bosjesmannen wat uitgebreider te citeren:

Dan, wat noodzaakt deze menschen tot zulke onmenselijke woede? Wat beweegt eene geheele natie tot een zoo wanhopend leven? In een land, als dit, waar de lucht zacht, de grond vruchtbaar en het vee in genoegzamen overvloed is, hoe kunnen daar met mogelijkheid menschen gevonden worden, die het rooven en moorden boven het aardsvaderlijk leven kiezen? Wie en wat herschept hen in tijgers? – O mijn Vriend! spaar, spaar die vragen, of verschoon mij van 'er de antwoorden op te geven. Gij zoudt u vernederd gevoelen met ze te lezen, en ik met ze ter neer te schrijven. Wij Hollanders, of eigenlijk onze kolonisten, zijn 'er de oorzaak van. Wat men aan de Kaap ook zeggen mag, dat de Bosjesman altijd een afzonderlijk volk zoude geweest zijn en uitmaakte, de waarschijnlijkheid spreekt het tegen, en alles schijnt aantetueden, dat zij oorspronkelijk Hottentotten zijn, die door de onzen, van oord tot oord en van streek tot streek verjaagd, ik zwijg van verdere onrechtveerdigheden, eindelijk zonder uitkomst, zonder vee, wanhopend wierden, en, daar het recht des sterkeren hen dwong, daar zij voor het geweld en onze vuurwapenen bukken moesten, bloed en moord leerden ademen niet alleen tegen hunne verdrukkers, maar ook tegen het gantsche menschdom.¹⁹⁴

Weliswaar waren niet alle 'Bosjesmannen' oorspronkelijk 'Hottentotten', maar De Jong raakte een belangrijk punt toen hij stelde dat het de kolonisten waren die de Bosjesmannen tot hun wanhopige acties dreven.

¹⁹³ Siegfried Huigen, *Verkenningen van Zuid-Afrika. Achttiende-eeuwse reizigers aan de Kaap* (Zutphen: Walburg Pers, 2007), 30-31.

¹⁹⁴ De Jong, *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop. Deel 1*, 192-193.

Terwijl het conflict langs de noordgrens voortduurde, botsten de trekboeren vanaf de jaren zeventig van de achttiende eeuw tevens met de Xhosa die ten oosten van de kolonie leefden. Zowel de trekboeren als de Xhosa baseerden hun rijkdom op de hoeveelheid vee die zij bezaten. Over en weer werd dan ook geregeld vee gestolen. In 1779 trok een groep boeren uit de Achterbruintjeshoogte onder leiding van Willem Prinsloo rovend over de Visrivier, die in 1778 door Van Plettenberg was vastgesteld als grens van de kolonie. In het gebied van de Xhosa wisten zij veel vee buit te maken en zij doodden daarbij enkele Xhosa. Dit leidde tot de Eerste Grensoorlog (1779-1781) waarbij de Xhosa volgens de boeren eenentwintigduizend stuks vee buitmaakten. De oorlog eindigde uiteindelijk in de verdrijving van de Xhosa over de Visrivier door een commando onder bevel van Adriaan van Jaarsveld.¹⁹⁵

Vanaf 1786 trokken de Xhosa weer over de Visrivier. Zij vestigden zich in het Zuurveld waar ook veel trekboeren woonden. Na een ernstige droogte en allerlei rooftochten over en weer rustte de burger Barend Lindeque in 1793 op eigen initiatief een commando uit waarmee de Tweede Grensoorlog (1793) begon. Lindeque probeerde de Zuurveldse Xhosa te verdrijven in samenwerking met Ndlambe, een Xhosa-stamhoofd, die de Zuurveldse Xhosa wilde onderwerpen. De verbintenis viel echter uiteen en de Zuurveldse Xhosa zetten succesvol de tegenaanval in. Algehele paniek brak uit onder de burgers in het Zuurveld en zij vluchtten nagenoeg allemaal uit het gebied. De Zuurveldse Xhosa maakten naar schatting vijftig tot zestigduizend stuks vee, elfduizend schapen en tweehonderd paarden buit.¹⁹⁶ Slechts vier dan de honderdtwintig boerderijen in het Zuurveld werden niet verwoest. De Politieke Raad gaf in antwoord daarop een gecombineerd commando uit Graaff-Reinet en Swellendam, dat onder bevel stond van de landdrosten Honoratus Christiaan David Maynier en Anthonij Alexander Faure, de opdracht de Xhosa definitief uit ‘onze districten te verdryven en over de groote Vischrivier te doen trekken.’ Ook kreeg het commando het bevel om vee van de Xhosa in beslag te nemen om de trekboeren schadeloos te stellen voor hun verloren

¹⁹⁵ Hermann Giliomee, “The Eastern Frontier, 1770-1812,” in *The Shaping of South African Society, 1652-1840*, 2e ed., reds. Richard Elphick en Hermann Giliomee (Kaapstad: Maskew Miller Longman, 1989), 434-435; Visser, “Beveiliging van die Kaap teen binnelandse bedreigings,” 224.

¹⁹⁶ Giliomee, “The Eastern Frontier,” 439.

vee.¹⁹⁷ Dit lukte slechts gedeeltelijk. Maynier en Faure wisten niet meer dan achtduizend stuks vee buit te maken en na de ontbinding van het commando trokken veel Xhosa weer naar het Zuurveld. De burgers drongen aan op verdere actie. Landdrost Maynier, die als Compagniesdienaar dure oorlogen met de Xhosa probeerde te vermijden, weigerde dit. Met name onder de van huis en haard verdreven burgers uit het Zuurveld zette de weigering van Maynier kwaad bloed.¹⁹⁸

De burgers in Graaff-Reinet en Swellendam hadden meer redenen tot klagen over het Compagniesbewind. In 1793 hadden de commissarissen-generaal Nederburgh en Frijkenius de graanschuur in Mosselbaai, vanaf waar de Compagnie graan van de trekboeren vervoerde naar Kaapstad, wegbezuinigd. Hierdoor verdween een belangrijke afzetmarkt voor de boeren.¹⁹⁹ Ook was er veel verbittering over de verscherpte invordering van het recognitiegeld dat de burgers jaarlijks aan de Compagnie moesten betalen voor hun leenplaats. Veel veeboeren hadden al jaren het recognitiegeld niet betaald en de commissarissen-generaal hadden daarom besloten de achterstallige betalingen in te houden op het krediet van de boeren. Verscheidene boeren ontdekten vervolgens bij aankomst in Kaapstad dat zij geen inkopen konden doen. Met name voor de boeren die vee hadden verloren door rooftochten van de Bosjesmannen en de Xhosa was dit een hard gelag. Zij stelden dat de VOC het recht niet had om recognitiegeld te innen voor leenplaatsen die de boeren zelf moesten verdedigen.²⁰⁰

De ontevreden veeboeren richtten zich met hun klachten tot landdrost Maynier. Zij klaagden behalve over het recognitiegeld en het Compagniesbeleid ten aanzien van de Bosjesmannen en de Xhosa ook over het waardeloze papiergeld, de verplichte tol voor de ponton over de Breederivier, die betaald moest worden ongeacht of zij er gebruik van maakten, en de verplichting voor iedereen die ging trouwen om helemaal naar Kaapstad af te reizen om voor het Hof voor Huwelijks Zaken te verschijnen. Maynier negeerde de klachten, waarna de Graaff-Reinettters een afvaardiging naar commissaris Sluysken stuurden. De burgers stelden de onbekwaamheid van Maynier aan de kaak en zij verzochten de commissaris een nieuwe landdrost te benoemen.

¹⁹⁷ ARWK, C217 Resolutiën, 12 augustus 1793, 217-237.

¹⁹⁸ Visser, "Beveiliging van die Kaap teen binnelandse bedreigings," 225-226.

¹⁹⁹ Sleigh, *Die Buiteposte*, 612-614.

²⁰⁰ Giliomee, *Die Kaap tydens die Eerste Britse Bewind*, 31-32.

Sluysken weigerde de zaak te onderzoeken en hij legde de klachten van de veeboeren zonder meer naast zich neer.²⁰¹

Het geduld van de Graaff-Reinettters was nu op. Op 4 februari 1795 begaf een groep van veertig gewapende burgers, van wie een groot deel uit het Zuurveld kwam, zich te paard naar de drostdij in Graaff-Reinet. Zij noemden zich de ‘Nationalen’ en waren getooid met rood-wit-blauwe kokardes ter onderscheiding van de oranje kokardes van de Compagniesdienaren. Twee dagen later dwongen zij Maynier en diens medestanders hun functies neer te leggen en naar Kaapstad te vertrekken.²⁰² Sluysken reageerde met de hem kenmerkende kalmte toen begin maart ‘onverwachts ter deezer Hoofdplaatze was gearriverd de Landdrost van de Colonie Graaffe Reinet Honoratus Christiaan David Maynier.’²⁰³ De commissaris luisterde naar het relaas van de gewezen landdrost en hij besloot een commissie bestaande uit raadslid De Wet, kapitein Johann Christian Friedrich von Hügel en secretaris Jan Andries Truter naar Graaff-Reinet te sturen om de ontevredenheid van de veeboeren te onderzoeken en het gezag van de Compagnie te herstellen.²⁰⁴ Eind april arriveerden de commissieleden in Graaff-Reinet waar zij spraken met de opstandige burgers. De laatstgenoemden stelden voor het Zuurveld te bezoeken zodat de commissieleden de door de Xhosa aangerichte verwoestingen konden zien. De Wet en de zijnen wezen dit voorstel van de hand. Zij zeiden dat zij in de drostdij wensten te blijven. Dit vergroete de onvrede. Op 16 juni gelastte een groep gewapende burgers de commissieleden ‘omme ten spoedigsten Caapwaards te vertrekken, en niet alleen Caapwaards maar ook seewaards.’²⁰⁵ De Graaff-Reinettters kozen vervolgens ‘representanten des volks’. Zij stelden Carel David Gerotz aan als provisionele landdrost en zij benoemden Adriaan van Jaarsveld tot president van de krijgsraad. De burgers in Graaff-Reinet verklaarden zich onafhankelijk van de Compagnie en plaatsten zich rechtstreeks onder het gezag van hun soeverein, de Staten-Generaal van de vrije Republiek der Verenigde Nederlanden.²⁰⁶

²⁰¹ Theal, *History of South Africa*, vol. II, 281-282.

²⁰² Giliomee, *Die Kaap tydens die Eerste Britse Bewind*, 31-32.

²⁰³ ARWK, C229 Resolutiën, 6 maart 1795, 102-137.

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ ARWK, C217 Resolutiën, 3 juli 1795, Prinsloo en Lindeque aan burgerraad Meyer, juni 1795, 382-388.

²⁰⁶ Giliomee, *Die Kaap tydens die Eerste Britse Bewind*, 31-35.

Geïnspireerd door het gebeuren in Graaff-Reinet kwamen de burgers in Swellendam eveneens in opstand. Zij waren ontevreden over het optreden van landdrost Faure tijdens de Tweede Grensoorlog en beschouwden hem als een te trouwe volgeling van Maynier. Verder hadden zij eigenlijk niet heel veel aan te merken op hun landdrost, maar de burgers wensten nu eenmaal het heft in eigen hand te nemen. Tijdens een vergadering van het College van Landdrost en Heemraden op 17 juni drongen negen burgers de drostdij in Swellendam binnen. Zij zeiden dat zij Petrus Jacobus Delport hadden verkozen tot Nationale Commandant en dat niemand het gebouw mocht verlaten. De volgende dag liep het aantal burgers dat zich verzameld had bij de drostdij op tot ongeveer zestig. Zij dwongen Faure en zijn ambtenaren af te treden, maar zij stonden hen toe in het district te blijven. Daarna benoemden de verzamelde burgers de eerzame heemraad Hermanus Steyn tot nationale landdrost en president van de Nationale Conventie, het nieuwe hoogste bestuurslichaam in Swellendam. Net als de Graaff-Reineters verklaarden de Swellendammers zichzelf onderdanen van de Staten-Generaal nadat zij het bewind van de Compagnie hadden afgeschud.²⁰⁷

De Kaapse burger Johannes Frederik Kirsten schreef in oktober 1795 in zijn in het Engels geschreven *Letter on the state of the Colony* dat de opstandelingen in Graaff-Reinet en Swellendam veel medestanders hadden in de andere districten. De burgers in Stellenbosch stonden volgens hem op het punt eveneens het gezag van de Compagnie af te werpen en zelfs in Kaapstad dreigde een opstand, ware het niet dat een Britse invasievloot op 11 juni 1795 Valsbaai binnenvoer.²⁰⁸

²⁰⁷ Anna Rothman, *The Republic of Swellendam under President Hermanus Steyn* (Swellendam: The Drostdy Museum, 1994); 3-4, 16; Beyers, *Kaapse Patriotte*, 246-247.

²⁰⁸ Mulder, red., *Johannes Frederik Kirsten*, 60.

De Britse verovering van de Kaap

With so many elements of weakness, the colony invited invasion.²⁰⁹

– George McCall Theal

Groot-Brittannië was eind achttiende eeuw een wereldmacht in opkomst. Het had omvangrijke overzeese bezittingen en met name na het verlies van de Dertien Koloniën in Noord-Amerika richtte het zich op Azië. Het beheersen van de lange zeeroutes tussen Europa en Azië was echter een bijna onmogelijke taak. De Britten hadden er dan ook groot belang bij dat de strategisch belangrijke zuidpunt van Afrika niet in handen van een vijandelijke mogendheid zou vallen. Met het uitbreken van de oorlog in Europa vreesden de Britten dat de Fransen zich meester zouden maken van de Kaap en dat zij de verbinding met India, ‘the jewel in the crown of the British Empire’, zouden verstoren. In februari 1793, kort na het uitbreken van de oorlog, stelde Henry Dundas, de Britse minister van Oorlog, daarom aan bondgenoot Nederland voor om Britse versterkingen van Sint-Helena naar de Kaap te sturen. De Heren XVII, die zich terdege bewust waren van de slechte staat van verdediging van de Kaap, stemden hiermee in. Het plan verdween echter van tafel toen de Fransen in het voorjaar van 1793 tijdelijk in het defensief werden gedwongen.²¹⁰

Het volgende jaar herpakte de Fransen zich. In de loop van 1794 rukten zij steeds verder op in de Republiek der Verenigde Nederlanden. Op 12 oktober viel 's-Hertogenbosch en op 8 november trokken de Fransen Nijmegen binnen. Slechts de grote rivieren hielden de Franse generaal Jean-Charles Pichegru tegen. Toen de temperatuur in december daalde en de rivieren bevroren, stak hij met zijn legers alsnog de Maas en de Waal over. Binnen enkele weken veroverden de Fransen, met steun van

²⁰⁹ Theal, *History of South Africa, vol. II*, 286.

²¹⁰ Nel, “Die Britse verovering van die Kaap,” 195.

de patriotten, de rest van Nederland. Stadhouders Willem V vluchtte op 18 januari vanuit Scheveningen naar Groot-Brittannië en de volgende dag werd de Bataafse Republiek uitgeroepen. Nederland was een bondgenoot geworden van Frankrijk.²¹¹

De Britten zagen dit alles met lede ogen aan. Reeds op 4 januari 1795 schreef Francis Baring, de directeur van de EIC, een brief aan Henry Dundas waarin hij waarschuwde voor een mogelijke Franse bezetting van de Kaap. ‘Whoever is Master of the Cape,’ schreef Baring over de strategische waarde van de kolonie, ‘will be able to protect, or annoy, our ships out and home.’²¹² Hij riep Dundas op een legermacht samen te stellen om de Kaap te veroveren. De minister van Oorlog stemde enthousiast in met deze plannen om te verhinderen ‘that what was a feather in the hands of Holland, will become a sword in the hands of France,’ zoals kapitein John Blankett het verwoordde.²¹³

Het feit dat de uitgeweken stadhouder zich in Groot-Brittannië had gevestigd bood een uitgelezen kans voor de Britten. Zij lieten hem op 7 februari 1795 in Kew Palace, waar hij tijdelijk verbleef, de volgende brief schrijven aan commissaris Sluysken:

Edele Erfeste Vroome onze Lieve Getrouwe!

Wy hebben nodig geacht UE. by deeze aan te schryven en te gelasten om zo in het Fort als verders in UE. onderhebbende Colonie te admitteeren de troupes die van wegens zyne groot Brittanische Majesteit derwaards zullen worden gezonden, en op de Rheede in Baafals of op zodanige andere plaatzen waar scheepen met zekerheid kunnen leggen, de oorlogscheepen, fregatten of gewapende vaartuigen, die van wegens hoog gemelde zyne Groot Brittanische Majestyt derwaards zullen worden gezonden, en dezelve te considereeren als troupes en scheepen van een Mogendheid die in vriendschap en alliantie is met hunne Hoog

²¹¹ De burgers in Graaff-Reinet en Swellendam die in juni 1795 het Compagniesbewind afwierpen en zich trouwe onderdanen verklaarden van de Staten-Generaal van de Republiek der Verenigde Nederlanden verklaarden zich dus, zonder dat zij het wisten, onderdanen van een staat die niet meer bestond.

²¹² Theal, red., *Records*, Baring aan Dundas, 4 januari 1795, 17.

²¹³ *Ibid.*, Blanket aan Nepean, 25 januari 1795, 26.

Mogenden, en die komen om te beletten, dat de kolonie door de Franschen werde geinvadeert.

Waarmeede Edele Ernffeste Vroome onze Lieve Getrouwe
Wy beveelen in Gods heilige protectie.

UE. Goedwillige Vriend

(get.)

Willem Prins van Orange²¹⁴

Naast de brief van stadhouder Willem V beschikten de Britten over een missive van de patriot Redelinghuys, die in 1785 lid was geweest van de Kaapse afvaardiging naar de Staten-Generaal en zich nog steeds in Nederland bevond. In de missive riep hij zijn Kaapse medeburgers op het gezag van de Compagnie af te werpen.²¹⁵

Ondanks de brief van de Prins van Oranje achtten de Britten de kans klein dat Sluysken de Kaap zonder slag of stoot aan hen over zou dragen. Zij rustten dan ook een omvangrijke invasiemacht uit. Om een mogelijke Franse bezetting van de Kaap voor te zijn gebeurde dit op aandringen van Dundas met grote haast. Dit leidde ertoe dat de expeditievloot Groot-Brittannië in drie delen moest verlaten. Allereerst vertrok kapitein Blankett op 11 maart met de drie linieschepen *America*, *Ruby*, *Stately*, en de sloep *Echo* met aan boord 515 soldaten onder bevel van generaal-majoor James Henry Craig. Vervolgens zeilde viceadmiraal George Keith Elphinstone, die de bevelhebber was van de gehele expeditie, op 3 april uit met de drie linesschepen *Monarch*, *Arrogant*, *Victorious*, het fregat *Rattlesnake*, en de sloep *Sphynx*. Hij werd vergezeld door het Compagnieschip *Arniston* dat Sint-Helena als bestemming had. Pas op 15 mei was generaal-majoor Alured Clarke gereed om te vertrekken met de hoofdmacht van drieduizend manschappen. Clarke had de opdracht om met zijn vloot bestaande uit Compagnieschepen naar het Braziliaanse Salvador te varen en daar verdere instructies af te wachten.²¹⁶

²¹⁴ ARWK, C231 Resolutiën, 13-14 juni 1795, Missive Prins van Oranje, 7 februari 1795, 152-171. Op verzoek van de de Britten schreef Willem V aan de gouverneurs van de andere overzeese bezittingen van Nederland vergelijkbare brieven die in de geschiedschrijving bekendstaan als de brieven van Kew.

²¹⁵ Beyers, *Kaapse Patriotte*, 242-243. De missive is als bijlage opgenomen in *ibid.*, 350-352.

²¹⁶ Perrin, red., *The Keith Papers, vol. I*, 215-217.

Op 10 juni 1795 ontmoetten de eskaders van Blankett en Elphinstone elkaar in de buurt van Kaap de Goede Hoop. De volgende dag voeren zij Valsbaai binnen en rond 4 uur 's middags gingen zij voor anker in Simonsbaai.²¹⁷ Simonstad is zes tot acht uur gaans van Kaapstad. Sluysken ontving dus 's avonds pas bericht van de komst van de Britse vloot. Hij riep alle in Kaapstad aanwezige leden van de Politieke Raad bijeen in het kasteel. De raad was niet op de hoogte van de meest recente gebeurtenissen in Europa, maar Sluysken had wel in februari een brief ontvangen van Pieter Jacobus Guepin, de eerste advocaat van de Compagnie, gedateerd op 10 oktober 1794, waarin stond dat Nederland mogelijk van bondgenoot zou wisselen in de oorlog. Ook hoorden de raadsleden van de bemanning van een Zweeds schip dat de Fransen op 8 november Nijmegen hadden ingenomen. Het laatste nieuws uit Europa kwam van kapitein Simon Dekker van 's lands fregat de *Medenblik*, die op 22 december 1794 was vertrokken van Texel en op 12 april 1795 aanmeerde in Simonsbaai. Dekker vermeldde dat een Frans leger onder generaal Pichegru op het punt stond de Maas over te steken.²¹⁸ De Kapenaren wisten dus nog niet dat de Republiek der Verenigde Nederlanden niet meer bestond en dat Nederland een bondgenoot van Frankrijk was geworden. Sluysken en de raadsleden wisten evenmin met welke bedoelingen de Britten naar de Kaap waren gekomen. Zij namen daarom het zekere voor het onzekere en 'zo is des nachts de klokke half elf uren beslooten de Seinen van Alarm tot oponthoud van de Landmilitie te doen afgaan.'²¹⁹

Vanaf het kasteel werden de seinkanonnen afgevuurd, waarna die bij de Zoutrivier, de Tijgerberg en verder in het binnenland volgden. In de loop van de middag van 12 juni arriveerden de burgers uit Stellenbosch, Paarl, de Wagenmakersvallei, de Koeberg en de Tijgerberg al in Kaapstad, terwijl de dieper in het binnenland woonachtige burgers uit het Roodezand, de Breederivier, de Heksrivier het Bokkeveld en het Roggeveld de daaropvolgende dagen en weken aakwamen.²²⁰

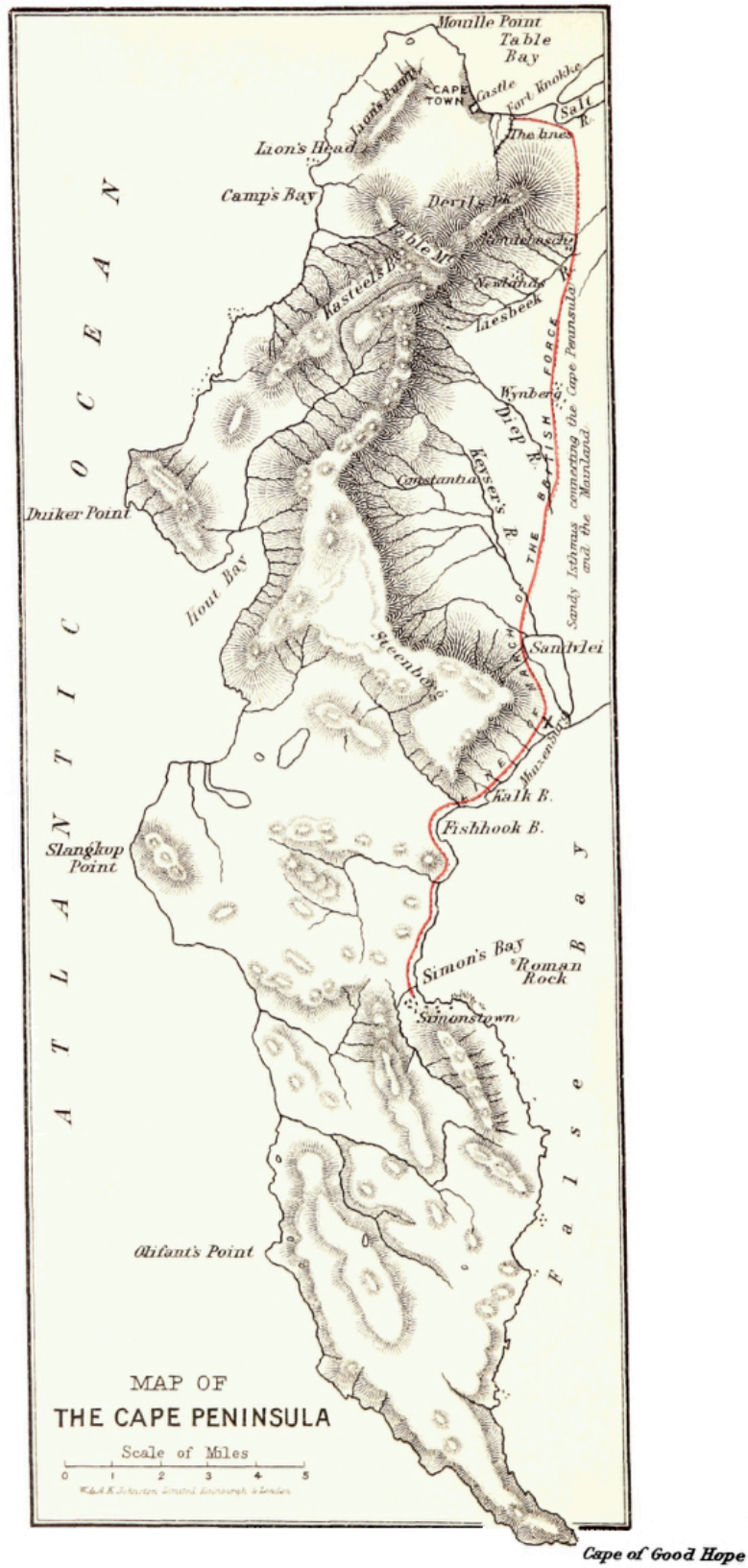
²¹⁷ Thean Potgieter en Albert Grundlingh, "Admiral Elphinstone and the Conquest and Defence of the Cape of Good Hope, 1795-96," *South African Journal of Military Studies* 35, no. 2 (2007): 45.

²¹⁸ Theal, *History of South Africa*, vol. II, 287-288.

²¹⁹ ARWK, C231 Resolutiën, 11 juni 1795, 130-132.

²²⁰ Nel, "Die Britse verowering van die Kaap," 202-203.

Kaart 2 Het Kaapse Schiereiland in 1795.

Bron: George McCall Theal. *History of South Africa under the Administration of the Dutch East India Company (1652-1795)*, vol. 1 (Londen: Swan Sonnenschein & Co., Limited, 1897), 314.

Naast de 1140 bereden burgers uit het binnenland en de 340 man voetvolk uit Kaapstad die zich meldden voor de verdediging van de Kaap had Sluysken het Kaapse garnizoen onder bevel van kolonel Gordon tot zijn beschikking.²²¹ Het garnizoen bestond uit verschillende eenheden. Het zogeheten Nationale Bataljon bestond uit 25 voornamelijk prinsgezinde officieren en 546 manschappen onder bevel van luitenant-kolonel Carel Matthijs Willem de Lille. Overigens was het bataljon nauwelijks ‘nationaal’ te noemen, want de troepen kwamen uit alle uithoeken van Europa. De artillerie, met majoor George Coenraad Kùchler als chef, bestond uit 27 voornamelijk patriotsgezinde officieren en 403 artilleristen.²²² Verder waren er het eerder genoemde Corps Pandouren, bestaande uit ongeveer tweehonderd Khoikhoi onder bevel van de ‘kapitein der Hottentotten’ Jan Cloete, en de 120 man van het Corps Pennisten onder bevel Van Reede van Oudtshoorn.²²³ Ook waren er 44 Aziatische soldaten in Compagniesdienst en nog 57 manschappen uit de depots van de regimenten De Meuron en Wùrttemberg.²²⁴

Op 13 juni 1795, terwijl de burgers uit het binnenland zich naar Kaapstad begaven, ontving Sluysken een brief van viceadmiraal Elphinstone waarin hij schreef dat hij een brief van de Prins van Oranje en belangrijk nieuws uit Nederland had. Elphinstone wilde daarom graag Sluysken en Gordon ontvangen op zijn vlaggenschip de *Monarch*. In de Politieke Raad werd besloten dat de heren in het kasteel moesten blijven en de raad verzocht Elphinstone de inlichtingen naar Kaapstad te sturen. De Politieke Raad besloot ook om luitenant-kolonel De Lille met tweehonderd infanteristen en honderd artilleristen naar Simonsbaai te sturen om het daar gelegeerde garnizoen van 110 infanteristen en vijftig artilleristen bij te staan.²²⁵

De volgende dag stuurden de Britse bevelhebbers luitenant-kolonel A. Mackenzie, kapitein Temple Hardy en secretaris Hercules Ross naar Kaapstad met de brief van de uitgeweken stadhouder en een brief van Elphinstone en Craig met een verslag van de gebeurtenissen in Nederland, waarin de situatie in het door Frankrijk

²²¹ Beyers, *Kaapse Patriotte*, 255.

²²² Potgieter, “Verdediging van die Kaap,” 191.

²²³ De Villiers, “Hottentot-regimente aan die Kaap,” 137.

²²⁴ Potgieter, “Verdediging van die Kaap,” 191.

²²⁵ ARWK, C231 Resolutiën, 13 juni 1795, 133-140.

veroverde land veel beroerder werd voorgesteld dan zij in werkelijkheid was.²²⁶ In het kasteel hadden de drie heren een ontmoeting met Sluysken. ‘He appears to me a man possessed of the most uncommon *sangroid*,’ schreef Mackenzie over de commissaris in een brief aan Elphinstone, ‘and received your letter with that from the Prince of Orange with the greatest unconcern.’²²⁷ Nadat zij Sluysken hadden gesproken maakten Mackenzie en Hardy van de gelegenheid gebruik om rond te lopen in Kaapstad en de verdedigingswerken daar nauwkeurig te inspecteren.²²⁸ Ook brachten zij een bezoek aan kolonel Gordon, die van Schotse afkomst was en die bekendstond als een groot aanhanger van de Prins van Oranje en de Britten. Gordon, aldus Hardy, ‘shewed us a Standard, saying there is the Orange Standard for you, and afterwards said if we were come to protect the Cape in favor of the Prince of Orange he was very glad to see us, and we should meet his hearty support, but if we came to take possession of it for England he would fight against us till his last breath.’²²⁹ De volgende dag schreef Gordon zelfs aan Elphinstone ‘that if our unhappy republic, where I am born in and served these 42 years, should surrender (which God forbids) that then I am a Greatbritainer.’²³⁰

’s Avonds laat kwam de Politieke Raad bijeen om te vergaderen over de brief van de Prins van Oranje en de brief van Elphinstone en Craig met het verslag van de gebeurtenissen in Nederland. Gordon stelde voor de Britse troepen toe te laten aan de Kaap, zoals in 1781 ook was gebeurd met de Franse troepen tijdens de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog. De andere raadsleden wezen erop dat er niet al te veel waarde moest worden gehecht aan de brief van de gevluchte stadhouder. Zolang er geen nieuws uit Nederland was ontvangen, moesten de Britten echter als bondgenoten worden beschouwd. De Politieke Raad schreef aan Elphinstone en Craig dat hun vloot voorzien zou worden van verversingen, maar dat zij geen gewapende soldaten aan land mochten brengen. Ook bedankten de raadsleden de Britse bevelhebbers voor de geboden hulp bij

²²⁶ Theal, red., *Records*, Elphinstone en Craig aan Sluysken, 13 juni 1795, 41-43.

²²⁷ *Ibid.*, Mackenzie aan Craig, juni 1795, 46.

²²⁸ *Ibid.*, 47.

²²⁹ *Ibid.*, Narrative Hardy, 13-15 juni 1795, 49.

²³⁰ *Ibid.*, Gordon aan Elphinstone, 14 juni 1795, 45.

de verdediging van de kolonie, maar zij verzekerden hen ‘dat wy ons in de gelukkige Situatie bevinden aan een Vyandelyke macht het Hoofd te kunnen bieden.’²³¹

De briefwisseling tussen de Kaapse regering en de Britse bevelhebbers werd de daaropvolgende dagen voortgezet. Sluysken deed dit doelbewust om tijd te winnen. Als er in de tussentijd een schip zou arriveren uit Europa kon hij, onafhankelijk van wat de Britten hem mededeelden, bericht krijgen over ‘den waaren staat’ van Nederland. Ook gaf de verdragingsstaktiek van Sluysken de verder in het binnenland woonachtige burgers van de landmilitie tijd om naar de Kaap te komen.²³² De Britten waren minder tevreden met deze situatie. Op 17 juni gaf Elphinstone kapitein Brisac van het schip de *Sphynx* opdracht naar Sint-Helena te zeilen voor troepenversterkingen en om vervolgens door te varen naar Salvador om generaal-majoor Clarke met de hoofdmacht op te halen.²³³ De volgende dag ging generaal-majoor Craig naar Kaapstad om de Politieke Raad opnieuw te overtuigen de kolonie onder Britse bescherming te plaatsen. De raad bleef echter bij zijn besluit ‘om met de magt die wy aan handen hebben ons zelve te verdedigen tegen ieder welke een aanval teegen deeze Colonie en wettige Constitutie van ons Vaderland die wy bezwooren hebben zo tragten te onderneemen.’²³⁴

Elphinstone en Craig probeerden vervolgens de Kaapse soldaten en burgers op te zetten tegen het Compagniesbewind en de kant van de Britten te laten kiezen. Op 19 juni vaardigden zij een proclamatie uit in het Nederlands en het Duits waarin zij de Kaapse regering en de ingezetenen van de kolonie opriepen zich onder de bescherming van de koning van Groot-Brittannië te plaatsen.²³⁵ De leden van de Politieke Raad waren hevig verontwaardigd over deze proclamatie. Zij besloten ‘om alle onderhandelingen en correspondentie met de engelschen, die nu toonden dat haare intentie alleen was om de kolonie te vermeesteren, geheel aftebreken.’²³⁶ De Burgerraad, die de burgers vertegenwoordigde tot wie de Britten zich hadden gericht,

²³¹ ARWK, C231 Resolutiën, 13-14 juni 1795, Commissaris en Politieke Raad aan Elphinstone en Craig, 14 juni 1795, 152-171.

²³² Sluysken, *Verbaal*, 19-20.

²³³ Perrin, red., *The Keith Papers, vol. I*, Journal Elphinstone, 17 juni 1795, 269-270.

²³⁴ ARWK, C231 Resolutiën, 19 juni 1795, 193-199.

²³⁵ Theal, red., *Records*, Declaration Craig, 18 juni 1795, 64-54; Perrin, red., *The Keith Papers, vol. I*, Journal Elphinstone, 21 juni 1795, 282-283.

²³⁶ Sluysken, *Verbaal*, 55.

keurde het optreden van Elphinstone en Craig eveneens af en sprak zijn steun uit voor de Kaapse regering.²³⁷ De Politieke Raad gaf door aan Christoffel Brand, de in Simonstad gevestigde posthouder van Valsbaai, dat de Britten als vijanden moesten worden beschouwd en dat hij de bevoorrading van de Britse schepen moest beëindigen. Ook kreeg hij de opdracht Simonstad te verdedigen bij een Britse aanval. Mocht hij geen weerstand kunnen bieden tegen de Britten dan moest hij het geschut in de batterijen Boetzelaar en Zoutman vernagelen en zich terugtrekken naar Muizenberg.²³⁸

Op 28 juni voeren twee Amerikaanse schepen Simonsbaai binnen. Een van de schepen was de *Columbia* die vertrokken was uit Amsterdam met officiële documenten voor de Kaapse regering. De Britten namen meteen alle documenten aan boord van het schip in beslag, maar een burger die in Simonstad woonde, wist toch een van de kranten te bemachtigen. De krant bevatte een kenningsgeving van de Staten-Generaal, gedateerd 4 maart 1795, waarin stond dat alle Nederlanders van hun eed van trouw aan de Prins van Oranje waren ontheven. Ook werd duidelijk dat de Bataafse Republiek een bondgenoot was geworden van Frankrijk.²³⁹

Diezelfde dag beval Elphinstone de drie Compagnieschepen *Willemstad en Boetzelaar, Jonge Bonifacius en Geertruida* die voor anker lagen in Simonsbaai ‘not to move from this place, but to remain here.’²⁴⁰ De Politieke Raad vatte dit op als een daad van agressie. De kapiteins van de Compagnieschepen kregen bevel naar de Tafelbaai te varen en als de Britten dat probeerden te verhinderen moesten de artilleristen in Simonstad het vuur openen.²⁴¹ Elphinstone plaatste echter twee linesschepen voor de batterijen Boetzelaar en Zoutman waardoor de Nederlanders niet veel meer konden uitrichten.²⁴² Gordon wist ondertussen Sluysken te overtuigen om Simonstad te ontruimen met als argumenten dat de daar gebouwde batterijen te zwak waren om een Britse aanval af te slaan en dat de Britten bij een landing het in Simonstad gelegerde

²³⁷ ARWK, C231 Resolutiën, 25 juni 1795, 266-277.

²³⁸ Nel, “Die Britse verowering van die Kaap,” 211.

²³⁹ Ibid., 213-214.

²⁴⁰ Theal, red., *Records*, Proclamation Elphinstone, 29 juni 1795, 90.

²⁴¹ ARWK, C231 Resolutiën, 28 juni 1795, Politieke Raad aan Brand, 28 juni 1795, 307-316.

²⁴² Theal, red., *Records*, Elphinstone aan Dundas, 3 juli 1795, 105.

garnizoen de terugtocht naar Muizenberg zouden kunnen afsnijden.²⁴³ Begin juli trokken de Nederlanders zich daarom terug naar Muizenberg, waarmee zij de Britten zonder slag of stoot een landingshoofd boden.²⁴⁴ Enkele dagen later maakte Elphinstone zich ook meester van de drie genoemde Compagnie-schepen.²⁴⁵

Sluysken beseftte inmiddels dat de Britten zich desnoods met geweld meester zouden maken van de Kaap. Hij wilde daarom zijn verdedigingsmacht uitbreiden. Hiertoe probeerde hij de opstandige Swellendammers te overtuigen zich ook in te zetten voor de verdediging van de Kaap. Na het afvuren van de eerste seinkanonnen hadden zich slechts zeventig Swellendammers gemeld en Sluysken verzocht de opstandige burgers die waren achtergebleven om hun plicht te vervullen.²⁴⁶ Op 10 juli liet Delpont, de onstuimige nationale commandant van Swellendam, in een brief aan Sluysken weten dat ‘wey niet van voornemens en benne om ons Vaderland in hande van de Engelsche Naatsie over te geve, maar wy zulle Streyden, voor onse Vreyheid tot de laaste Man.’²⁴⁷ Delpont schreef ook een open brief aan ‘Meyn Heer Genraal van een Vlood van den Koning van Groot brittanje’ waarin hij zich onomwonden uitdrukte:

Meyn heer!

Alzoe ons ter oore gekome is, dat UEd. de Cabo de bonsprance uyt name van zyn brittannische Majesteyd heeft opgeeyscht, zoo kunne wey UEd. melde dat wij niet van voorneemens en benne om ons Land in UEd. hande over te geven, maar benne van voorneemen om tot den laaste man te wagen. En zo UEd. niet ons in Vreede wil laate dan kan UEd. te wagten zeyn, dat UEd. somteyds alles zal verspeulen. Want wy nog goede Schutters in ons land hebbe, die haar Veyand wel durve in de ooge zien.

bleyve na groetenis,

het volk benefens veele Officiere,

²⁴³ ARWK, C231 Resolutiën, 2 juli 1795, 350-381; C.J. Barnard “Robert Jacob Gordon se loopbaan aan die Kaap,” *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis* 13, no. 1 (1950): 417.

²⁴⁴ Perrin, red., *The Keith Papers, vol. I*, Journal Elphinstone, 3 juli 1795, 313.

²⁴⁵ Ibid., 10 juli 1795, 328.

²⁴⁶ Sluysken, *Verbaal*, 121-122.

²⁴⁷ ARWK, C231 Resolutiën, 18 juli 1795, Delpont aan Sluysken, 10 juli 1795, 452-456.

Als nationaale Commandant,
(get.) P.J. Delpport.²⁴⁸

De leden van de Nationale Conventie van Swellendam schreven aan Sluysken dat zij bereid waren ‘om Caapwaards optekoomen’ zodra de commissaris zou instemmen met de door hen gewenste hervormingen. De Swellendammers vroegen ook ‘om een standaard daar vivat de vryheid op staat’.²⁴⁹ Gaandeweg kwamen de opstandelingen echter tot het besef dat het wel eens helemaal gedaan kon zijn met hun vrijheden als de Britten de Kaap over zouden nemen. Zodoende besloten zij het conflict met de Compagnie tijdelijk opzij te zetten en zonder meer te helpen met de verdediging van de Kaap. De nationale commandant Delpport en 168 bereden burgers trokken vervolgens naar Kaapstad. Toen zij in Hottentots-Holland waren gearriveerd stuurden zij een bericht naar Sluysken waarin zij de commissaris vroegen om de verzekering dat zij niet gearresteerd zouden worden. Sluysken gaf hun die verzekering waarna de Swellendammers hun tocht voorzetten. Op 26 juli kwamen zij aan bij het kasteel.²⁵⁰ Even leek het erop dat de gemeenschappelijke vijand de Compagniesdienaren en de burgers dichter bij elkaar had gebracht.

Het geduld van Elphinstone en Craig begon ondertussen op te raken. Zij konden hun manschappen weliswaar ongehinderd aan land zetten in Simonstad, maar de Nederlanders hadden bij hun terugtocht al het proviand meegenomen of in zee gegooid. De Britse bevelhebbers waren daarom genoodzaakt het rantsoen van de troepen met een derde te verminderen. Zij zetten de propagandaveldtocht voort in de hoop de Kaap geweldloos in te kunnen nemen. Zij beloofden alle Compagniessoldaten verhoogde soldij als zij zich bij de Britten zouden aansluiten. Binnen twee weken deserterden drieëntwintig Compagniessoldaten, van wie het grootste deel Duitsers. Ook enkele slaven wisten te ontsnappen naar de Britten.²⁵¹ Aan deze praktijk kwam kwam een einde

²⁴⁸ Ibid., Delpport aan Elphinstone, 10 juli 1795, 452-456.

²⁴⁹ Sluysken, *Verbaal*, 127.

²⁵⁰ Nel, “Die Britse verowering van die Kaap,” 221-222; Sluysken, *Verbaal*, 135.

²⁵¹ Potgieter, “Verdediging van die Kaap,” 195; Maurice Boucher en Nigel Penn, reds., *Britain at the Cape, 1795-1803* (Houghton: The Brenthurst Press, 1992), Ross aan Scott, 14 augustus 1795, 40-42.

toen een burgerpatrouille twee deserteurs aanhield en terechtstelde. Eind juli zagen Elphinstone en Craig in dat er niets anders opzat dan tot de aanval over te gaan.²⁵²

De Nederlanders hadden zich verschanst in Muizenberg, een uur gaans van Simonstad. Deze post was strategisch gelegen op de smalle strook vlak land tussen de steile helling van de Steenberg en de kust van Valsbaai. Elphinstone, die zijn klassieke kende, verwees er dan ook naar als het ‘Thermopylae of the Cape Peninsula’.²⁵³ De Nederlanders benutten de strategische ligging echter onvoldoende. Zij hadden slechts een borstwering met enkele kanonnen dwars over de weg naar Simonstad aangelegd terwijl zij de zee kant onbeschermd hadden gelaten. De artilleristen en de burgers drongen dan ook aan op de oprichting van verdedigingswerken aan de zee kant. De burgers boden Sluysken aan om hun slaven gratis het werk te laten doen. Volgens Sluysken en Gordon waren verdedigingswerken aan de zee kant echter niet nodig omdat zij meenden dat de Britse schepen niet op schootsafstand van Muizenberg konden komen. Uiteindelijk gaf de commissaris evenwel toestemming voor het plaatsen van twee kanonnen aan de zee kant. Gordon was ondertussen helemaal aan de andere kant van het Kaapse Schiereiland, op de helling van Seinheuvel ten noordwesten van Kaapstad, bezig met de bouw van een nieuwe batterij, genaamd Kijk in de Pot, om een mogelijke Britse landing bij Mouillepunt te bemoeilijken. Volgens de Compagniesdienaar Christiaan Ludolph Neethling bouwde Gordon deze volstrekt nutteloze batterij enkel en alleen om kapitein-ingenieur Thibault en de werkers bezig te houden die anders de post bij Muizenberg hadden kunnen versterken.²⁵⁴

Luitenant-kolonel De Lille was de bevelhebber in Muizenberg. Slechts een klein gedeelte van de Kaapse strijdkrachten, namelijk 200 infanteristen, 120 artilleristen, 200 bereden burgers en 150 pandouren, was daar gelegerd.²⁵⁵ Er waren voldoende voorraden en alle manschappen kregen elke dag een fles wijn en een twaalfde van een fles brandewijn.²⁵⁶ De moraal was laag vanwege het gebrek aan leiderschap en het trage

²⁵² Potgieter, “Verdediging van die Kaap,” 195.

²⁵³ Geciteerd in Potgieter, “Verdediging van die Kaap,” 195. In 480 v.Chr. wisten de Spartanen lange tijd weerstand te bieden tegen een gigantische Perzische overmacht omdat zij zich in de nauwe, strategisch goed gelegen pas van Thermopylae hadden opgesteld.

²⁵⁴ Neethling, *Onderzoek van 't verbaal van A.J. Sluysken*, 32-40.

²⁵⁵ Potgieter, “Verdediging van die Kaap,” 195.

²⁵⁶ Sleigh, *Die Buiteposte*, 348.

optreden van Gordon en De Lille. Zowel in Muizenberg als elders was er zelfs sprake van enige opstandigheid. Onder druk van de patriotsgezinde burgers en soldaten moesten de prinsgezinde Compagniesdienaren, onder wie Sluysken en Gordon, eind juli hun oranje kokardes afdoen.²⁵⁷

Op 7 augustus 1795 gingen de Britten in de aanval. Over de smalle weg van Simonstad naar Muizenberg, die door kapitein-ter-zee De Jong werd omschreven als ‘een der halsbrekendste *defilés*, die men maar bedenken kan’, begaf generaal-majoor Craig zich met ongeveer 1600 man naar Muizenberg.²⁵⁸ Ondertussen voeren de vier Britse lineschepen *America*, *Stately*, *Echo* en *Rattlesnake* dezelfde kant op.²⁵⁹ Met enkele kanonschoten verdreven zij de Nederlanders uit hun voorpost in Kalkbaai, waarna zij voor anker gingen voor Muizenberg. Met zwaar kanonvuur bestookten zij de Nederlandse stelling. Zonder enige tegenstand te bieden vluchtten De Lille en de infanteristen van het Nationale Bataljon in wanorde naar de Zandvallei en later helemaal naar het huis van Lochner aan de Dieprivier. Slechts enkele artilleristen onder aanvoering van kapitein-luitenant Christiaan Kemper en luitenant Philip Wilhelm Marnitz bleven achter om het Britse kanonvuur te beantwoorden. Zij wisten de *America* en de *Stately* te raken, maar zonder al te grote schade aan te richten. Niet bestand tegen het zware geschut van de Britse schepen en met de soldaten van Craig in aantocht moesten de artilleristen zich na anderhalf uur ook terugtrekken. Na de inname van Muizenberg probeerden de Britten hun opmars voort te zetten, maar bij de Zandvallei werden zij teruggedreven naar Muizenberg door enkele artilleristen, burgers en pandouren.²⁶⁰

Gordon en Sluysken waren beiden niet aanwezig bij de slag om Muizenberg, maar de volgende ochtend begaven zij zich naar het huis van Lochner aan de Dieprivier waar De Lille en zijn mannen zich ophielden. Zij gaven hem de opdracht om zich op te stellen achter de Zandvallei wat hij dan ook deed. De Britten onder Craig trokken ondertussen in twee kolonnes infanteristen eveneens richting de Zandvallei, maar zij

²⁵⁷ Barnard “Gordon se loopbaan aan die Kaap,” 418.

²⁵⁸ De Jong, *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop. Deel 1*, 59; Nel, “Die Britse verovering van die Kaap,” 226.

²⁵⁹ Perrin, red., *The Keith Papers, vol. I*, Journal Elphinstone, 7 augustus 1795, 344.

²⁶⁰ De Villiers, “Hottentot-regimente aan die Kaap,” 137.

moesten zich door hevige aanvallen op hun flanken door de burgers en de pandouren terugtrekken naar Muizenberg. De burgers en de pandouren ontvingen bij hun aanvallen geen enkele hulp van De Lille, want hij was bij het naderen van de Britse kolonnes hals over kop teruggevallen op Wynberg, waar hij met toestemming van Sluysken en Gordon zijn kamp opsloeg.²⁶¹

De burgers waren hevig verontwaardigd over het lafhartige optreden van luitenant-kolonel De Lille. Zeven burgerofficieren stelden een document op waarin zij hem beschuldigden van verraad en zij verzochten de commissaris hem te arresteren. Sluysken kon niet ontkennen dat De Lille ‘zonder den vyand zelfs op eenen matigen afstand aftewagten, veel min eenigen tegenstand te bieden, was geretireerd’ en op 10 augustus besloot hij hem ‘binnen het casteel in arrest te moeten houden’.²⁶² Fiscaal Van Ryneveld stelde een onderzoek in naar het optreden van De Lille. Hij sprak hem vrij van verraad, maar de onvrede over het optreden van De Lille was dermate groot dat hij voor zijn eigen veiligheid voorlopig in het kasteel werd gehouden.²⁶³ Sluysken droeg het bevel over het kamp in Wynberg over aan kapitein Bernardus Cornelis van Baalen.²⁶⁴

De burgers bleven zich roeren omdat zij de indruk hadden dat de verdediging van de Kaap volledig op hun schouders rustte. Sluysken probeerde daarom de gemoederen tot bedaren te brengen. 's Avonds op 11 augustus riep hij de burgerkrijgsraad bijeen in het Burgerwachthuis op het Groentemarktplein in Kaapstad. Het plein was stampvol en er heerste een gespannen sfeer. Sluysken hield een krachtige toespraak en tot tranen toe geroerd sprak hij de hoop uit

dat een ieder van u, nevens alle burgers en ingezeetenen zig te binnen brengen dat hy zyn geboorte land en haardsteede verdedige, en daar het in deeze zorgelyke toestand noodig is, dat de zinspreuk van ons vaderland, *Eendragt maakt Magt*, nooit uit ons geheugen ga, zo ben ik, vastelyk beslooten hebbende, om, getrouw aan myn eed en plicht, alle vyandelyke aanvallen teegen te staan en onder Gods hulpe meede

²⁶¹ Sluysken, *Verbaal*, 140-143; Potgieter, “Verdediging van die Kaap,” 196.

²⁶² Sluysken, *Verbaal*, 146.

²⁶³ Theal, *History of South Africa*, vol. II, 308.

²⁶⁴ Sluysken, *Verbaal*, 147.

afteweeren, hier in deeze uwe vergadering vescheenen, om u als commissaris over dit Gouvernement te recommandeeren, en als uwen meede-burger te adhorteeren, om alles nevens my aantewenden om de eendragt en eensgezindheid, als de sterkste weerstand, welke wy den vyand bieden kunnen, te bewaaren en te maintineeren.²⁶⁵

Verder waarschuwde hij dat de Britten Kaapstad niet alleen vanaf Muizenberg over land konden aanvallen, maar ook vanuit de Tafelbaai vanaf de zee.²⁶⁶

De Britten hadden ondertussen versterkingen gekregen. Op 9 augustus was de *Arniston* gearriveerd met 398 soldaten van Sint-Helena.²⁶⁷ De Britten hadden nog steeds geringe voorraden en zij beschikten niet over trekdieren om hun kanonnen naar Kaapstad te vervoeren. Craig en Elphinstone deden dan ook opnieuw een poging de Politieke Raad te overtuigen de Kaap onder Britse bescherming te plaatsen. Dreigend schreven zij dat zij niet verantwoordelijk zouden zijn voor de verschikkingen die de Britse soldaten de Kaapse bevolking aan zouden doen als de Politieke Raad niet op hun aanbod in zou gaan. Sluysken en de Politieke Raad bleven bij hun besluit de Kaap ‘te blyven defendeeren en bewaren voor synen wettigen Souverain tot zo lange zyn Ed. door overmacht van den Vyand, en men geene wederstand meer bieden kan onverhoopt tot die overgaave zal genoodzaakt worde.’²⁶⁸

Sluysken voegde niet de daad bij het woord. Hij deed nauwelijks iets om de verdedigingswerken bij het kamp in Wynberg te verbeteren. Ook verzette hij zich tegen een aanval op de Britten in Muizenberg. Na lang aandringen van enkele artilleristen en de burgers gaf hij op 31 augustus zijn verzet op en liet hij chef der artillerie Küchler voorbereidingen treffen voor een aanval.²⁶⁹ De volgende dag, terwijl Küchler bezig was met het opstellen van een aanvalsplan, verdreef een groep burgers en pandouren de Britten uit twee voorposten in de Steenberg, maar zij moesten zich terugtrekken toen de Britten hun kanonnen inzetten.²⁷⁰ Terwijl door dit soort aanvallen ‘de moed wel wierd

²⁶⁵ Sluysken, *Verbaal*, 152; Nel, “Die Britse verowering van die Kaap,” 238.

²⁶⁶ *Ibid.*, 151-152.

²⁶⁷ Perrin, red., *The Keith Papers, vol. I*, Journal Elphinstone, 9 augustus 1795, 345.

²⁶⁸ ARWK, C231 Resolutiën, 12 augustus 1795, 487-492.

²⁶⁹ Sluysken, *Verbaal*, 197.

²⁷⁰ *Ibid.*, 202-203.

wakker gehouden,' aldus Sluysken, 'zoo won egter de geest der insubordinatie daagelyks veld onder alle classen van dienaren en burgers, waartoe het oproerige en ongeschikte gedrag van eenige *Zwelendamsche* burgers met haaren zogenaamden commandant nationaal Petrus Delport, of wel die geene, welke onder zyn masker veranderingen zогten, zeer wel meede werkte.'²⁷¹ Onvrede over het optreden van Sluysken en wilde geruchten over opstanden van de Khoikhoi in het district Swellendam en van de slaven in het district Stellenbosch deden veel burgers besluiten terug te keren naar hun boerderijen in het binnenland om hun families te beschermen. De omvang van de burgercavalerie liep begin september terug van de oorspronkelijke 1140 man naar ongeveer 900 man.²⁷²

De pandouren waren evenmin tevreden en op 1 september, na de aanval op de Britten, kwamen zij in opstand. Hun commandant Cloete was ziek en zij hadden weinig vertrouwen in de andere burgerofficieren. Gewapend trokken ongeveer 170 pandouren vanaf hun kamp in de Steenberg naar het kasteel in Kaapstad 'verklaarende dat zy voor de boeren niet langer wilden vegten.'²⁷³ Zij klaagden dat hun bezoldiging te laag was en dat hun vrouwen en kinderen in het binnenland in hun afwezigheid slecht werden behandeld door de burgers. Sluysken zag de gegrondheid van de klachten van 'deze waarlyk verdruchte lieden' in en beloofde dat hij 'na dat de Engelschen zouden verdreeven zyn, voor haare veiligheid zorge draagen zoude.'²⁷⁴ Ook gaf hij alle pandouren twee stuivers en verhoogde hij hun maandelijks bezoldiging.²⁷⁵ De volgende ochtend begaven de pandouren zich weer naar hun kamp in de Steenberg, maar erg veel enthousiasme voor de strijd toonden zij niet meer.²⁷⁶

Van de voorgenomen aanval op de Britten in Muizenberg kwam niets meer terecht. Op 3 september arriveerden de veertien schepen met de Britse hoofdmacht onder bevel van generaal-majoor Clarke in Simonsbaai.²⁷⁷ Op 14 september gingen de

²⁷¹ Ibid., 203.

²⁷² Theal, *History of South Africa, vol. II*, 310.

²⁷³ Sluysken, *Verbaal*, 203-204.

²⁷⁴ Ibid., 204.

²⁷⁵ De Villiers, "Hottentot-regimente aan die Kaap," 149.

²⁷⁶ Sluysken, *Verbaal*, 204-205.

²⁷⁷ Perrin, red., *The Keith Papers, vol. I*, Journal Elphinstone, 3 september 1795, 357-358. Dit waren de Compagniesschepen *Northumberland*, *Prince William Henry*, *Exeter*, *Worcester*, *Osterley*, *Kent*,

Britten in de aanval. Met 4000 à 5000 man trokken zij naar het Nederlandse kamp in Wynberg. Van Baalen bood weliswaar enige tegenstand, maar om te voorkomen dat zijn verbindingslijnen met Kaapstad werden verbroken trok hij zich al snel terug naar de Drie Koppen, het tegenwoordige Mowbray. Alleen de burgercavaleristen voerden gerichte aanvallen uit op de Britse kolonnes, maar zij waren niet bestand tegen de overmacht. De burgers waren verbitterd over de overhaastige terugtocht van Van Baalen en over de afwezigheid van Gordon en Sluysken op het strijdtoneel. Zij weigerden mee te helpen met de verdediging van de linies van Kaapstad omdat zij niet krijgsgevangen genomen wilden worden. De meesten besloten terug te keren naar huis.²⁷⁸

Diezelfde avond kwam de Politieke Raad bijeen. De situatie was volstrekt hopeloos voor de Nederlanders. Blankett naderde inmiddels met de schepen *America*, *Echo*, *Rattlesnake* en *Bombay Castle* de Tafelbaai en Sluysken beschikte niet over genoeg soldaten om zowel de linies aan de landzijde als de batterijen langs de baai te bemannen. Ook vreesde Sluysken een opstand van de slaven in Kaapstad.²⁷⁹ De Politieke Raad besloot de Britten daarom om een wapenstilstand van 48 uur te vragen om te onderhandelen over de overgave van de Kaap. Alleen het raadslid William Ferdinand van Reede van Oudtshoorn pleitte voor het voortzetten van de strijd, verklarende ‘dat hy intusschen als Commandant van den pennisten met 120 Man in ’t Casteel gemarcheerd Synde, op ’t Seinschot van allarm offereerde zich met Syn Corps in het heetste van ’t vuur te laten employeeren, terwyl hy eindelyk als Lidt van den Raad betuigde van gevoelen te weezen om deeze plaats nimmer aan den Engelschen over te geeven.’²⁸⁰

Clarke stemde rond middernacht in met een wapenstilstand van 24 uur. De volgende dag gingen de raadsleden Le Sueur en Van Ryneveld naar het huis Rustenburg in Rondebosch om met Craig te onderhandelen over de overgave van de Kaap. Zij bereikten snel overeenstemming. Diezelfde avond, nadat door Sluysken en Rhenius ‘alle

Brunswick, *Bombay Castle*, *Earl Cornwallis*, *Earl Hove*, *Deptford*, *General Coote*, *Warren Hastings* en de *Prince of Wales*, een gewapend transportschip. De *Sphynx* had schade opgelopen en was achtergebleven in Salvador.

²⁷⁸ Theal, *History of South Africa*, vol. II, 312.

²⁷⁹ Sluysken, *Verbaal*, 228; Perrin, red., *The Keith Papers*, vol. I, Journal Elphinstone, 13 september 1795, 363; Theal, red., *Records*, Blankett aan Elphinstone, 19 september 1795, 135-136.

²⁸⁰ ARWK, C231 Resolutiën, 14 september 1795, 523-527.

de secreete seinen die in deeze *Tafelbaay* en in de *Baayfals*, geduurende deezen en den volgenden jaare 1796 zouden moeten waaijen, mitsgaders alle de cyffers van de compagnie verscheurd en door het vuur vernield geworden waaren,' ondertekenden alle leden van de Politieke Raad, behalve Van Reede van Oudtshoorn, de overgave.²⁸¹ Vroeg in de ochtend van 16 september 1795 ondertekenden Clarke en Elphinstone in Rustenburg eveneens het document, waarmee de overgave werd bekrachtigd. Om elf uur 's morgens vergaderde de Politieke Raad voor het laatst om opdracht te geven de overgave te publiceren en de departementen van de Kaapse regering en de buitendistricten ervan op de hoogte te brengen.²⁸²

Om drie uur 's middags marcheerden 1200 Britse infanteristen en 200 artilleristen onder aanvoering van Craig naar Kaapstad. Zij stelden zich in het gelid op voor het kasteel, terwijl de Nederlandse troepen met wapperende vaandels en onder tromgeroffel naar buiten marcheerden.²⁸³ Zij werden aangevoerd door kolonel Gordon, 'die tot het verrigten deezer ceremonie', aldus Neethling, 'voor de eerste keer in den gantschen oorlog zyn zabel kwam trekken.' Gordon gaf zijn soldaten bevel de wapens neer te leggen, wat zij 'onder een vreeslyk getier' deden. De soldaten verweten Gordon 'hunne schande en ongeluk' en één soldaat deed zelfs een poging Gordon aan te vallen.²⁸⁴ Nadat de Nederlandse troepen hun wapens hadden neergelegd bezetten de soldaten van Craig het kasteel en hezen zij de Britse vlag op het bastion Leerdam. Van bescherming van de kolonie namens de Prins van Oranje spraken de Britten niet meer.

Na de overgave traden de meeste leden van de Politieke Raad in Britse dienst. Van Reede van Oudtshoorn legde zijn functies echter neer. Aanvankelijk weigerde hij ook de eed van trouw aan de Britse koning af te leggen die voor iedereen was verplicht die aan de Kaap wilde blijven, maar hij zwichtte toen de Britten dreigden hem uit de kolonie te verbannen.²⁸⁵ Voor Gordon was het een grote teleurstelling dat de Britten de Kaap voor eigen gewin en niet voor de Prins van Oranje hadden ingenomen. Op 25 oktober sloeg hij de hand aan zichzelf in de tuin van zijn huis Schoonder Sigt, niet

²⁸¹ Sluysken, *Verbaal*, 236-237; ARWK, C231 Resolutiën, 15 september 1795, 533-535.

²⁸² ARWK, C231 Resolutiën, 16 september 1795, 536-539.

²⁸³ Sluysken, *Verbaal*, 247-248.

²⁸⁴ Neethling, *Onderzoek van 't verbaal*, 88; Theal, *History of South Africa, vol. II*, 315.

²⁸⁵ Giliomee, *Die Kaap tydens die Eerste Britse Bewind*, 48-50.

langer in staat, aldus zijn tegenstanders, om te leven met zijn gewetenswroeging en met de verwijten van de soldaten en de burgers die hem beschouwden als een verrader.²⁸⁶

Commissaris Sluysken verliet op 12 november de Kaap met het Britse schip de *Loyalist*. Na een onstuimige reis en een kort verblijf in Engeland kwam hij op 17 april 1796 aan in Hellevoetsluis. De volgende dag begaf hij zich naar Den Haag waar hij zijn *Verbaal* en enkele andere stukken die betrekking hadden op de Britse verovering van de Kaap overdroeg aan de Nationale Vergadering van de Bataafse Republiek. Die gaf de Commissie van Buitenlandsche Zaken de opdracht de stukken van Sluysken te onderzoeken.²⁸⁷ Uiteindelijk decreteerde de Nationale Vergadering op 2 december 1796, naar aanleiding van het rapport van de commissie, dat Sluysken ‘zich van zynen pligt behoorlyk gekweeten en verdienstelyk aan het Vaderland gemaakt heeft.’²⁸⁸

²⁸⁶ Theal, *History of South Africa, vol. II*, 318; Theal, red., *Records*, Clarke aan Dundas, 12 november 1795, 230; Neethling, *Onderzoek van 't verbaal*, 89; Gerrit Schutte, “Een vergeten pamflet: De apologie van R.J. Gordon,” *Historia* 15, no. 2 (juni 1970): 105.

²⁸⁷ *Decreeten der Nationale Vergadering, representeerende het Volk van Nederland. Tweede deel* (Den Haag: 's Lands Drukkery, 1796), 19 april 1795, 393-395.

²⁸⁸ *Decreeten der Nationale Vergadering. Tiende deel*, 2 december 1796, 34. Zie voor het rapport van de Commissie van Buitenlandsche Zaken *Decreeten der Nationale Vergadering. Agtste deel*, 21 oktober 1796, 533-576.

Conclusie

Het conflict tussen de Compagnie en de burgers aan het einde van de achttiende eeuw kwam voort uit de manier waarop de Kaap de Goede Hoop werd bestuurd. De Compagnie bestuurde de Kaap nog altijd als de verversingspost uit de pioniersjaren van de nederzetting in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Zij had weinig oog voor de veranderingen die sindsdien hadden plaatsgevonden. In essentie hield zij vast aan de rangorde in de begrafenisstoet van gouverneur Pieter van Reede van Oudtshoorn.

De protesten van de Kaapse patriotten vanaf 1779 maakten dit onmiskenbaar duidelijk. Tweemaal stuurden de ontevreden burgers een afvaardiging naar de Republiek der Verenigde Nederlanden waar zij hun klachten voorlegden aan de Heren XVII en de Staten-Generaal. De bestuurders in de Republiek luisterden aandachtig naar de Kaapse patriotten, maar zij waren niet bereid concessies te doen die de positie van de Compagnie op enige wijze zouden aantasten. De veranderingen die de Heren XVII uiteindelijk doorvoerden waren gering en verbeterden nauwelijks de positie van de burgers. De beweging van de Kaapse patriotten viel uiteindelijk door interne conflicten en desillusie uiteen.

De Vierde Engels-Nederlandse Oorlog droeg eveneens bij aan het voorlopige einde van de burgerprotesten. Tijdens de oorlog bleek dat de Republiek niet in staat was de overzeese bezittingen van de VOC te beschermen tegen de Britten. Enkel door het ingrijpen van de Fransen bleef de Kaap in 1781 behouden voor de Compagnie. De oorlog leidde tot een periode van economische bloei die de onvrede over het Compagniesbewind tijdelijk naar de achtergrond duwde. De aanwezigheid van de buitenlandse huurregimenten in Kaapstad zorgde voor de lang gewenste vergrote afzet voor de Kapenaren. Ondertussen droeg het overdadige beleid van gouverneur Van de Graaff eveneens bij aan de economische bloei. De VOC, die zich in een beroerde financiële toestand bevond, kon de enorme Kaapse overheidslasten eind jaren tachtig echter niet langer dragen. Zij was genoodzaakt te bezuinigen. De Heren XVII beseften

dat zij hierbij nauwelijks medewerking van de eigenzinnige Van de Graaff hoefden te verwachten en zij riepen hem terug naar de Republiek. Van de Graaffs gouverneurschap had zich gekenmerkt door bestuurlijke wanorde. Corruptie en nepotisme waren de norm geworden en er was heel wat voor nodig om het vertrouwen in de Kaapse regering onder de burgers te herstellen.

De Heren XVII deelden dit besef en zij stuurden de commissarissen-generaal Nederburgh en Frijkenius naar de Kaap om orde op zaken te stellen. Nederburgh en Frijkenius zagen in dat hervormingen aan de Kaap noodzakelijk waren, maar zij wilden bovenal de financiële toestand van de Compagnie verbeteren. In de kern was hun optreden daardoor conservatief. Het belang van de Compagnie bleef bij hen altijd voorop staan. De maatregelen van de commissarissen-generaal kregen echter niet de tijd hun eventuele nut te bewijzen, want in 1793 brak de oorlog tussen Frankrijk en de Republiek uit die de Kaapse handel nagenoeg stillegde.

Terwijl de burgers in Kaapstad en de landbouwgebieden van het district Stellenbosch klaagden over de inmenging van de Compagnie in de Kaapse economie, hekelden de trekboeren in de districten Graaff-Reinet en Swellendam de afwezigheid van de Compagnie bij de verdediging van de kolonie tegen de Bosjesmannen en de Xhosa. Zij beseften dat de Compagnie noch de middelen had om hen te beschermen, noch de middelen om hen te straffen. In 1795 verklaarden zij zich onafhankelijk van de VOC, waarmee een einde kwam aan het Compagniesbewind over het binnenland van de Kaap.

De Britten maakten enkele maanden later een einde van aan het Compagniesbewind in de gehele kolonie. Commissaris Sluysken weet het verlies van de Kaap grotendeels aan de onrust onder de burgers. Hij schreef in zijn *Verbaal*:

Ondertusschen is 't te bejammeren, dat deeze beroerten en voornamentlyk het gedrag van meergemelde Delpport en veel der hier aanwezende *Zwellendamsche* burgers met die van haaren aanhang, zoo onder de *Caabsche* burgers, afgeschreevenen van gagie en vrye zwarten, zoo veel hebben meede gewerkt tot het verlies van deeze kolonie, alzo

haar gedrag den militair van de subordinitie afgetrokken, en veele burgers, bevreesd voor de gevolgen, neerslagtig heeft gemaakt.²⁸⁹

In werkelijkheid boden de burgers verbeterd verzet tegen de Britten. Zij trokken zich, in tegenstelling tot de troepen van het Nationale Bataljon, bij Muizenberg en bij Wynberg niet terug zonder weerstand te bieden. Daarnaast drongen vooral de burgers, de artilleristen en de pandouren na de slag om Muizenberg aan op tegenaanvallen op de Britten. Bij Sluysken bleef het daarentegen vaak bij woorden. Hij verklaarde meermalen dat hij de Kaap tot het laatste toe zou verdedigen. Op 10 juli 1795 schreef hij aan Guepin, de eerste advocaat van de Compagnie,

dat zo de Engelschen onderneemen om de Kaap te willen neemen zy oneindig meerder resistensie zullen vinden, dan zy verwagten, de animositeit is tot den hoogsten top geklommen, en het bloedbad zal verschrikkelyk zyn, terwyl dan zelfs wanneer voor een overmagt mogten moeten bukken, het nut hetwelk de Engelschen als dan van de Kaap zullen kunnen trekken weinig weezen zal.²⁹⁰

Desondanks zette hij zich nauwelijks in voor de verdediging van de Kaap. Hij trad niet op tegen het ondermijnende optreden van kolonel Gordon en hij arresteerde luitenant-kolonel De Lille pas nadat een opstand dreigde. Het lijkt erop dat Sluysken enkel de schijn van verzet tegen de Britten wilde ophouden. Waarschijnlijk verkoos hij, net als Gordon, een Britse bezetting in de naam van de Prins van Oranje boven de overname van de Kaap door de Franse revolutionairen, ook al was de Bataafse Republiek inmiddels een bondgenoot geworden van Frankrijk. Dat de burgers, onder wie zelfs de opstandige Swellendammers, de Kaap wilden verdedigen tegen de Britten leek hem niet te deren. De Compagniesdienaren en de burgers waren zo ver van elkaar verwijderd geraakt dat zij er niet in slaagden zich eensgezind in te zetten voor de verdediging van de kolonie.

²⁸⁹ Sluysken, *Verbaal*, 261.

²⁹⁰ ARWK, C231 Resolutiën, 10 juli 1795, Sluysken aan Guepin, 10 juli 1795, 427-435.

Wat was nu het achterliggende probleem? Waarom werd de Kaap bestuurd op een manier die leidde tot onoverbrugbare tegenstellingen tussen de Compagnie en de burgers? Dit kwam voort uit het gegeven dat een handelscompagnie de Kaap bestuurde. De VOC streefde in de eerste plaats naar winst, waardoor zij waar mogelijk de kosten probeerde te drukken. Dit ging onvermijdelijk ten koste van de ontwikkeling van de Kaap die, in tegenstelling tot de Aziatische bezittingen van de VOC, nooit winstgevend was en zelfs tot de grootste kostenposten van de Compagnie behoorde. De VOC dulde daarom geen concurrentie van de burgers in de handel en zij droeg daarom nauwelijks bij aan de kostbare verdediging van de buitendistricten. De belangen van de aandeelhouders van de Compagnie en de burgers aan de Kaap waren in veel gevallen eenvoudigweg onverenigbaar. De geschiedenis van de Kaap de Goede Hoop aan het einde van de achttiende eeuw leert ons dan ook dat handelscompagnieën zijn bedoeld om handel te drijven en niet om landstreken te besturen.

Bibliografie

Archivale bronnen

Argief- en Rekorddiens van die Wes-Kaap, Kaapstad

Argief van die Politieke Raad (C), 1649-1795.

Nationaal Archief, Den Haag

Archief van de Raadpensionaris van Holland mr. Laurens Pieter van de Spiegel, 1787-1795, 3.01.26.

Archief van de Stadhoudelijke Secretarie (c. 1600) 1747-1795, 1.01.50.

Archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1602-1795 (1811), 1.04.02.

Uit Engeland overgezonden stukken (Nederburgh) betreffende Oost-Indië en Kaap de Goede Hoop, 2.01.27.04.

Gepubliceerde bronnen en literatuur van tijdgenoten

Barrow, John. *Travels into the Interior of Southern Africa, vol. II*. Londen: T. Cadell and W. Davies, 1806.

Bergh, Marthinus Adrianus. *Leydse Courant*, 26 december 1785.

[Bernard, François.] *Nederlandsch Afrika; of historisch en staatkundig tafereel van den oorsprongelyken staat der volkplantinge aan de Kaap de Goede Hoop*,

- vergeleeken met den tegenwoordigen staat dier volkplantinge. In 't licht gegeven naar het Handschrift van een wel onderricht Opmerker.* Leiden, 1783.
- Collectanea, vol. I.* Kaapstad: Van Riebeeck Society, 1924.
- Decreeten der Nationale Vergadering, representeerende het Volk van Nederland.* Delen 2, 8 en 10. Den Haag: 's Lands Drukkery, 1796.
- Falck, O.W., E. Craeyvanger en J.P. Scholten. "Memorie van Consideratiën over het hoog beloop der lasten van het Gouvernement van de Kaap de Goede Hoop, en aanwyzingen van Middelen tot derzelver vermindering." *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken* 25, no. 5 (mei 1790): 1011-1064.
- Gewigtige aanmerkingen over de klagten en bezwaaren der Kaapsche burgery, by H.H. Mogenden, de Heeren Staaten-Generaal, ingeleverd.* Delft: G. Verbeek, 1786.
- Jong, Cornelius de. *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop, Ierland en Noorwegen in de jaren 1791 tot 1797.* Delen 2 en 3. Haarlem: François Bohn, 1802-1802.
- Leibbrandt, H.C.V. en J.E. Heeres, reds. "Memorien van den gouverneur Van de Graaff over de gebeurtenissen aan de Kaap de Goede Hoop in 1780-1806." In *Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap (gevestigd te Utrecht). Vijftiende deel*, 180-256. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1894.
- Mist, Jacob Abraham de. *The Memorandum of Commissary J.A. de Mist containing recommendations for the form and administration of government at the Cape of Good Hope, 1802.* Kaapstad: Van Riebeeck Society, 1920.
- Muller, C.F.J., red. *Johannes Frederik Kirsten oor die toestand van die Kaapkolonie in 1795.* Pretoria: J.L. van Schaik, Beperk, 1960.
- Naudé, S.D. en P.J. Venter, reds. *Kaapse argiefstukke: Kaapse plakkaatboek.* Delen III en IV. Kaapstad: Cape Times, 1949.
- Nederburgh, Sebastiaan Cornelis. *Echte Stukken betreffende het volbragt onderzoek der verrichtingen van de Generale Commissie in den jare 1791 benoemd geweest over de O.I. Bezittingen van den Staat en de Kaap de Goede Hoop, benevens den finalen uitslag van hetzelfde.* Den Haag: Vosmaer en Zoonen, 1803.
- Neethling, C.L. *Onderzoek van 't verbaal van A.J. Sluysken, voormalige commissaris van Cabo de Goede Hoop en verdediging van 't gedrag der Caapsche burgery.* Z.p., 1797.

- Perrin, W.G., red. *The Keith Papers. Selected from the Letters and Papers of Admiral Viscount Keith*, vol. I. Londen: Navy Records Society, 1927.
- Redelinghuys, Johannes Henricus. *De eerloosheid ontmaskerd in de openbare verdediginge van de eere en het gehouden gedrag van Johannes Henricus Redelinghuys: tegen de mishandeling zynere gewezen lastgeeevers en derzelver medestanders en inzonderheid, de zich noemende repræsentanten der klaagende en redresverzoekende burgerye van de Kaap de Goede Hoop*. Amsterdam: J.A. Crajenschot, 1792.
- Roscam, Jan Willem. *Vaarwel, den Weledelen Gestrengen Heere Mr. Willem Cornelis Boers, op zyne afreise naar Kaap de Goede Hoop, als Fiscaal Independent, toegezongen*. Z.p., 1774.
- Schutte, Gerrit, red. *Briefwisseling van Hendrik Swellengrebel Jr oor Kaapse sake, 1778-1792*. Kaapstad: Van Riebeeck-Vereniging, 1982.
- Sluysken, Abraham Josias. *Verbaal gehouden bij den Commissaris van de Caap de Goede Hoop, A.J. Sluysken, Zedert het arrivement der Engelsche Vloot, onder den Admiraal S.G. Keit Elphinstone, den 10 Juny 1795, en de overgaave van die Kolonie aan de wapenen van Groot-Brittannien, den 16 September daar aanvolgende*. Den Haag: Isaac van Cleef, 1797.
- Sparrman, Anders. *A Voyage to the Cape of Good Hope towards the Antarctic Polar Circle round the World and to the Country of the Hottentots and the Caffres from the Year 1772-1776, volume I*. Kaapstad: Van Riebeeck Society, 1975.
- Theal, George McCall, red. *Records of the Cape Colony. From February 1793 to December 1796*. Londen: William Clowes and Sons, Limited, 1897.
- Thom, H.B., red. *Willem Stephanus van Ryneveld se Aanmerkingen over de Verbetering van het Vee aan de Kaap de Goede Hoop, 1804*. Kaapstad: Van Riebeeck-Vereniging, 1942.
- Thunberg, Carl Peter. *Travels at the Cape of Good Hope, 1772-1775*. Kaapstad: Van Riebeeck Society, 1986.

Secundaire literatuur

- Baartman, Teun. "Dutch contexts of Cape burgher protests." *New Contree*, no. 73 (november 2015): 40-60.
- Baartman, Teun. "Protest and Dutch burgher identity." In *Cape Town between East and West. Social Identities in a Dutch colonial town*, red. Nigel Worden, 65-83. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2012.
- Barnard, C.J. "Robert Jacob Gordon se loopbaan aan die Kaap." *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis* 13, no. 1 (1950): 319-446.
- Beyers, Coenraad. *Die Kaapse Patriotte gedurende die laaste kwart van die agtiende eeu en die voortlewing van hul denkbeelde*. 2e ed. Pretoria: J.L. van Schaik, Beperk, 1967.
- Biewenga, Ad. *De Kaap de Goede Hoop. Een Nederlandse vestigingskolonie, 1680-1730*. Amsterdam: Prometheus/Bakker, 1999.
- Böeseken, Anna J. "Die Nederlandse kommissaris en die 18de eeuse samelewing aan die Kaap," *Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis* 7 (1945): 1-253.
- Boucher, Maurice en Nigel Penn, reds. *Britain at the Cape, 1795-1803*. Houghton: The Brenthurst Press, 1992.
- Boxer, C.R. *Zeevarend Nederland en zijn wereldrijk, 1600-1800*. Leiden: A.W. Sijthoff, 1967.
- Elphick, Richard en Hermann Gilimee, reds. *The Shaping of South African Society, 1652-1840*. 2e ed. Kaapstad: Maskew Miller Longman, 1989.
- Elphick, Richard en V.C. Malherbe. "The Khoisain to 1828." In *The Shaping of South African Society, 1652-1840*, 2e ed., reds. Richard Elphick en Hermann Giliomee, 3-65. Kaapstad: Maskew Miller Longman, 1989.
- Fransen, Hans. *Cape Baroque and the contribution of Anton Anreith*. Stellenbosch: Rapid Acces Publishers, 2014.
- Fransen, Hans. *Old Towns and Villages of the Cape*. Johannesburg en Kaapstad: Jonathan Ball Publishers, 2006.
- Fransen, Hans en Mary Alexander Cook. *The Old Buildings of the Cape*. Kaapstad: A.A. Balkema, 1980.

- Giliomee, Hermann. *Die Kaap tydens die Eerste Britse Bewind, 1795-1803*. Kaapstad en Pretoria: Hollandsch Afrikaansche Uitgevers Maatschappij, 1975.
- Giliomee, Hermann. "The Eastern Frontier, 1770-1812." In *The Shaping of South African Society, 1652-1840*, 2e ed., reds. Richard Elphick en Hermann Giliomee, 421-471. Kaapstad: Maskew Miller Longman, 1989.
- Guelke, Leonard. "Freehold farmers and frontier settlers, 1657-1780." In *The Shaping of South African Society, 1652-1840*, 2e ed., reds. Richard Elphick en Hermann Giliomee, 66-108. Kaapstad: Maskew Miller Longman, 1989.
- Huigen, Siegfried. *Verkenningen van Zuid-Afrika. Achttiende-eeuwse reizigers aan de Kaap*. Zutphen: Walburg Pers, 2007.
- Naudé, S.D. "Willem Cornelis Boers." *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis* 13, no. 2 (1950): 355-449.
- Nel, Hendrik Frederik. "Die Britse verowering van die Kaap in 1795." *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis* 35, no. 2 (1972): 167-291.
- Pama, C. *Vintage Cape Town. Historic houses and families in and around the Cape*. Kaapstad en Johannesburg: Tafelberg, 1973.
- Potgieter, Thean. "Die strategiese waarde van die Kaap en die VOC se verdedigingstelsel." In *Die VOC aan die Kaap, 1652-1795*, reds. Con de Wet, Leon Hattingh en Jan Visagie, 160-180. Pretoria: Protea Boekhuis, 2017.
- Potgieter, Thean. "Verdediging van die Kaap teen 'n buitelandse bedreiging, 1781 en 1795." In *Die VOC aan die Kaap, 1652-1795*, reds. Con de Wet, Leon Hattingh en Jan Visagie, 181-202. Pretoria: Protea Boekhuis, 2017.
- Potgieter, Thean en Albert Grundlingh. "Admiral Elphinstone and the Conquest and Defence of the Cape of Good Hope, 1795-96." *South African Journal of Military Studies* 35, no. 2 (2007): 39-67.
- Ross, Robert. "Khoesan and Immigrants: The Emergence of Colonial Society in the Cape, 1500-1800." In *The Cambridge History of South Africa. Volume 1: From Early Times to 1885*, reds. Carolyn Hamilton, Bernard K. Mbenga en Robert Ross, 168-210. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Ross, Robert. *Status and Respectability in the Cape Colony, 1750-1870. A Tragedy of Manners*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

- Ross, Robert. "The Cape of Good Hope and the world economy, 1652-1835." In *The Shaping of South African Society, 1652-1840*, 2e ed., reds. Richard Elphick en Hermann Giliomee, 243-280. Kaapstad: Maskew Miller Longman, 1989.
- Ross, Robert en Alicia Schrikker. "The VOC official elite." In *Cape Town between East and West. Social Identities in a Dutch colonial town*, red. Nigel Worden, 26-44. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2012.
- Rothman, Anna. *The Republic of Swellendam under President Hermanus Steyn*. Swellendam: The Drostdy Museum, 1994.
- Saunders, Christopher. "George McCall Theal and Lovedale." *History in Africa* 8 (1981): 155-164.
- Schutte, Gerrit. "Company and colonists at the Cape, 1652-1795." In *The Shaping of South African Society, 1652-1840*, 2e ed., reds. Richard Elphick en Hermann Giliomee, 283-323. Kaapstad: Maskew Miller Longman, 1989.
- Schutte, Gerrit. *De Nederlandse Patriotten en de koloniën. Een onderzoek naar hun denkbeelden en optreden, 1770-1800*. Groningen: H.D. Tjeenk Willing, 1974.
- Schutte, Gerrit. "Een vergeten pamflet: De apologie van R.J. Gordon." *Historia* 15, no. 2 (juni 1970): 100-107.
- Sleigh, Dan. *Die Buiteposte. VOC-Buiteposte onder Kaapse bestuur, 1652-1795*. Pretoria: Protea Boekhuis, 2004.
- Spies, François Jacobus du Toit. "Die Kompanjiesydperk (1652-1795) in die Suid-Afrikaanse geskiedskrywing van die 19e eeu." *Historia* 16, no. 2 (juni 1971): 92-101.
- Theal, George McCall. *History of South Africa under the Administration of the Dutch East India Company, 1652-1795*. 2 vols. Londen: Swan Sonnenschein & Co., Limited, 1897.
- Toit, André du en Hermann Giliomee. *Afrikaner Political Thought: Analysis and Documents, Volume One: 1780-1850*. Berkeley, Los Angeles, Londen: University of California Press, 1983.
- Velde, Henk te. "Politieke kultuur en politieke gesiedenis." *Groniek* 30, no. 137 (juni 1997): 391-402.

- Villiers, Johan de. “Gesaghebber teen wil en dank. Abraham Josias Sluysken, die laaste kommissaris-generaal van die V.O.C. aan die Kaap, 1793-1795.” *Historia* 48 (2003): 373-385.
- Villiers, Johannes de. “Hottentot-regimente aan die Kaap, 1781-1806. ’n Uiteensetting van die ontstaan en ontwikkeling van die eerste Hottentot-regimente en hulle aandeel in die verdediging van die Kaapkolonie.” *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis* 33, no. 2 (1970): 113-262.
- Visser, Deon. “Beveiliging van die Kaap teen binnelandse bedreigings.” In *Die VOC aan die Kaap, 1652-1795*, reds. Con de Wet, Leon Hattingh en Jan Visagie, 203-228. Pretoria: Protea Boekhuis, 2017.
- Ward, Kerry. *Networks of Empire. Forced Migration in the Dutch East Indies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Wesseling, H.L. *Verdeel en heers. De deling van Afrika, 1880-1914*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 1991.
- Wet, Con de. “Bestuursinstellings, 1652-1795.” In *Die VOC aan die Kaap, 1652-1795*, reds. Con de Wet, Leon Hattingh en Jan Visagie, 113-131. Pretoria: Protea Boekhuis, 2017.
- Wieringa, P.A.C. *De oudste Boeren-republieken. Graaff-Reinet en Zwellendam van 1775 tot 1806*. ’s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1921.
- Wilmot, Alexander en John Centlivres Chase. *History of the Colony of the Cape of Good Hope. From its Discovery to the year 1819 by A. Wilmot, Esq. From 1820 to 1868 by The Hon. John Centlivres Chase, M.L.C.* Kaapstad: J. C. Juta, 1869.
- Worden, Nigel. “After Race and Class: Recent Trends in the Historiography of Early Colonial Cape Society.” *South African Historical Journal* 63, no. 3 (september 2010): 589-602.
- Worden, Nigel, Elizabeth van Heyningen en Vivian Bickford-Smith. *Cape Town. The Making of a City*. Hilversum: Verloren Publishers, 1998.